

Засновники:

- Громадська організація
«Культ права»
- Ужгородський національний
університет

Головний редактор журналу
В. Ю. Стеценко

Відповідальний секретар журналу
Л. О. Васечко

**Журнал включено до міжнародної
наукометричної бази**
Index Copernicus International
(Варшава, Польща)

Відповідно до Наказу Міністерства
освіти і науки України № 886 від
02.07.2020 р. (додаток 4) журнал
внесено до Категорії «Б» Переліку
наукових фахових видань України
у галузі юридичних наук
(081 – Право, 293 – Міжнародне право).

Свідоцтво
про державну реєстрацію
КВ № 24767-14707ПР
від 19.02.2021 р.

Офіційний сайт:
<http://www.publichne-pravo.com.ua>
E-mail: editor@publichne-pravo.com.ua
Тел. +38 (098) 264 94 19

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ужгородського
національного університету
(протокол № 12 від 21.12.2021 р.)

Публічне право

Публичное право ⇌ Public law

НАУКОВО-ПРАКТИЧНИЙ
ЮРИДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

№ 4 (44) / 2021

Видається: щоквартально

Заснований у 2011 році

Передплатний індекс
89168

© Громадська організація
«Культ права», 2021
© Ужгородський національний
університет, 2021

Наукова рада:

Бандурка О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Баулін Ю. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Іншин М. І. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Копиленко О. Л. – д. ю. н., професор, академік НАН України;
Костенко О. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Орлюк О. П. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Петришин О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Рабінович П. М. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Селіванов А. О. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Скрипнюк О. В. – д. ю. н., професор, академік НАПрН України;
Шемшученко Ю. С. – д. ю. н., професор, академік НАН України.

Редакційна колегія:

Стеценко В. Ю. – д. ю. н., професор, головний редактор журналу (Київ);
Андрійко О. Ф. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Арістова І. В. – д. ю. н., професор (Суми);
Баймуратов М. О. – д. ю. н., професор (Київ);
Берлач А. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Богатирьов І. Г. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Вавженчук С. Я. – д. ю. н., професор (Київ);
Васечко Л. О. – к. ю. н., відповідальний секретар журналу (Кременчук, Полтавська обл.);
Дніпров О. С. – д. ю. н. (м. Київ);
Добковскі Я. – габілітований доктор права (Ольштин, Польща);
Дорофеева Л. М. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Журавльов Д. В. – д. ю. н., професор (Київ);
Карабін Т. О. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Колодій А. М. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Коломоєць Т. О. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Запоріжжя);
Копотун І. М. – д. ю. н., професор (Рівне);
Лемак В. В. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Литвинов О. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Лук'янець Д. М. – д. ю. н., професор (Харків);
Олефір В. І. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Петков С. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Приймаченко Д. В. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Савчин М. В. – д. ю. н., професор (Ужгород);
Сідак М. В. – д. ю. н., доцент (Ужгород);
Стеценко С. Г. – д. ю. н., професор, член-кореспондент НАПрН України (Київ);
Хавронюк М. І. – д. ю. н., професор (Київ);
Чижмарь К. І. – д. ю. н., доцент (Київ);
Шевченко А. Є. – д. ю. н., професор (Ірпінь, Київська обл.);
Юнін О. С. – д. ю. н., професор (Дніпро);
Ярмиш Н. М. – д. ю. н., професор (Київ).

Зміст

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

БЕРЧЕНКО Г. В., КИСЕЛЬОВА О. М. (м. Харків)	Неконституційність положення Кримінального кодексу України щодо довічного позбавлення волі як крок на шляху до євроінтеграції.....	6
КОНОНЕНКО Ю. С., ДЖОЛОС С. В. (м. Черкаси)	Держава і революції. Частина IV. Кольорові революції сучасності як загроза державності.....	14

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

ПУЗИРНИЙ В. Ф. (м. Чернігів)	Управлінські рішення в установах виконання покарань.....	32
--	--	----

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

ПАЦУРКІВСЬКИЙ П. С., ГАВРИЛЮК Р. О. (м. Чернівці)	Дискусійні питання правової природи інституту одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету.....	39
МАРТОВА Ю. О. (м. Київ)	Правове регулювання нових видів фінансових інструментів на фінансових ринках України та ЄС: оновлені підходи й актуальні аспекти.....	49

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

ПУСТОВА Н. О. (м. Львів)	Поняття та сутність декриміналізації.....	57
ТАРАН І. О., СИРОТА Д. І. (м. Кременчук, Полтавська область)	Принципи кримінального права України: система та характеристика.....	65

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ВАКАРЮК Л. В. (м. Чернівці)	Охорона праці жінок у режимі дистанційної роботи під час пандемії COVID-19.....	72
СКРИПНИК В. Л., ВАСИЛЕНКО А. А. (м. Кременчук, Полтавська область)	Проблема зайнятості та безробіття в умовах карантину і шляхи її подолання.....	80

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

ГАНЬБА О. Б. (м. Хмельницький)	Державна антикорупційна політика: поняття, сутність та загальні ознаки.....	88
--	---	----

Содержание

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО

БЕРЧЕНКО Г. В., КИСЕЛЕВА О. М. (г. Харьков)	Неконституционность положения Криминального кодекса Украины о пожизненном лишении свободы как шаг на пути к евроинтеграции	6
КОНОНЕНКО Ю. С., ДЖОЛОС С. В. (г. Черкассы)	Государство и революции. Часть IV. Цветные революции современности как угроза государственности.....	14

АДМИНИСТРАТИВНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

ПУЗЫРНЫЙ В. Ф. (г. Чернигов)	Управленческие решения в учреждениях исполнения наказаний.....	32
--	--	----

ФИНАНСОВОЕ ПРАВО

ПАЦУРКОВСКИЙ П. С., ГАВРИЛЮК Р. А. (г. Черновцы)	Дискуссионные вопросы правовой природы института однократного (специального) добровольного декларирования физическими лицами принадлежащих им активов и уплаты одноразового сбора в бюджет.....	39
МАРТОВА Ю. А. (г. Киев)	Правовое регулирование новых видов финансовых инструментов на финансовых рынках Украины и ЕС: обновленные подходы и актуальные аспекты.....	49

КРИМИНАЛЬНОЕ ПРАВО И ПРОЦЕСС

ПУСТОВАЯ Н. О. (г. Львов)	Понятие и сущность декриминализации.....	57
ТАРАН И. О., СИРОТА Д. И. (г. Кременчуг, Полтавская область)	Принципы уголовного права Украины: система и характеристика.....	65

ТРУДОВОЕ ПРАВО И ПРАВО СОЦИАЛЬНОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ

ВАКАРЮК Л. В. (г. Черновцы)	Охрана труда женщин в режиме дистанционной работы во время пандемии COVID-19.....	72
СКРИПНИК В. Л., ВАСИЛЕНКО А. А. (г. Кременчуг, Полтавская область)	Проблема занятости и безработицы в условиях карантина и пути ее преодоления.....	80

ТЕОРИЯ, ИСТОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ ПУБЛИЧНОГО ПРАВА

ГАНЬБА О. Б. (г. Хмельницкий)	Государственная антикоррупционная политика: понятие, сущность и общие признаки.....	88
---	---	----

Contents

CONSTITUTIONAL LAW

BERCHENKO H., KYSELOVA O. (Kharkiv)	Unconstitutionality of the Criminal Code's of Ukraine principle on life imprisonment as a step towards the European integration.....	6
KONONENKO YU., DZHOLOS S. (Cherkasy)	The State and Revolutions. Part IV. Colour revolutions of modernity as a threat to statehood.....	14

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCESS

PUZYRNYI V. (Chernihiv)	Managerial decisions in penal institutions.....	32
-----------------------------------	---	----

FINANCE LAW

PATSURKIVSKYY P., HAVRYLYUK R. (Chernivtsi)	Discussion issues of the legal nature of the institution of one-time (special) voluntary declaration by individuals of their assets and payment of a one-time fee to the budget.....	39
MARTOVA YU. (Kyiv)	Legal regulation of new types of financial instruments on financial markets of Ukraine and the EU: new approaches and trending aspects.....	49

CRIMINAL LAW AND PROCESS

PUSTOVA N. (Lviv)	The concept and essence of decriminalization.....	57
TARAN I., SYROTA D. (Kremenchuk, Poltava region)	Principles of criminal law of Ukraine: system and characteristics.....	65

LABOR LAW AND SOCIAL SECURITY LAW

VAKARIUK L. (Chernivtsi)	Occupational health and safety of women during the COVID-19 pandemic.....	72
SKRYPNYK V., VASYLENKO A. (Kremenchuk, Poltava region)	The problem of employment and unemployment under quarantine and ways to overcome it.....	80

THEORY, HISTORY AND METHODOLOGY OF PUBLIC LAW

HANBA O. (Khmelnyskyi)	State anti-corruption policy: concept, essence and general signs.....	88
----------------------------------	--	----

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО

Григорій Берченко,

кандидат юридичних наук,

доцент кафедри конституційного права України

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-0365-9009

Олександра Кисельова,

студентка другого (магістерського) рівня вищої освіти

Інституту прокуратури та кримінальної юстиції

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0000-0002-8371-4791

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-1

УДК 340.131.5

Неконституційність положення Кримінального кодексу України щодо довічного позбавлення волі як крок на шляху до євроінтеграції

Наукова дискусія з приводу того, що в Україні порушується право особи на умовно-дострокове звільнення в разі, якщо вона відбуває покарання у вигляді довічного позбавлення волі, є актуальною вже багато років. Саме зараз, на фоні приєднання держави до європейського правопорядку, це питання знайшло своє висвітлення

в одному з останніх рішень Конституційного Суду України. Аналіз положень цього рішення дає змогу оцінити ступінь захищеності людської гідності в Україні та права особи на надію. Саме модернізація та укорінення цих категорій у вітчизняній правовій системі є дуже важливими для дослідження.

Метою статті є висвітлення компетенції Конституційного Суду України щодо розгляду конституційних скарг, заповнення законодавчих прогалів та контролю за дотриманням прав людини під час відбування нею покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Завдання статті полягає у: а) з'ясуванні практики розгляду відповідної проблематики органами конституційної юрисдикції України та зарубіжних держав; б) аналізі рішення Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р. на предмет його важливості для європейської правової держави; в) встановленні можливих шляхів забезпечення прав осіб, засуджених довічно.

Дослідження зазначеної проблеми останніми роками є дуже актуальним для науковців у сфері конституційного, кримінального та міжнародного права. Найбільш суттєво це питання висвітлюється у роботах таких вітчизняних учених, як: В.О. Човган, Ю.В. Баулін, А.О. Байда, А.В. Лазебна, Р.В. Перелигіна, Л.О. Мостепанюк.

Природа умовно-дострокового звільнення як інституту кримінального та кримінально-виконавчого права походить від такої категорії, як «строк», що вже наводить на думку складності застосування такої підстави звільнення від відбування покарання до осіб, засуджених довічно. Це явище має свою назву в системі публічного права – «life without parole», що означає довічне позбавлення волі без права на дострокове звільнення. І дійсно, у правовій системі України до недавнього часу діяли лише дві можливі підстави звільнення для осіб, які відбувають зазначений вид покарання: хвороба та акт помилування Президента України. Обидва з зазначених вище варіантів, як показала практика в державі, не застосовуються належним чином через об'єктивну складність та незвичність [1]. Отже, фактично відбувається порушення основних

засад, викладених у загальній частині Кримінального кодексу України, щодо мети покарання. Мається на увазі, що такий засіб державного примусу, як довічне позбавлення волі, не відповідає критеріям покарання, виправлення та превенції. Якщо з приводу першого пункту дискусія не виникає, то виправлення та превенція в такому разі ставиться під сумнів. Перш за все, виправлення є процесом позитивних змін психіки та поведінки засудженої особи в напрямі свідомого ставлення до своїх вчинків і слухняності. Відсутність в людини можливості звільнитися умовно-достроково позбавляє її права на відповідне заохочення, яке може мати місце в разі її виправлення. Інакше кажучи, відбувається ситуація, коли таке виправлення на практиці особа не має змоги довести, відсутня і мета цього доведення, адже це не призведе до позитивних наслідків такого поводження [2]. Превенцію також необхідно оцінювати за двома напрямками: загальною превенцією, що спрямована на всіх членів суспільства, та спеціальною, яка спрямована безпосередньо на порушника норми кримінального права. Остання передбачає те, що засуджена особа в майбутньому буде мати об'єктивне побоювання вчинити нове кримінальне правопорушення, коли відбуде покарання. І хоча кримінально протиправна поведінка особи може проявитися й у місцях відбування основного покарання, все-таки особа є фізично обмеженою в цьому. А отже, на нашу думку, превенція для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, виконується не за всіма аспектами.

Досліджуючи цю проблематику в ретроспективі, можна дійти висновку, що першим зразковим і важливим кроком у вирішенні цього питання стало винесення Європейським судом із прав людини (далі – ЄСПЛ) рішення «Петухов проти України», ухваленого 12 березня 2019 р. Відповідне

рішення можна навести як аргумент на підтримку зазначеної вище тези про невідповідність довічного позбавлення волі меті покарання. Таким чином, ЄСПЛ зазначив, що цей вид покарання в Україні фактично хоч і має врегульовану законом змогу звільнитися від нього, проте така можливість не є реалістичною. Згідно з цим особа не має реальних перспектив на звільнення [3]. 16 вересня 2021 р. Конституційний Суд України (далі – КСУ) прийняв рішення щодо відповідності Конституції України ч. 1 ст. 81 та ч. 1 ст. 82 Кримінального кодексу України (далі – ККУ), яке ґрунтується, зокрема, і на наведеному вище рішенні ЄСПЛ, що стало важливим зрушенням для правової системи України [4].

Рух справи, що пропонується для дослідження, почався зі звернення із конституційними скаргами чотирьох осіб, які, відповідно до законодавства, були суб'єктами права на таке звернення. Тобто це особи, які вважали, що застосований до них в остаточному судовому рішенні закон України (чи його окремі положення) суперечить положенням Конституції України, а таке рішення стосовно них набрало законної сили не раніше 30 вересня 2016 р. Таке письмове клопотання подається до КСУ з метою перевірки ним відповідності такого закону (його положень) Конституції України та винесення з цього приводу рішення, яке не може бути оскарженим, бо є остаточним [5]. Таким чином, четверо осіб звернулися до КСУ із клопотанням про розгляд норм, викладених у ст. 81 та 82 ККУ, згідно з якими, особам, засудженим до довічного позбавлення волі, не надається право на умовно-дострокове звільнення від відбування покарання та заміну невідбутої частини покарання більш м'яким. Як вбачається в самому формулюванні, заявники вимагали від суду розгляду питання конституційності не вже наявної норми у законі, а де-факто

її відсутності. Отже, виникає питання вирішення Конституційним Судом України неконституційності законодавчої прогалини.

Тривалий час КСУ дотримувався позиції, що вирішення проблеми зазначених прогалин не належить до його компетенції, та відмовляв у розгляді справ із подібних питань. Зокрема, це справи про прогалини мовного законодавства (1998 р.), про Указ Президента України, яким було збільшено податок на доходи громадян (2002 р.). Цю ж позицію КСУ займав щодо скарг, підставою яких була неможливість перегляду покарання у вигляді довічного позбавлення волі, тобто за аналогічних обставин, які розглядаються в статті (мова йде про ухвалу колегії КСУ від 18 квітня 2018 р. щодо відмови у відкритті провадження за конституційною скаргою Володимира Панасенка). Підставою для відмови було якраз твердження про неналежність до повноважень КСУ питання щодо «неналежного законодавчого регулювання або його відсутності».

Практика відмови розгляду так званих «законодавчих прогалин» складалася роками, і КСУ її обґрунтовував неможливістю втручання в діяльність законодавчої гілки влади та відсутністю повноважень заповнювати прогалини в законодавстві (по суті, чи не єдиним винятком було рішення від 1 червня 2016 р. № 2-рп/2016). Причому міжнародна практика йде іншим шляхом, відмінним від позицій вітчизняного органу конституційної юрисдикції. Наприклад, такі держави, як Італія, Іспанія, Португалія, Франція, Німеччина, Швейцарія та Австрія, у своїх конституційних правопорядках застосовують інститут законодавчої прогалини і таким чином уникають проблематики, яка виникла в Україні та деяких інших державах (зокрема, на Кіпрі, у Латвії, Грузії, Боснії та Герцеговині) [6]. Отже, з винесенням КСУ рішення від 16 вересня 2021 р. Україна

нарешті приєдналася до європейського підходу щодо вирішення подібних питань.

Вагомим підґрунтям для прийняття рішення Конституційним Судом України щодо неконституційності нормативного регулювання унеможливлення перегляду вироків стала доктрина «дружнього ставлення» до міжнародного права. Такий принцип є спеціальним для інтерпретаційної діяльності КСУ й означає, що цей орган під час виконання своїх повноважень звертається до міжнародної практики, насамперед до положень Європейської конвенції з прав людини, що використовуються нерозривно з рішеннями ЄСПЛ. Звісно, Україна – не єдина держава, яка у своїй правовій системі дотримується цієї концепції. Яскравим прикладом застосування такої доктрини є Німеччина, в якій традиційно склалася дуалістична модель взаємодії національного та міжнародного права і зазначений принцип називається «повага до міжнародного права» [7].

До речі, Німеччина взагалі в аспекті сучасного конституціоналізму може бути прикладом для наслідування. Так, можливість дострокового звільнення в державі існує вже давно, зокрема, в своєму рішенні 2021 р. КСУ навів такі положення рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 21 червня 1977 р.: «Особу, що вчинила кримінальне правопорушення, не може бути перетворено на простий об'єкт боротьби зі злочинністю з порушенням її захищеної конституційним правом соціальної претензії на цінність та захист. Мають бути збережені засадничі передумови індивідуальної та соціальної екзистенції людини. Тому з ч. 1 ст. 1 Зasadничого Закону в поєднанні з принципом соціальної держави має бути витлумачено обов'язок держави (і це, зокрема, має діяти для виконання кримінальних покарань) щодо забезпечення нею

такого мінімуму екзистенції, який передусім означатиме існування, що гідне людини. Саме з таким розумінням людської гідності не поєднуюватиметься те, якщо держава претендуватиме на примусове позбавлення людини її свободи без того, що в неї щонайменше повинен бути шанс отримати можливість долучитися до свободи знову» [4].

Загалом якщо проаналізувати практику застосування такого виду покарання, як довічне позбавлення волі, в інших державах, можна знайти багато прикладів, гідних для застосування і в Україні. Наприклад, у Великобританії є чимало підстав для дострокового звільнення осіб, які засуджені до такого виду покарання, в середньому вони відбувають покарання впродовж 14 років; у Канаді кожна особа, засуджена довічно, може розраховувати на те, що буде достроково звільнена після відбуття нею 10 або 25 років позбавлення волі (залежно від ступеня тяжкості вчиненого); у Швеції особа може розраховувати на звільнення після відбуття покарання впродовж 12 років і за наявності в неї постійного місця проживання та реальної можливості заробляти собі на життя законним способом, відбувається це за клопотанням про скорочення терміну покарання, направленим до уряду держави; у Польщі такий мінімальний строк відбування покарання становить 25 років [8; 9].

Всі ці держави своєю практикою застосування покарання у вигляді довічного позбавлення волі показують ефективність міжнародної співпраці у сфері прав людини із укоріненням стандартів правового статусу індивіда, а також використання цих стандартів у внутрішньому законодавстві учасників цієї співпраці. Найголовнішим, на нашу думку, є застосування цими державами ст. 3 Європейської конвенції з прав людини, яка звучить так: «Нікого не може бути піддано катуванню або

нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню», в розумінні якої кожна особа має «право на надію».

Безпосередньо це право тлумачилося ЄСПЛ у справі «Вінтер проти Сполученого Королівства», згідно з яким пониженням гідності для особи є позбавлення такого важливого аспекту людської природи, як надії (в цьому випадку саме на те, що залежно від змін у поведінці засудженого органи державної влади можуть переглянути питання застосування до нього такого суворого виду покарання). Окрім згаданого вище рішення у справі «Петухов проти України», ЄСПЛ постановив порушення Україною цієї статті Європейської конвенції з прав людини саме з приводу того, що довічне позбавлення волі є покаранням без реальної перспективи на звільнення, у численних рішеннях, зокрема: «Борисенко та інші проти України» (15 квітня 2021 р.), «Фарзієв та інші проти України» (1 квітня 2021 р.), «Полторацький проти України» (22 квітня 2021 р.), «Лопата та інші проти України» (10 грудня 2020 р.) тощо [10; 11]. Відповідна практика стала важливим підґрунтям для КСУ під час ухвалення рішення 16 вересня 2021 р.

Таким чином, можна стверджувати, що рішення, яке прийняв Конституційний Суд України з приводу застосування довічного позбавлення волі, є дуже важливим та довгоочікуваним кроком і для самої держави в розумінні її внутрішнього законодавства, і для її статусу на міжнародній арені, що не може не вплинути на процес євроінтеграції України. Також це вказує на належний розвиток та ефективність інституту конституційної скарги, і, на нашу думку, таке рішення може слугувати поштовхом для ще більших зрушень, які можуть відбутися завдяки використанню цього виду конституційного звернення до КСУ. Загалом КСУ зробив революційний крок, який вказує на відступ цього органу від застарілої та консервативної позиції щодо законодавчих прогалин. Вбачаємо за доцільне розвиток національного законодавства в напрямі регламентації процедури умовно-дострокового звільнення особи від відбування покарання у вигляді довічного позбавлення волі із внесенням змін єдиним органом законодавчої влади України (Верховною Радою України) до Кримінального кодексу України та Кримінально-виконавчого кодексу України.

Список використаних джерел

1. Байда А.О., Петрівна Л.С. Покарання у вигляді довічного позбавлення волі як порушення прав людини. *Молодий вчений*. 2019. № 3 (67). С. 384–387.
2. Лазебна А.В. Довічне позбавлення волі: проблема перспектив умовно-дострокового звільнення. *Молодий вчений*. 2019. № 5 (69). С. 477–482.
3. Горпинюк О.П. Довічне позбавлення волі як «irreducible life sentence» за кримінальним законодавством України. *Молодий вчений*. 2020. № 1 (77). С. 207–211.
4. Рішення Другого сенату Конституційного Суду України від 16 вересня 2021 р., судова справа № 3-349/2018 (4800/18, 1328/19, 3621/19, 6/20). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-21#Text> (дата звернення: 30.10.2021).
5. Про Конституційний Суд України : Закон України від 13 липня 2017 р. № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст. 376.
6. Човган В.О. Неконституційність законодавчої прогалини. *Право України*. 2018. № 12. С. 114–127.
7. Синицин П.М. «Дружнє ставлення до міжнародного права» як принцип застосування рішень ЄСПЛ в інтерпретаційній діяльності КСУ. *Правове життя сучасної України* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Одеса, 15 травня 2020 р. Одеса : Гельветика, 2020. С. 344–347.

8. Мостепанюк Л.О. Зарубіжний досвід відбування довічного позбавлення волі. *Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення* : матеріали міжвузівського наук.-практ. «круглого столу», м. Київ, 28 травня 2020 р. Київ, 2020. С. 194–196.

9. Баулін Ю.В., Алексанян К.А. Довічне позбавлення волі: проблема умовно-дострокового звільнення в Україні. *Інтернаука*. 2020. № 4 (26). Том 2. С. 9–17.

10. Перелигіна Р.В., Семенюк І.М. Гармонізація законодавства України з правом ЄС у контексті звільнення від покарання. *Гармонізація законодавства України з правом Європейського Союзу* : зб. тез доповідей Всеукр. наук. конф., м. Хмельницький, 17 квітня 2021 р. Хмельницький : ХНУ, 2021. С. 150–153.

11. Тимофєєва Л.Ю. Перегляд довічного позбавлення волі та сучасна практика Європейського суду з прав людини. *Актуальні проблеми сучасної юриспруденції*. 2018. № 6. Том 1. С. 179–182.

Берченко Г. В., Кисельова О. М. Неконституційність положення Кримінального кодексу України щодо довічного позбавлення волі як крок на шляху до євроінтеграції

Стаття присвячена одній з актуальних проблем правової системи України щодо неможливості застосування умовно-дострокового звільнення до осіб, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі. Ця проблематика розкривається авторами у поєднанні з інститутами кримінального та кримінально-виконавчого права, зокрема, з метою покарання та кримінально-правовою превенцією. Автори аналізують загальну теорію умовно-дострокового звільнення в Україні, його історію та практику застосування. У статті висвітлюється необхідність надання особам, які відбувають зазначений вид покарання, можливості отримати кримінально-правове заохочення у вигляді звільнення від відбування покарання; розкриваються права людини в аспекті реалістичного очікування в разі виправлення. Це положення спирається на аргументи, запозичені з практики зарубіжних держав, рішень Європейського суду з прав людини та, власне, норм вітчизняного законодавства. Досліджується історія конституційної скарги в Україні, її ефективність та практика застосування щодо відповідної проблематики. У статті розкрито поняття «законодавча прогалина» у практиці зарубіжних країн, розглянуті аргументи КСУ щодо неналежності йому права заповнювати такі прогалини. Авторами аналізується презюмоване втручання Конституційного Суду України у діяльність законодавчої гілки влади під час вирішення цієї проблеми. Висвітлюється різниця між правом встановлювати неконституційність закону та створювати нові норми права. Проблематика статті аналізується з урахуванням таких принципів міжнародного права, як «дружнє ставлення до міжнародного права» та «право на надію». Згадуються рішення ЄСПЛ, які були винесені проти України саме у контексті порушення ст. 3 Європейської конвенції з прав людини в аспекті покарання, що принижує людську гідність. Авторами наведено приклади застосування дострокового звільнення до засуджених в європейських державах і досліджено безпосередньо аргументи КСУ в рішенні від 16 вересня 2021 р. Автори зауважують на важливості подальшого розвитку інституту конституційної скарги, імплементації практики вирішення законодавчих прогалин з подібних питань КСУ та еволюції системи покарань в Україні.

Ключові слова: довічне позбавлення волі, умовно-дострокове звільнення, законодавча прогалина, повноваження Конституційного Суду України, неконституційність, права людини.

Берченко Г. В., Киселева О. М. Неконституционность положения Криминального кодекса Украины о пожизненном лишении свободы как шаг на пути к евроинтеграции

Статья посвящена одной из актуальных проблем правовой системы Украины относительно невозможности применения условно-досрочного освобождения к лицам, отбывающим наказание в виде пожизненного лишения свободы. Данная проблематика

раскрывается авторами в сочетании с институтами уголовного и уголовно-исполнительного права, в частности с целью наказания и уголовно-правовой превенцией. Авторы рассматривают общую теорию условно-досрочного освобождения в Украине, его историю и практику применения. В статье освещается необходимость предоставления лицам, отбывающим указанный вид наказания, возможности получить уголовно-правовое поощрение посредством освобождения от отбывания наказания; раскрываются права человека в аспекте реалистического ожидания в случае исправления. Данное положение опирается на аргументы, заимствованные из практики зарубежных государств, решений Европейского суда по правам человека и, собственно, норм отечественного законодательства. Исследуется история конституционной жалобы в Украине, ее эффективность и практика применения соответствующей проблематики. В статье раскрыто понятие «законодательный пробел» в практике зарубежных стран, рассмотрены аргументы КСУ по поводу непринадлежности ему права восполнять такие пробелы. Авторами анализируется презюмированное вмешательство Конституционного Суда Украины в деятельность законодательной ветви власти при решении данной проблемы. Освещается разница между правом устанавливать неконституционность закона и создавать новые нормы права. Проблематика статьи анализируется с учетом таких принципов международного права, как «дружеское отношение к международному праву» и «право на надежду». Упоминаются решения Европейского суда по правам человека, вынесенные против Украины именно в контексте нарушения ст. 3 Европейской конвенции по правам человека в аспекте наказания, унижающего достоинство человека. Авторами приведены примеры применения досрочного освобождения к осужденным в европейских государствах и исследованы непосредственно аргументы КСУ в решении от 16 сентября 2021 г. Авторы отмечают важность дальнейшего развития института конституционной жалобы, имплементации практики решения законодательных пробелов по подобным вопросам КСУ и эволюции системы наказаний в Украине.

Ключевые слова: пожизненное лишение свободы, условно-досрочное освобождение, законодательный пробел, полномочия Конституционного Суда Украины, неконституционность, права человека.

Berchenko H., Kyselova O. Unconstitutionality of the Criminal Code's of Ukraine principle on life imprisonment as a step towards the European integration

The article is devoted to one of the current problems of the legal system of Ukraine regarding the impossibility of applying parole to persons serving a sentence of life imprisonment. This issue is revealed by the authors in combination with the institutions of criminal and criminal executive law, in particular the purpose of punishment and criminal law prevention. The authors consider the general theory of parole in Ukraine, its history and practice. The article highlights the need to provide persons serving this type of punishment, the opportunity to receive criminal law incentives in the form of release from serving a sentence, reveals human rights in terms of realistic expectations in case of correction. This provision is based on arguments borrowed from the practice of foreign countries, the decisions of the European Court of Human Rights and the actual rules of domestic law. The history of the constitutional complaint in Ukraine, its efficiency and practice of application on the relevant issues is studied. The article reveals the concept of “legislative gap” and the possibility of overcoming it in the practice of foreign countries, considers the arguments of the Constitutional Court of Ukraine on the non-ownership of the right to fill such gaps. The authors analyze the presumed interference of the Constitutional Court of Ukraine in the activities of the legislative branch of government in solving this problem. The difference between the right to establish the unconstitutionality of the law and to create new rules of law is highlighted. The issues of the article are analyzed taking into account such principles of international law as “friendly attitude to international law” and “right to hope”. The decisions of the European Court of Human Rights, which were made against Ukraine in the context of violation of Art. 3 of the European Convention on Human Rights in the aspect of punishment

that degrades human dignity. The authors give examples of the application of early release to convicts in European countries and directly examine the arguments of the Constitutional Court of Ukraine in the decision of September 16, 2021. The authors note the importance of further development of the institute of constitutional complaint, implementation of the practice of resolving legislative gaps on similar issues of the Constitutional Court of Ukraine and the evolution of the penitentiary system in Ukraine.

Key words: life imprisonment, parole, legislative gap, powers of the Constitutional Court of Ukraine, unconstitutionality, human rights.

Юрій Кононенко,

кандидат юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0003-3703-7774

Сергій Джолос,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Черкаського національного університету
імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-0001-5523

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-2

УДК 321.01: 340.12: 323.27: 342.729

Держава і революції. Частина IV. Кольорові революції сучасності як загроза державності

Постановка проблеми. Той факт, що останніми роками у світі загалом та на пострадянському просторі зокрема прокотилася хвиля кольорових революцій, ще раз доводить справедливість думки Г. Гегеля та О. Хакслі про те, що історія вчить лише тому, що вона нічому не вчить [1, с. 328]. Не можна не погодитися з міркуванням Е. Берка про те, що мистецтво державного управління потребує досвіду, для набуття якого інколи мало цілого життя [2; 3, с. 134]. Однак, на жаль,

люди не зважають на помилки минулих поколінь та повторюють їх у сучасності, наївно покладаючись на успішну перебудову суспільно-політичного устрою революційним шляхом, ігноруючи при цьому негативні наслідки буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій Нового часу. При цьому революції сучасності, зокрема і кольорові, часто носять навіть ще більш деструктивний характер, ніж їхні історичні попередниці. Таким чином, сьогодні вельми актуальним

завданням є розкриття справжнього ества кольорових революцій сучасності та виявлення тих бід і небезпеки, на які вони прирікають державу та суспільство.

Аналіз досліджень і публікацій. Загалом досліджуваної проблематики стосується багатющий фактологічний матеріал, що висвітлюється у поточних новинах, події, які вже стали історією, міжнародно-правові акти, законодавство України та зарубіжних країн, а також праці багатьох авторів, зокрема таких, як: Д. Аль-Ріфаї, М. Байлз, Е. Берк, Ж. Боден, І.В. Венедіктова, Г. Гегель, О.І. Герцен, Т. Гоббс, К.В. Душенко, Т. Карлейль, Н.М. Крестовська, Н. Макиавеллі, В.С. Нерсесянц, В.П. Потоцький, Дж. Прістлі, В.І. Семененко, М. Хаддад, О. Хакслі, О.Ф. Цвіркун, та інших.

Формулювання цілей статті. Водночас деякі аспекти досліджуваної проблематики не знайшли належного відображення і в наш час, тож у межах статті ми плануємо: а) окреслити основні риси революцій сучасної доби; б) розкрити сутність та ество кольорових революцій сучасності; в) вказати на їх використання окремими суб'єктами міжнародного права у власних цілях тощо.

Виклад основного матеріалу. Насамперед варто зазначити, що у сучасному світі вирує безліч революцій, повстань, бунтів, заколотів та заворушень, які в наш час заведено вважати формою втілення «священних прав людини». Романтики та циніки, народ та жадібні до влади політики, мислителі та недосвідчена молодь, полум'яні реформатори та звичайні грабіжники, патріоти та фанатики – всіх цих людей об'єднує палке бажання революційних змін. Але чомусь революції, як правило, не призводять до бажаних наслідків та омріяних результатів. Тож спробуємо охарактеризувати дещо детальніше основні нещодавні події революційного характеру і з'ясувати,

чи принесли вони добробут народам тих країн, де відбулися.

Найбільш масштабні революційні події сучасності, які при цьому мають і найбільш показові наслідки, пов'язані з так званою «Арабською весною» 2010–2012 рр., що дорого обійшлася відповідним країнам: відбулися революції в Тунісі, Єгипті, Ємені, досі тривають громадянські війни в Лівії та Сирії, пройшли повстання в Бахреїні, мали місце масові протести в Алжирі, Іраку, Йорданії, Марокко, Омані та менш масштабні протести в Кувейті, Лівані, Мавританії, Саудівській Аравії, Судані, Джибуті, Західній Сахарі. За найбільш оптимістичними підрахунками загинуло від 400 до 650 тис. осіб [4]. При цьому, згідно зі звітом Економічної та соціальної комісії для Західної Азії для ООН, втрати від «Арабської весни» тільки впродовж 2011–2015 рр. були оцінені у 614 млрд доларів [5].

Особливо повчальною в цьому контексті є трагічна доля таких держав, як Лівія та Сирія. У 2013 р. у своїй монографії ми вже описували з посиланнями на джерела всі ті біди, які принесли Лівії повстання проти М. Каддафі та подальша громадянська війна. Тож зараз ми обмежимося лише їх тезовим переліком. У Лівії загинуло понад 50 тис. осіб (станом на 2011 р.). Фактично трапився розпад Лівії як єдиної держави. Реальна влада перейшла до безлічі територіально-племінних формувань, наслідком чого стала міжплемінна боротьба у дусі трайбалізму, яку стримував М. Каддафі. Бюджетні втрати Лівії становили 14 млрд доларів. Заподіяно значну шкоду інфраструктурі країни. Всі нафтопереробні заводи зупинилися. Втрати ВВП до осені 2011 р. становили 7,7 млрд доларів. ВВП Лівії у 2011 р. втратив 60%, порівняно з 2010 р. Високого рівня досягла інфляція, про що свідчить збільшення грошової маси лівійського динара у понад 2 рази.

Було заморожено значну частину зі 150 млрд доларів на іноземних рахунках, які належали Лівії, що дає підстави говорити про їх фактичну втрату. Безпосередні руйнування від натовських бомбардувань оцінюються у 14 млрд доларів, що в 7 разів перевищує шкоду, заподіяну бомбардуваннями часів Другої світової війни, у пропорційних цінах. Станом на серпень 2011 р. збитки нафтової галузі склали 50 млрд доларів. Було поставлено хрест на ідеї введення в обіг золотого динара, прихильником чого був М. Каддафі. Лівія стала боржником тих країн, де повстанці проходили лікування, при цьому лише Греції завинивши 150 млн євро. Наразі у тюрмах численних регіональних бригад перебувають близько 8,5 тис. осіб, що звинувачуються у співробітництві з владою М. Каддафі, тоді як у тюрмах попереднього режиму кількість політичних в'язнів не перевищувала 6 тис. осіб. Унаслідок громадянської війни в Лівії розквітла злочинність: у 2012 р. кількість вбивств зростає на 503%, порівняно з 2010 р., а кількість крадіжок – на 448%. В результаті застосування НАТО бомб зі збідненим ураном на півночі Лівії виникли території, де рівень радіаційного забруднення в багато разів перевищує допустиме значення. Лівійці втратили важливі соціальні гарантії, надані урядом М. Каддафі [6, с. 62–64]. Враховуючи, що громадянська війна в Лівії досі триває, зрозуміло, що зараз реальна ситуація в цій країні є ще гіршою.

Варто пам'ятати, що до подій «Арабської весни» 2011 р. лівійцям гарантувалися: безкоштовна електроенергія; безвідсоткове кредитування; субсидія на придбання житла в розмірі 50 тис. доларів при укладенні шлюбу; безкоштовна освіта і медицина; безкоштовне отримання земель сільськогосподарського призначення, фермерського будинку, обладнання, насіння та худоби за наявності бажання займатися фермерством; оплата урядом

навчання в зарубіжних вузах та лікування у зарубіжних лікарнях для тих громадян, які не можуть отримати відповідні послуги на території своєї держави, при цьому кожен із них одержував від уряду ще і 2,3 тис. доларів на місяць для покриття витрат на проживання та використання автомобіля; субсидія від уряду при купівлі нового автомобіля в розмірі 50% його вартості; низька вартість бензину (0,14 долара за 1 літр); пільгові ціни на низку продуктів харчування (наприклад, за 0,15 долара можна було придбати 40 хлібин); виплата від уряду в розмірі 5 тис. доларів при народженні дитини. Крім того, якщо після закінчення навчання лівієць не міг працевлаштуватися, держава виплачувала йому середню зарплату за здобутою професією впродовж усього часу пошуку роботи; частина коштів, виручених від кожного продажу лівійської нафти, зараховувалася безпосередньо на банківські рахунки всіх громадян Лівії; було втілено найбільший у світі іригаційний проект під назвою «Велика рукотворна річка», який зробив воду доступною на всій території пустельної країни; Лівія не мала зовнішнього боргу, а її резерви, які зараз заморожені в усьому світі, становили 150–200 млрд доларів тощо [7; 8].

Зрозуміло, що тепер вищевказані блага знищені, так само, як і лівійська державність. От і постає закономірне питання: що й якою ціною дала лівійському народу так звана «Арабська весна» 2011 р.?

Варто підкреслити, що організація масових заворушень у будь-якій формі є злочинним посяганням, що заподіює величезну шкоду всьому суспільству і спрямовується проти основного його захисника – держави, яка з точки зору справедливості та законності має право вживати рішучі заходи для їх недопущення чи придушення. Навіть найбільш прогресивний у світі у плані прав людини міжнародний

документ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р., – говорить про це у ч. 2 ст. 2: «Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; в) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [9].

Таким чином, цілком очевидним є той факт, що панівний у Лівійській державі «режим Каддафі» мав повне право застосовувати зброю для придушення бунту, затримання винних та захисту законослухняних громадян від насильства з боку злочинців. Зрозуміло, що це саме право має і влада будь-якої іншої держави.

Також варто замислитися: чи, випадково, не суперечило принципам міжнародного права збройне втручання іноземних сил, зокрема НАТО, у внутрішні справи Лівії, тим більше, не на боці офіційного й законного уряду?! Якби М. Каддафі вдалося придушити масові заворушення, склалася б ситуація, коли існує держава Лівія з офіційним законним урядом, котра не втручалася у внутрішні справи інших держав, не посягала на їх суверенітет, не була агресором тощо, проти якої, однак, сформовано військову коаліцію, що здійснювала активні бойові дії! Безумовно, така ситуація була би загрозою для миру і провокувала б війну.

Припустимо, що західна демократія настільки переживає за долю народу Лівії, що не може залишатися осторонь, коли героїчні повстанці самовіддано борються за свободу проти «злісного диктатора» М. Каддафі. В такому разі зрозуміло, чому НАТО втручається у конфлікт на боці

повстанців, однак залишається незрозумілим, чому саме НАТО, а не лівійський народ відіграло вирішальну роль у поваленні панівного режиму. Крім того, постає закономірне питання: чому ж НАТО навіть не намагається припинити кровопролиття та утвердити права людини зараз, коли в країні без М. Каддафі вже десятий рік триває громадянська війна? Чи, можливо, спустошення, розпад та знищення Лівії цілком влаштовують «західних партнерів»?

Своєю чергою поточна громадянська війна в Сирії розпочалася з антиурядових заворушень у 2011 р. і триває дотепер, при цьому країна зазнала великого спустошення та іноземного вторгнення.

Станом на травень 2020 р. кількість загиблих у громадянській війні в Сирії становить від 384 тис. до 577,6 тис. осіб [10]. Станом на листопад 2020 р. близько 5,581 млн сирійців стали біженцями [11]. Станом на березень 2015 р. понад 7,1 млн сирійців стали внутрішньопереміщеними особами. Щонайменше 1,5 млн осіб було серйозно поранено, 200 тис. – затримано, 2,4 тис. – зникли безвісти. 36% лікарень були зруйновані, а 57% – пошкоджені. 3 млн будівель зазнали руйнації, 1,2 млн будинків були зруйновані, 9 тис. промислових об'єктів були повністю зруйновані. Не менше 3878 шкіл було зруйновано, 2,8 млн сирійських учнів не відвідують школи. Пошкоджено 1451 мечеть, 348 мечетей повністю зруйновано, 98 церков пошкоджено чи зруйновано. 290 пам'яток культури пошкоджено, 104 пам'ятки – істотно пошкоджено, 24 – повністю зруйновано, пошкоджено 5/6 об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО [12]. Збитки, заподіяні громадянською війною в Сирії за перші три роки, оцінюються від 31,4 млрд до понад 300 млрд доларів [13].

Загалом же той факт, що у 20-мільйонній Сирії через громадянську

війну 5,6 млн осіб стали біженцями, а 7,1 млн – внутрішньопереміщеними особами, дає підстави стверджувати, що 2/3 населення втратили все. При цьому не можна забувати і про кількасот тисяч загиблих...

У зв'язку з цим постають два основні питання: що принесли кольорові революції Лівії і Сирії, крім розрухи, спустошення, страждань та смерті; чи не краще було б і надалі терпіти таких «тиранів», як Каддафі та Асад, якщо за часів їхнього правління в державах був спокій, порядок і достатній життєвий рівень?

Сумний досвід Лівії свідчить, що повстання та революції можуть відбутися навіть у країні, яка забезпечує своїм громадянам досить високі соціальні стандарти, що вказує на той факт, що навіть успішна держава може стати об'єктом протиправних посягань повстанців, які не усвідомлюють злочинний характер своїх дій та обсяг шкоди, яка може бути ними заподіяна.

З огляду на досвід Сирії зазначимо, що будь-яка держава повинна з самого початку вживати найбільш рішучі та максимально ефективні заходи для придушення внутрішніх заворушень та притягнення винних до відповідальності, оскільки в майбутньому вже може бути пізно. Проте якби Б. Асад припинив чинити відчайдушний опір бунтівникам та інтервентам або доволі швидко програв війну, це все одно не допомогло би врятувати Сирію від громадянської війни і знищення, оскільки подібні обставини не врятували від них і Лівію, де війна триває вже десятий рік навіть після повалення панівного режиму та вбивства М. Каддафі.

Не застрахована від революційних потрясінь і демократична держава. Більше того, демократичний політичний режим робить її особливо беззахисною перед внутрішніми заворушеннями, оскільки панівній політичній силі, з огляду на необхідність брати

участь у чергових виборах, практично ніколи не вистачає політичної волі для застосування рішучих законних заходів проти протиправних дій повстанців. Таким чином, демократична влада змушена або йти на повіді в мітингувальників, виконуючи їхні навіть найбільш незаконні, шкідливі, безглузді та руйнівні забаганки, або трансформуватися у недемократичну – для збереження державності, правопорядку, суспільства.

Водночас будь-яка демократично обрана панівна політична сила чудово розуміє, що в разі, якщо акції протесту будуть розігнані силою та матимуть місце людські жертви, більшість народу не цікавитиме питання законності дій влади за надзвичайних обставин, тож наступні вибори ця політична сила не виграє.

Таким чином, демократичний політичний режим робить державну владу залежною від суспільної думки на наступних виборах, тобто підриває її здатність правити, оскільки позбавляє її класичних ознак державного суверенітету, що були сформульовані Ж. Боденом ще у XVI ст.: верховенства, абсолютності, постійності, єдності та неподільності влади [14; 15, с. 110].

Натомість очевидно, що у випадку, якщо наступні вибори буде програно, політиків та діячів, які були причетні навіть до законних заходів із «придушення революції», буде піддано переслідуванням. Тож демократична влада, яка мусила на законних підставах застосувати силу проти мітингувальників, намагатиметься не допустити проведення виборів в осяжній перспективі, тобто буде змушена запровадити недемократичне правління.

Отже, звідси випливають два висновки. По-перше, акції протесту та масові заворушення за жодних обставин не несуть суспільству і державі нічого гарного, оскільки змушують їх балансувати між крайнощами охлократії та тоталітаризму. По-друге,

народовладдя не завжди є ефективним, особливо за умови необхідності припинення масових заворушень та прийняття владних рішень, які потребують від влади таких якостей, як мудрість, воля, авторитет та незалежність у своїй діяльності.

Водночас звертає на себе увагу і той факт, що придушення масових безпорядків у Франції в 2005 р. сприймалося міжнародною спільнотою як законний захід офіційного уряду, тоді як аналогічні дії президента Єгипту Х. Мубарака, голови Лівійської джамахірії М. Каддафі чи президента Сирії Б. Асада – як жорстокі злочини кривавих тиранів. Цікаво, що Н. Саркозі, який був міністром внутрішніх справ Франції у 2005 р. і керував придушенням безпорядків, пізніше став президентом...

Важко логічно пояснити таку відмінність у визнанні чи невизнанні за державою права на самозахист від бунтів та революцій...

Кілька слів варто сказати і про «Революцію Гідності», що мала місце в Україні у 2013–2014 рр. Певну політичну оцінку цих подій нещодавно було викладено у Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності» від 17 лютого 2021 р. № 1240-IX, де сказано, що: «1. Революція Гідності – один із ключових моментів українського державотворення та виразник національної ідеї свободи. 2. Розслідування злочинів, скоєних під час Революції Гідності, має бути завершене і проведене ефективно. Винуватці повинні постати перед судом і за справедливого та неупередженого процесу притягнуті до відповідальності. Подальше звільнення в цьому питанні недопустиме, бо непокаране зло зростає. 3. Україна заплатила надто високу ціну за звільнення від диктатури і за свій цивілізаційний вибір – бути частиною Європи.

Герої Небесної Сотні віддали життя під час Революції Гідності, захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України. Пам'ять про їхній героїчний чин є частиною історії національного державотворення...» [16].

Водночас із юридичною оцінкою подій Революції Гідності не все так просто. Так, зокрема, свого часу тимчасовий виконувач обов'язків директора Державного бюро розслідувань, нинішній Генеральний прокурор України І.В. Венедіктова вказала на існування суперечностей між Законом «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» 2014 р. і Кримінальним процесуальним кодексом України. Вона нагадала, що в період подій Майдану було вбито 78 мітингувальників і 13 правоохоронців, та зазначила: «З погляду справедливості ми мусимо пам'ятати і про 13 загиблих правоохоронців, які виконували наказ. Якщо накази були злочинними, потрібно притягнути до відповідальності тих, хто їх віддавав... Він (названий вище закон) перешкоджає об'єктивно нам розслідувати вбивства правоохоронців... Якщо ми хочемо справедливого і чесного розслідування, то цей закон треба скасувати» [17].

На нашу думку, чинна влада повинна дати однозначну правову і політичну оцінку подіям зими 2013–2014 рр.

Конституція України (ст. 34) гарантує кожному «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів та переконань» [18]. Ця норма є конституційною основою для власної оцінки тих подій громадянами України.

Оцінка режиму і діянь В.Ф. Януковича була надана у вирокі, яким суд ухвалив: «ОСОБА_12 (Януковича

Віктора Федоровича) визнати винним у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111; ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 КК України, та призначити йому покарання за ч. 1 ст. 111 КК України у вигляді 13 років позбавлення волі; за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 КК України у вигляді 12 років позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК України за сукупністю злочинів шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим визначити ОСОБА_12 остаточне покарання у вигляді 13 років позбавлення волі. ОСОБА_12 визнати невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та виправдати за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 110 КК України, у зв'язку з недоведеністю, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення...» [19].

Своєю чергою ми лише розглянемо деякі офіційні документи, які були ухвалені Верховною Радою України після подій Революції Гідності.

24 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 774-VII «Про вшанування учасників збройних конфліктів під час мирних акцій протесту» [20]. Як зрозуміло з наведеної назви, український парламент фактично офіційно визнав, що «під час мирних акцій протесту» мали місце «збройні конфлікти».

Так, ст. 1 оперативного прийнятого Верховною Радою Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, і визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 21 лютого 2014 р. № 743-VII наказує: «звільнити від кримінальної відповідальності... осіб, які були учасниками масових акцій протесту... та є... підозрюваними, обвинуваченими (підсудними) у вчиненні... дій, які містять ознаки кримінальних правопорушень, передбачених ст. 109, 112, 113, 121, 122, 125, 128, 129, 146, 147, 151-1, 161, 162, 170, 174, 182, 185, 186, 187, 189, 194, 195, 196, 197-1, 231, 236, 239, 241,

255, 256, 257, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 259, 260, 261, 264, 267, 270, 270-1, 277, 279, 280, 286, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 304, 325, 335, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 376, 377, 382, 386, 396, 436 Кримінального кодексу України, за умови, що ці дії пов'язані з участю в масових акціях протесту, які розпочалися 21 листопада 2013 р. Для цього Закону участь особи в масових акціях протесту підтверджується її заявою відповідному органу чи посадовій особі» [21].

Як бачимо, 21 лютого 2014 р. учасників Революції Гідності було звільнено від відповідальності за 80 (!) статтями Кримінального кодексу України [22]. І це з огляду на те, що ст. 39 Конституції України надає громадянам право збиратися і проводити мітинги, походи та демонстрації лише за умови забезпечення їх мирного характеру [18].

Також слід згадати, що чинний за часів Революції Гідності Закон України «Про міліцію» від 20 грудня 1990 р. № 565-XII чітко визначав порядок застосування вогнепальної зброї. У ст. 15 цього Закону зазначено, що «працівники міліції як крайній захід мають право застосовувати вогнепальну зброю в таких випадках: 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їхньому життю і здоров'ю, а також у разі звільнення заручників; 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їхньому життю або здоров'ю загрожує небезпека; 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, житлові приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ та організацій, а також звільнення їх у разі захоплення; 4) для затримання особи, яку застали під час вчинення тяжкого злочину й яка намагається втекти; 5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням

зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції; 6) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції» [23].

Зауважимо, що подібні положення містяться і в чинному Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [24], а також у законах інших держав і не вважаються диктаторськими.

Так, наприклад, у Данії застосування вогнепальної зброї поліцією регламентується ст. 17 Закону Данії «Про діяльність поліції» 2004 р. («The 2004 Danish Police Activities Act»), де сказано, що «вогнепальна зброя може бути застосована тільки: 1) для запобігання триваючому або неминучому небезпечному нападу на людину; 2) для запобігання іншій безпосередній загрозі для життя людей або загрозі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; 3) для запобігання триваючому або неминучому небезпечному нападу на важливі установи, компанії або об'єкти; 4) для забезпечення затримання осіб, які вчинили або стосовно яких є достатні підстави вважати, що вони почали або вчинили небезпечний напад на іншу особу, за винятком випадків, коли є достатні підстави вважати, що такі особи більше не вчинять нападів; 5) для забезпечення затримання осіб, які розпочали або підозрюються у початку чи вчиненні небезпечного нападу на важливі установи, компанії або об'єкти; 6) для забезпечення затримання осіб, які вчинили або підозрюються у вчиненні серйозних злочинів проти незалежності та безпеки держави, проти її конституції або вищих органів державної влади» [25].

Як впливає з рішення Верховного Суду США у справі «Теннесі проти Гарнера» («Tennessee v. Garner») 1985 р. і з «Інструкції з питань застосування сили» Митно-прикордонної

поліції США 2014 р. (Use of Force Policy Manual, published by the US Customs and Border Police in 2014), вогнепальна зброя може бути застосована, коли офіцер поліції або агент має достатні підстави вважати, що підозрюваний становить серйозну загрозу для життя чи здоров'я офіцера/агента або інших осіб [26].

Таким чином, як бачимо, законодавство України щодо застосування правоохоронними органами насильства, зокрема вогнепальної зброї, цілком відповідає усталеним стандартам цивілізованих держав, а також цитованій вище ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [9].

Водночас необхідно зазначити, що в окремих випадках органи правопорядку в умовах масових заворушень повинні діяти більш рішуче та навіть застосовувати передбачені законом спецзасоби, оскільки невиконання державою функції підтримання правопорядку істотно загрожує суспільству та навіть цілісності держави.

Так, Н. Макиавеллі ще у XVI ст. писав: «Давнє і наступне правління змушує забути про колишні перевороти та причини, що їх викликали, тоді як будь-яка переміна прокладає шлях новим переминам» [27, с. 34].

У цьому контексті необхідно зауважити, що, наприклад, дії сепаратистів на Донбасі носили відверто злочинний та антиконституційний характер. Однак вони були цілком прогнозовані, оскільки мало яка революція обходилася без повстань лоялістів, що симпатизували минулому режиму (згадаймо, наприклад, лоялістів часів війни за незалежність США 1775–1783 рр., роялістів Вандейського і Вандем'єрського повстань часів Французької революції 1789–1799 рр.), чи повстань невдоволених проти діяльності революційної влади (згадаймо Жермінальське повстання 1795 р. та Преріальське повстання 1799 р. часів Французької

революції чи Тамбовське повстання селян 1920–1921 рр. і Кронштадтський заколот 1921 р. часів становлення радянської влади).

Також не слід забувати, що зворотним боком революції є контрреволюція, яка так само схильна до надмірних жорстокостей. Так, відповіддю на Якобінський терор 1793–1794 рр. став Білий терор 1795 р. А в 1815–1816 рр. Францією прокотилася ще одна хвиля Білого терору, пов'язана з Реставрацією Бурбонів... Своєю чергою після Жовтневої революції 1917 р. поширеним у Росії явищем часів громадянської війни 1917–1922 рр. стали Червоний і Білий терори. При цьому випадковим жертвам, у принципі, було не так уже й важливо, від чиєї саме кулі вони загинули: білогвардійців барона фон Унгерн-Штернберга або чекістів Ф.Е. Дзержинського...

Отже, будь-яка революція призводить до збільшення масштабів насильства у суспільстві, оскільки закономірною відповіддю на її жорстокості стає контрреволюційний терор.

Таким чином, варто пам'ятати думку видатного мислителя, сучасника Англійської буржуазної революції XVII ст. Т. Гоббса, який стверджував, що навіть тиранічна влада – це краще, ніж смута соціальної анархії [28; 29, с. 328].

У цьому контексті слід замислитися над висловом відомого бостонського священнослужителя, мислителя та лояліста часів Американської війни за незалежність М. Байлза (Mather Byles) (1706–1788 рр.): «Що краще: аби нами управляв один тиран за три тисячі миль звідси чи три тисячі тиранів за милю звідси?» [30, с. 146].

...Втім, навіть люди, які не цікавляться політикою, правом та історією, могли хоча б на інтуїтивному рівні відрізнати добро від зла, законне від незаконного, корисне від шкідливого, доцільне від недоцільного... Тож Революція Гідності 2013–2014 рр. за всіх

її романтичних прагнень та надій, які мала значна кількість її учасників, призвела і до таких негативних наслідків, як: а) заміна однієї неефективної клептократичної влади на іншу (таку ж саму); б) втрата територій Автономної Республіки Крим (26081 км²) та частини Луганської і Донецької областей (близько 18–20 тис. км²); в) ведення бойових дій на власній території; г) понад 13 тис. убитих і 30 тис. поранених на Сході України; г) приблизно 1–2 млн переселенців зі Сходу України, тобто людей, які втратили все; д) розруха, значні руйнування; е) економічна криза, збільшення зовнішнього боргу; є) знецінення гривні у 3,5 рази після подій 2013–2014 рр., що наразі призвело до недоотримання кожним працюючим українцем зарплати в обсязі близько 20–25 тис. доларів (ціна квартири в обласному центрі!); ж) зростання цін, істотне зубожіння 2/3 народу (9 млн домогосподарств (близько 27 млн осіб) потребують субсидії для оплати комунальних послуг); з) перехід під зовнішнє управління тощо.

Отже, як і після Французької революції 1789–1799 рр. та російських революцій 1917 р., маємо значні людські жертви, розруха, зубожіння, війну, втрату територій, епідемію.

Кілька слів варто сказати і про поточні події в Білорусі. Після президентських виборів 9 серпня 2020 р. «демократичні» супротивники чинного «авторитарного» президента О.Г. Лукашенка організували акції протесту та разом із представниками деяких іноземних держав проголосили президентом С.Г. Тихановську. Зауважимо, що визнання опозиційної кандидати главою держави не має достатніх правових підстав, адже навіть гіпотетична фальсифікація на користь чинного президента ще зовсім не означає, що С.Г. Тихановська здобула на виборах необхідні 50% плюс 1 голос. При цьому шкода, що більшість учасників

протестних акцій на хвилі загальної ейфорії, підкорюючись магнетизму натовпу, не враховують досвід кольорових революцій сучасності та не розуміють, що в разі перемоги повстанців Білорусь, у кращому випадку, спіткатиме хаос, безлад та економічний занепад, а в гіршому, – сумна доля Лівії, Сирії чи України. Водночас події у Білорусі дають підставу говорити про доцільність проведення конституційної реформи...

Загалом же, підсумовуючи викладене, слід навести слова видатного мислителя XIX ст. О.І. Герцена: «Демократія... в ній безодня аскетичного романтизму, ліберального ідеалізму; в ній страшена сила руйнування, але як візьметься створювати, вона губиться в учнівських дослідах, в політичних етюдах... Проте дійсної творчості в демократії немає» [31, с. 61].

Аналізуючи кольорові революції, постає закономірне питання: чому ж революції досить часто мають чимало прихильників практично в усіх країнах світу? Відповідь на це питання, хоч і неповна, міститься у відомому вислові британського мислителя Нового часу Т. Карлейля (часто приписуваному О. фон Бісмарку): «Будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами запеклі негідники» [32]. Таким чином, ідеї Т. Карлейля дають змогу умовно поділити прихильників революції на три категорії: «романтики», «фанатики» і «негідники».

«Романтики», до числа яких слід віднести окремих мислителів і більшість представників народних мас, особливо молодих людей, котрі беруть участь у революціях, «надають своїм розумовим проектам величезну цінність і, не поважаючи сучасний державний лад, байдуже відносяться до можливості його удосконалення. Вони не бачать шкоди у порочному управлінні справами суспільства, навпаки, вони вважають, що ці пороки створюють

сприятливі умови для революції» [2; 3, с. 137–138]. Е. Берк наголошує, що «розум окремої людини слабкий, тож індивіду краще черпати зі спільного фонду, що зберігає віками набуту мудрість нації» [2; 3, с. 164]. Мислитель зазначає, що «наука управління... вимагає від людини досвіду, для якого іноді мало цілого життя, і вона повинна з великою обережністю братися за знесення суспільної будівлі, котра впродовж віків відповідала своєму призначенню, і ще з більшою обережністю – за побудову нової, особливо коли перед нами немає моделі, що довела свою корисність» [2; 3, с. 134]. При цьому, за влучним висловом Е. Берка, саме «обережність... відрізняє найкращі наміри від ідіотизму» [2; 3, с. 106].

Щодо «фанатиків», до числа яких слід віднести революційних «активістів», Е. Берк зазначає, що «ці люди повинні руйнувати, інакше їх існування втратить ціль. Одні з них самостверджуються, знищуючи цивільну владу, інші вважають, що падіння цивільної влади повинно супроводжуватися загибеллю церкви. Вони чудово розуміють, якими жадливими наслідками загрожує це... але їх так підігрують власні теорії, що вони не можуть зупинитися навіть перед руйнуваннями та нещастями, неминучість яких їм відома» [2; 3, с. 129].

Психологію «негідників», до числа яких слід віднести насамперед керівників повстань, деяких жадібних до влади політиканів, а також окремих активістів і пересічних учасників, теж чудово описав Е. Берк: «Заради найменшої надії на відсотки від награваного вони будуть готові підтримати будь-які напади на суспільне багатство, урвати свою частку від якого їм вдасться тільки в загальному звалищі» [2; 3, с. 115]. При цьому під час революції «вища влада переходить до людей, що не звикли до самоповаги, які не ризикують жодною завойованою репутацією. Ці люди, які за натхненням

натовпу опиняються піднесеними з найнижчого стану до вершин влади, виявляться отруєними своїм дивовижним піднесенням» [2; 3, с. 111], тож «чи можна сумніватися, що вони за будь-яку ціну, навіть на шкоду державним інтересам, в яких нічого не розуміють, не почнуть переслідувати особисті вигоди, в яких розбираються занадто добре?» [2; 3, с. 111].

Зауважимо, що людям не слід тішити себе наївною думкою про те, що керівники революцій є високomorальними альтруїстами, які щиро вболівають за долю народу, – досить згадати, що до участі у масових заворушеннях намагаються активно залучати жінок та дітей із надією, що сліпа куля, вбивши когось з них, дасть змогу максимально демонізувати панівний режим та дедалі більше розбурхати суспільство.

Загалом же у більшості випадків щодо революцій сучасності можна сказати, що охоплені жагою влади та прагненням скористатися наслідками протестних акцій в особистих цілях лідери політичних партій, використовуючи маргінальні структури, намагаються в незаконний спосіб прийти до влади, що є грубим порушенням норм конституційного і кримінального права.

Враховуючи викладене, постає законодамірне питання: як революції взагалі можуть описуватися в компліментарному тоні? У відповідь на це процитуємо Дж. Прістлі: «Кожен успішний переворот називають революцією, а кожен невдалий – бунтом» [1, с. 693], тобто переможні революції описуються як прогресивне явище виключно тому, що «історію пишуть переможці».

Зауважимо, що, в принципі, прославлення будь-якої революції є відвертим абсурдом, особливо якщо воно здійснюється самою владою, яка забуває долю таких блискучих революціонерів і політиків, як М. Робесп'єр, Ж.Ж. Дантон, Л.А. Сен-Жюст, котрі

так само, як і «Французька революція, показали наглядно, що програють ті, хто втрачає голову» [1, с. 694].

Звернімо увагу на той факт, що американці, котрі активно підтримують кольорові революції в багатьох куточках світу, зокрема «Арабську весну», чомусь засуджують нещодавній штурм Капітолія 6 січня 2021 р. та одразу застосували силу до правопорушників і швидко ініціювали процедуру імпічменту президента Д. Трампа в останні дні його каденції...

При цьому слід додати, що революція і війна, зокрема громадянська, – це «розкіш», яку собі може дозволити, та й лише з величезними застереженнями, тільки аграрне суспільство з його простотою, неквапливим темпом життя та украй повільним поступом прогресу. Натомість якщо йдеться про індустріальне суспільство, що має складні економічні, технологічні, виробничі зв'язки, розвинену інфраструктуру, вельми ефективну зброю, то й масштаб руйнувань, які доведеться відбудовувати після соціально-політичних потрясінь, є незрівнянно більшим. Тож давні революції не настільки відкидали суспільство назад, як сучасні, що залишають державі багато проблем щодо відновлення і позбавляють якісного життя покоління її громадян.

Варто згадати, що перші держави утворилися в ранніх аграрних суспільствах у часи Стародавнього світу внаслідок переходу від привласнювальних до відтворювальних форм господарювання та відокремлення землеробства від скотарства. При цьому кочівники, як і раніше, не знали державності, тоді як землеробські народи, чиє основне багатство – зерно – було в прямому сенсі слова у землі, потребували встановлення певної політичної влади для охорони певної території, в результаті чого і виникла держава з класичною тріадою її атрибутів: влади, території, народу.

Зазначимо, що кочові народи були більш схильні до свободи, адже за наявності вільних просторів для кочування менше потребували політичної влади для захисту своєї власності і життя, тоді як землеробські народи були більш схильні до підкорення, оскільки вбачали у владі джерело захисту і впорядкування суспільних відносин, зокрема і щодо розподілу землі. Своєрідне відлуння цих обставин можна простежити і значно пізніше: наприклад, згідно з популярною в Речі Посполитій ідеологією сарматизму [33, с. 12–16], шляхта походить від волелюбних і войовничих кочівників-сарматів, які нібито підкорили землеробів-слов'ян та обернули їх на своїх кріпаків, що підкреслювало відмінність між шляхтою і селянством та обґрунтовувало привілеї першої і безправ'я останнього.

Таким чином, в аграрних державах епохи Античності, Середньовіччя та Нового часу основним засобом виробництва та джерелом багатства була земля, заради володіння якою велися міжособні і міждержавні війни та відбувалися народні повстання. Мета переможця полягала в тому, щоб загарбати у переможеного якомога більший шматок землі, встановити на ньому свою владу та збільшити таким чином свою могутність і багатство. Разом із землею переходили і піддані, яким доволі часто було байдуже на якого пана працювати, головне, щоб бойові дії закінчились якомога швидше і не зачепили їхнє село, господарство та сім'ю. Своєю чергою загарбник не був зацікавлений у тотальному спустошенні території та винищенні її населення, оскільки в такому разі завоювання втрачало би сенс і не могло б навіть покрити військові витрати.

Натомість у сучасний час ведення повномасштабної війни є занадто дорогим задоволенням, а сама війна перетворилася із суверенного права

держави на міжнародний злочин. При цьому, враховуючи руйнівний потенціал сучасної зброї, перемогою у війні дістається лише випалена земля та зруйноване народне господарство.

Зауважимо, що у другій половині ХХ ст. для зменшення масштабів знищення об'єктів матеріального світу у випадку війни (що зробило би завоювання безглуздом) було створено нейтронну бомбу, яка знищує живу силу супротивника пучком або хвилею нейтронів, але при цьому заподіює порівняно невеликі руйнування інфраструктури. Водночас перспектива переселення значної кількості своїх громадян на загарбані таким чином території, необхідність забезпечення їм відповідного життєвого рівня, втрата ринків збуту експортних товарів, перехід до постіндустріального суспільства та новітніх форм економічної діяльності тощо сприяли відмові від ідеї використання нейтронної зброї провідними державами світу.

Насправді такі принципи сучасного міжнародного права, як повага територіальної цілісності держав та непорушність кордонів, часто-густо ґрунтуються не на повазі до державного суверенітету, а на небажанні переможця вкладати кошти і час у відновлення загарбаної території, тим паче, що в індустріальному та постіндустріальному суспільстві сама по собі земля більше не є основним джерелом багатства і могутності.

Таким чином, сучасне протистояння держав зводиться не до загарбання землі з метою її використання і розвитку у своїх цілях, а до послаблення і закабалення супротивника через спустошення його території та зруйнування його економіки, для чого на першому етапі використовуються кольорові революції, а на другому, якщо вони виявляться невдалими, – відкрита збройна агресія під приводом захисту прав народу від деспотизму жорстокого правителя-тирана.

До речі, саме тому сьогодні іноземні держави та міжнародна спільнота всіляко підтримують революційні рухи у чужоземних країнах, тоді як за часів буржуазно-демократичних та соціалістичних революцій Нового часу – всіляко намагалися допомогти законній владі придушити бунт (наприклад, антифранцузькі коаліції часів французьких Революційних і Наполеонівських війн, військова допомога Росії державам Європи у придушенні «Весни народів» 1848–1849 рр., іноземна військова інтервенція в Росії за часів громадянської війни 1917–1922 рр. тощо). Фактично досить поширена у Новий час іноземна підтримка контрреволюційних сил усередині охопленої революцією держави була пов'язана не тільки з прагненням міжнародної спільноти уникнути поширення революційних настроїв та вберегти свої панівні династії, але і з бажанням врятувати бунтівну країну від тотального спустошення...

Таким чином, можна зробити висновок про те, що революції і громадянські війни часто мають навіть більш жахливі наслідки, ніж завоювання території країни іноземними загарбниками. Тож не дивно, що в процесі сучасних кольорових революцій, у кращому разі, ціною життя тисяч людей та зубожіння мільйонів замість одних клептократів до влади приходять інші, а в гіршому випадку, відбувається тотальна руйнація державності та знищення її матеріального і духовного надбання, як це має місце, наприклад, у Лівії та Сирії.

Отже, слід вказати на той факт, що сучасні кольорові революції якісно відрізняються в гіршу сторону від буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій Нового часу своєю бездумністю, ідейним зубожінням, масштабами заподіяної шкоди та є знаряддям закабалення слабких країн в умовах продовження

імперіалістичної експансії великих держав у період неокolonіалізму.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Сучасні кольорові революції призвели виключно до спустошення та зубожіння тих країн, в яких вони відбулися. Так, у Лівії та Сирії з 2011 р. триває громадянська війна. Лівія фактично припинила своє існування як єдина країна, загинули десятки тисяч людей, лівійський народ втратив важливі соціальні гарантії, даровані режимом М. Каддафі. У Сирії спостерігається жахливе спустошення, загинули 500 тис. осіб, а 2/3 населення стали біженцями або внутрішньопереміщеними особами, тобто втратили все.

2. Акції протесту та масові заворушення за жодних обставин не несуть суспільству і державі нічого гарного, оскільки змушують їх балансувати між крайнощами охлократії та тоталітаризму. При цьому народовладдя не завжди є ефективним, особливо за умови необхідності припинення масових заворушень і прийняття владних рішень, які потребують від влади таких якостей, як мудрість, воля, авторитет та незалежність у своїй діяльності. Залежність від громадської думки на наступних виборах дає підстави говорити про несuverенний характер демократичної влади внаслідок відсутності у неї класичних ознак суверенітету, сформульованих Ж. Боденом: верховенства, абсолютності, постійності, єдності та неподільності.

3. Т. Карлейль стверджував, що «будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами запеклі негідники», тож прихильниками революції є саме ці три категорії осіб. Згідно з твердженням Е. Берка «романтики» наївно сподіваються, що їхні «прожекти» є більш досконаліми, ніж напрацювання всіх попередніх поколінь, для «фанатиків» руйнування

є сенсом життя, а «негідники» сподіваються урвати свій куш при загальному хаосі.

4. Революція і війна, зокрема громадянська, – це «розкіш», яку може собі дозволити тільки аграрне суспільство з його простою, неквапливістю й украй повільним поступом прогресу. Натомість індустріальне суспільство має складні економічні, технологічні, виробничі зв'язки, розвинену інфраструктуру, вельми ефективну зброю, тож і масштаб руйнувань, які доведеться відбудувати після соціально-політичних потрясінь, є незрівнянно більшим. Давні революції не настільки відкидали суспільство назад, як сучасні, які вже практично не залишають державі шансів на відновлення і позбавляють якісного життя покоління її громадян.

5. У зв'язку з переходом від аграрного до індустріального суспільства земля перестала бути основним джерелом багатства і могутності. Таким чином, сучасне протистояння держав зводиться не до загарбання чужих земель з метою їх використання та розвитку у своїх цілях, а до послаблення і закабалення супротивника через спустошення його території та зруйнування його економіки, для чого на першому етапі використовуються

кольорові революції, а на другому, якщо вони виявляться невдалими, – відкрита збройна агресія під приводом захисту прав народу від деспотизму жорстокого правителя-тирана. Тож сучасні революції є знаряддям закабалення слабких країн в умовах продовження імперіалістичної експансії великих держав у період неоколоніалізму.

6. Отже, безперечно, держава повинна застосовувати всі можливі законні інструменти, включаючи зброю, якщо це необхідно, для забезпечення правопорядку, припинення протиправної діяльності революціонерів, захисту інтересів законослухняних громадян та уникнення бід, які несе хаос революції.

7. Прогресивний розвиток і добробут суспільства можливі виключно за умови виважених еволюційних змін, легального і легітимного способу приходу до влади панівного режиму, що має державницькі прагнення та достатню політичну волю і мудрість.

Перспективним напрямом подальшої розробки відповідної проблематики вбачається виявлення та розгляд основних засад політики сучасної держави щодо попередження революцій та мінімізації їх деструктивних наслідків.

Список використаних джерел

1. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправ. Москва : ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокр. пер. с англ. Е.И. Гельфанд. Москва : Рудомино, 1993. 144 с.
3. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
4. Арабская весна. *Википедия: свободная энциклопедия*. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Арабская_весна (дата звернення: 13.12.2020 р.).
5. ООН оцінила втрати від «Арабської весни» в 614 млрд доларів. *BBC news. Руска служба*. 11 листопада 2016 г. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-37945892> (дата звернення: 13.12.2020 р.).
6. Джолос С.В. Етатистські основи державності : монографія. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2013. 252 с.

7. Things Libya Will Never See Again. *The Rwandan*. 2012. URL: <https://www.therwandan.com/16-things-libya-will-never-see-again/> (дата звернення: 21.04.2021 р.).
8. Things Libya Will Never See Again. *Libyan Free Press: Jamahiriya News*. URL: <https://libyanfreepress.wordpress.com/2011/10/27/16-things-libya-will-never-see-again/> (дата звернення: 21.04.2021 р.).
9. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 21.04.2021 р.).
10. The Syrian Observatory for Human Rights. SOHR 14th Anniversary: 2020–2006: 14 years of defending human rights. URL: <https://www.syriahr.com/en/wp-content/uploads/2020/06/14-y-en.pdf> (дата звернення: 29.11.2020 р.).
11. Syria Regional Refugee Response. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (дата звернення: 29.11.2020 р.).
12. Al Rifai, D., Haddad, M. (2015) What's left of Syria? URL: <https://www.aljazeera.com/news/2015/03/17/whats-left-of-syria/> (дата звернення: 29.11.2020 р.); URL: <https://web.archive.org/web/20150320054413/>; URL: <http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/left-syria-150317133753354.html> (дата звернення: 29.11.2020 р.).
13. Ущерб от войны в 10 раз больше, чем признает режим Асада. *MIGnews.com*. URL: https://mignews.com/news/economics/world/260314_153950_21165.html (дата звернення: 29.11.2020 р.).
14. Боден Ж. Шість книг о государстве. *Антология мировой политической мысли: в 5 т.* Москва : Мысль, 1999. Т. 2. С. 689–695.
15. Крестовская Н.Н., Цвиркун А.Ф. История учений о государстве и праве : курс лекций. Харьков : Одиссей, 2007. 376 с.
16. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності : Постанова Верховної Ради України від 17 лютого 2021 р. № 1240-IX. *Голос України*. 2021. № 35.
17. Венедиктова виступила за скасування закону про амністію активістів Майдану. *Укрінформ*. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880986-venediktova-vistupila-za-skasuvanna-zakonu-pro-amnistiu-aktivistiv-majdanu.html> (дата звернення: 21.04.2021 р.).
18. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. (зі змінами та доповненнями). *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
19. Вирок Оболонського районного суду м. Києва по справі № 756/4855/17 від 24 січня 2019 р. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240> (дата звернення: 23.06.2021 р.).
20. Про вшанування учасників збройних конфліктів під час мирних акцій протесту : Постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. № 774-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. С. 803. Ст. 200.
21. Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 743-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 12. С. 784. Ст. 186.
22. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
23. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1991. № 4. С. 95. Ст. 20.
24. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2015. № 40–41. Ст. 379.
25. The Law on police use of force worldwide. Denmark. URL: <https://www.policinglaw.info/country/denmark> (дата звернення: 21.04.2021 р.).
26. The Law on police use of force worldwide. United States. URL: <https://www.policinglaw.info/country/united-states> (дата звернення: 21.04.2021 р.).

27. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2008. 272 с.
28. Гоббс Т. Избранные произведения: в 2 т. Москва : Мысль, 1964.
29. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. Москва : Норма, 2006. 944 с.
30. The famous Mather Byles: the noted Boston Tory preacher, poet, and wit, 1707–1788. By Arthur Wentworth Hamilton Eaton. Boston : Butterfield, 1914. 258 p.
31. Герцен А.И. С того берега. Сочинения: в 2-х т. Т. 2 / редкол.: М.Б. Митин (пред.) и др. ; общ. ред. А.И. Володина, Э.В. Смирновой. Москва : Мысль, 1986. 654 с.
32. Томас Карлейль. *Викицитатник*. URL: https://ru.wikiquote.org/wiki/Томас_Карлейль (дата звернення: 20.10.2020 р.).
33. Потоцький В.П., Семенов В.І. Шляхта. Честь та гонор: факти, міфи, коментарі. Харків : ВД «ШКОЛА», 2014. 672 с.

Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Держава і революції. Частина IV. Кольорові революції сучасності як загроза державності

Стаття присвячена дослідженню ества кольорових революцій сучасності та загроз, які вони несуть державі й суспільству.

На прикладі Лівії, Сирії та інших держав з'ясовано, що спроби повалення чинної влади за допомогою кольорових революцій призводять до хаосу, загострення внутрішнього протистояння та зовнішньої напруженості, численних людських жертв, територіальних втрат, спустошення і зубожіння країни, знищення державності та переходу під зовнішнє управління тощо.

Наведено політичну і правову оцінку революцій, а також вказано на наявність у державної влади права на вжиття рішучих заходів, спрямованих на їх недопущення та припинення.

Зроблено висновок про те, що масові заворушення змушують державу балансувати між крайнощами охлократії та тоталітаризму. При цьому демократичний політичний режим видається непридатним для припинення революції та забезпечення порядку в суспільстві рішучими заходами через залежність панівної влади від суспільної думки на наступних виборах. Це вказує на відсутність у демократичної влади класичних ознак державного суверенітету, що були сформульовані Ж. Боденом: верховенства, абсолютності, постійності, єдності та неподільності.

На основі ідей класиків політико-правової думки XVIII–XIX ст. (Е. Берка, Т. Карлейля) охарактеризовано основні категорії учасників революцій.

Наголошено, що результатом сучасних революцій є перехід влади від одних клептократів до інших (як в Україні) або тотальна руйнація держави й економіки (як у Лівії і Сирії). Виявлено, що висока ефективність зброї і розвиненість матеріальної основи буття індустріального суспільства, порівняно з аграрним, істотно збільшують масштаби руйнувань, які потребуватимуть відновлення після суспільно-політичних потрясінь; тож революції Нового часу лише відкидали суспільство назад, тоді як сучасні практично не залишають державі шансів на відновлення і знижують якість життя поколінь її громадян. Зазначено, що у сучасний час протистояння держав зводиться не до загарбання земель, а до спустошення і розорення супротивника, для чого чудово підходять кольорові революції, які є знаряддям підкорення слабких держав та їх населення в умовах продовження імперіалістичної експансії великих держав у період неокolonіалізму. Тож для відвернення всіх тих бід, які несе хаос революції, сучасна держава повинна застосовувати всі можливі законні інструменти, включаючи зброю.

Ключові слова: кольорова революція, повалення влади, хаос, громадянська війна, клептократія, неокolonіалізм, держава, насильство, влада.

Кононенко Ю. С., Джолос С. В. Государство и революции. Часть IV. Цветные революции современности как угроза государственности

Статья посвящена исследованию сущности цветных революций современности и угроз, которые они несут государству и обществу.

На примере Ливии, Сирии и других государств выяснено, что попытки свержения существующей власти с помощью цветных революций приводят к хаосу, обострению внутренних противоречий и внешней напряженности, многочисленным человеческим жертвам, территориальным утратам, опустошению и обнищанию страны, уничтожению государственности и переходу под внешнее управление и т. д.

Приведена политическая и правовая оценка революций, а также указано на наличие у государственной власти права предпринимать решительные меры, направленные на их предупреждение и пресечение.

Сделан вывод о том, что массовые беспорядки вынуждают государство балансировать между крайностями охлократии и тоталитаризма. При этом демократический политический режим оказывается непригодным для прекращения революции и обеспечения решительными мерами порядка в обществе из-за зависимости правящей власти от общественного мнения на следующих выборах. Это, в свою очередь, указывает на отсутствие у демократической власти классических признаков государственного суверенитета, которые были сформулированы Ж. Боденом: верховенства, абсолютности, постоянности, единства и неделимости.

На основе идей классиков политико-правовой мысли XVIII–XIX вв. (Э. Берка, Т. Карлейля) охарактеризованы основные категории участников революций.

Отмечено, что результатом цветных революций становится переход власти от одних клептократов к другим (как в Украине) или тотальное уничтожение государства и экономики (как в Ливии и Сирии). Выявлено, что высокая эффективность оружия и развитие материальной основы бытия индустриального общества, по сравнению с аграрным, существенно увеличивают масштабы разрушений, которые необходимо будет восстановить после общественно-политических потрясений; таким образом, революции Нового времени лишь отбрасывали общество назад, тогда как современные практически не оставляют государству шансов на восстановление и снижают качество жизни поколений его граждан. Указано, что в современное время противостояние государств сводится не к захвату земель, а к опустошению и разорению противника, для чего отлично подходят цветные революции, которые являются орудием покорения слабых государств и их населения в условиях продолжения империалистической экспансии великих держав в период неокOLONиализма. Таким образом, для предотвращения всех тех бед, которые несет хаос революции, современное государство должно применять всевозможные законные инструменты, включая оружие.

Ключевые слова: цветная революция, свержение власти, хаос, гражданская война, клептократия, неокOLONиализм, государство, насилие, власть.

Kononenko Yu., Dzholos S. The State and Revolutions. Part IV. Colour revolutions of modernity as a threat to statehood

The article is devoted to the investigation of the nature of modern colour revolutions and the threat they pose to statehood.

The experience of Libya, Syria and other states shows that the attempts to overthrow the authority with the help of colour revolutions lead to chaos, exacerbation of internal confrontation and external tensions, numerous human casualties, territorial losses, devastation and impoverishment of the country, destruction of statehood and transition to foreign rule, etc.

The political and legal evaluations of revolutions were given. The authors emphasize on the right of the state authority to take decisive actions to prevent and suppress revolutions.

The authors came to the conclusion that riots force the state to balance between the extremes of ochlocracy and totalitarianism. At the same time, the democratic political regime

is not able to stop the revolution and to ensure the law and order with the help of the resolute actions due to the dependence of the ruling government on the public opinion on the next elections. It shows that the democratic power has not the classical features of the state sovereignty (formulated by J. Bodin), such as supremacy, absoluteness, permanence, unity and indivisibility.

The basic categories of the participants of revolutions were characterized on the grounds of E. Burke's and T. Carlyle's ideas.

It is emphasized that the results of modern revolutions are the transfer of power from one kleptocratic group to another (as in Ukraine) and the total destruction of the state and its economy (as in Libya and Syria). It was found that the high efficiency of weapons and the high developed material basis of being of industrial society, compared with the agrarian, significantly increase the amount of destruction, which should be restored after the socio-political upheavals; therefore, the revolutions of the Modern age only pushed society back, while the revolutions of the contemporary period practically do not leave the state a chance for restoration, and degrade the quality of life of generations of its citizens. The authors emphasize that in modern time a struggle among states is connected not with the conquest of the territory, but with the devastation and ruin of the enemy, and colour revolutions are one of the most efficient methods of this fight. So, colour revolutions are the instrument of the submission of the weak states and their population under the conditions of the imperialist expansion in the period of neocolonialism. The authors say that the modern state should use all possible legal measures, including the force, to avert all that troubles, which are caused by the chaos of the revolution.

Key words: colour revolution, overthrow of power, chaos, civil war, kleptocracy, neocolonialism, state, violence, power.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

В'ячеслав Пузирний,

доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного та приватного права
Національного університету «Чернігівська політехніка»
ORCID: 0000-0002-5692-2990

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-3

УДК 343.81:005.53

Управлінські рішення в установах виконання покарань

Постановка проблеми. Управлінські рішення є центральною категорією в управлінні й мають найбільше значення для ефективного досягнення поставлених цілей. Це пов'язано з тим, що від того, наскільки правильно буде визначено та сформульоване відповідне рішення, залежить весь управлінський цикл. Управлінські рішення в установах виконання покарань спрямовані на вирішення конкретних завдань або проблем, які виникають під час організації процедур виконання кримінальних покарань. У процесі розвитку суспільних відносин у сфері виконання покарань ми констатуємо той факт, що дотепер не вироблений єдиний підхід до визначення управлінського рішення в установах виконання покарань та його змісту.

Аналіз наукових досліджень. Треба зазначити, що питання визначення поняття «управлінське рішення» були предметом дослідження таких авторів, як О.І. Водополов, О.М. Воронів, С.К. Гречанюк, С.В. Зливко,

В.М. Плішкін, В.Ф. Сіренко, Ю.О. Тихомиров. Проте питання поняття, ознак, особливостей прийняття управлінських рішень в установах виконання покарань у науковій літературі не розглядалися.

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження управлінських рішень в установах виконання покарань з урахуванням здобутків вітчизняних науковців у галузі правознавства, визначення поняття «управлінське рішення» та його ознак.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науковій літературі зустрічаються різні тлумачення управлінських рішень. Так, В.В. Конопльов визначає управлінські рішення в адміністративній діяльності «як владне волевиявлення, засіб виконання поставлених завдань щодо захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних та юридичних осіб, інтересів суспільства й держави від протиправних посягань, ведення боротьби з правопорушеннями, охорони

громадського порядку, гарантування громадської безпеки, з одного боку, та як засіб організації, забезпечення та координації виконання цих завдань – з іншого» [1, с. 48].

Ю.О. Тихомиров під управлінським рішенням розуміє «соціальний акт, який підготовлений на основі варіантного аналізу та оцінювання, прийнятий у встановленому порядку, що має директивне загальнообов'язкове значення, містить постановку цілей та обґрунтування засобів їх здійснення, а також організовує практичну діяльність суб'єктів та об'єктів управління» [2, с. 7].

В.М. Плішкін управлінське рішення визначає як «заснований на законах і підзаконних актах, аналізі та оцінюванні оперативної ситуації акт відповідного керівника, що містить постановку цілей, обґрунтування засобів їх здійснення, прийнятий в установленому порядку, який забезпечує організаційну сталість та вдосконалення діяльності органів внутрішніх справ під час виконання завдань щодо боротьби зі злочинністю та зміцнення правопорядку» [3, с. 398].

В.Ф. Сіренко під управлінським рішенням розуміє форму виявлення волі суб'єкта власності чи його представника (органу, посадової особи – керівника) щодо підпорядкованого об'єкта, результат відбору з численних варіантів поведінки (руху) управлінської системи такого, що найбільше відповідає конкретній ситуації та цілям функціонування цієї системи на відповідному етапі її розвитку [4, с. 101].

О.М. Воронов управлінські рішення поділяє на такі фази: а) збір та аналіз інформації для прогнозування; б) ухвалення рішення; в) організація виконання управлінських рішень (контроль) [5, с. 170–176].

Управлінські рішення в адміністративній діяльності установ та органів виконання покарань С.К. Гречанюк

визначає як владне волевиявлення, що є засобом організації, забезпечення та координації досягнення конкретних завдань, які стоять перед зазначеними органами й установами, що в кінцевому підсумку спрямовано на ефективне здійснення єдиної державної політики у сфері виконання кримінальних покарань [6, с. 460]. Таке визначення досить правильно відображає сучасне розуміння управлінського рішення у сфері виконання покарань. Однак воно не позбавлене недоліків: зокрема, мета управлінських рішень визначена як ефективне здійснення державної політики у сфері виконання покарань, що є, ймовірно, декларацією, ніж конкретною метою; крім того, рішення розкрито через категорію «владне волевиявлення». Слушною з цього приводу є думка О.І. Водополова, який зазначає, що управлінське рішення спрямоване на реалізацію завдань, що стоять перед установою, органом виконання покарань або їхніми підрозділами. Проте це не є кінцевою метою. Передусім слід сформулювати умови, за яких досягнення необхідного результату стане дійсно можливим, організувати діяльність виконавців, визначити їхні права, обов'язки і відповідальність. Тобто основною функцією управлінського рішення є регулювання процесу реалізації завдання, відносин, що виникають при цьому. Аналогічна мета – регулювання суспільних відносин – властива нормативним правовим актам [7, с. 71–74].

На нашу думку, головною метою управлінського рішення в цій сфері є вирішення конкретних управлінських завдань у процесі організації діяльності установ виконання покарань. Вони характеризуються різновекторністю та поєднанням творчого підходу з нормативно встановленими повноваженнями. Зокрема, ці рішення спрямовані на забезпечення режиму в установах, організацію соціально-психологічної роботи,

медико-санітарного обслуговування, забезпечення охорони, запобігання правопорушенням тощо.

Як правильно зазначає С.В. Злирко, керівник повинен організувати процес спільного вирішення завдань діяльності установи (органу), відповідає за ухвалені рішення [8, с. 28].

Слід також зауважити, що керівники різного організаційного рівня наділені різними повноваженнями та функціями, які обумовлюють процедуру прийняття рішення та коло осіб, на яких це рішення поширюється. Наприклад, відділення соціально-психологічної служби (далі – відділення) як основна організаційна ланка у структурі установи виконання покарань створюється для безпосереднього забезпечення оптимальних умов відбування покарання та проведення із засудженими соціально-виховної роботи з метою їх виправлення і ресоціалізації. Відділення очолює начальник, посадові права та обов'язки якого визначаються Положенням «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими». Загальне керівництво начальниками відділень здійснює начальник установи, який сприяє їм у створенні належних умов для роботи. Безпосередньо роботу начальників відділень організовує заступник начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи – начальник відділу соціально-виховної та психологічної роботи [9].

Керівник установи виконання покарань, здійснюючи загальне керівництво закладом, організовує всі процеси через заступників, які призначені за функціональними напрямками, формує власні рішення стосовно них, а також фактично стосовно будь-якої категорії персоналу в установі. На відміну від керівника (начальника) установи інші посадові особи можуть приймати рішення виключно щодо тієї функціональної сфери, яка віднесена

до сфери їхньої відповідальності. Зокрема, у зазначеному прикладі щодо діяльності відділення соціально-психологічної служби начальник конкретного відділення наділений здатністю впливати своїми рішеннями виключно на процеси, які відбуваються у відділенні. В такому разі необхідно констатувати, що управлінські рішення будуть спрямовані на засуджених осіб та на впорядкування процесів, які відбуваються у відділенні, а також стосуватимуться заходів заохочення та стягнення виключно щодо засуджених. Зокрема, відповідно до Положення, начальник відділення має право: 1) використовувати соціально-педагогічні, психологічні та інші форми й методи роботи із засудженими, які є доцільними з погляду їх виправлення та відповідають вимогам встановленого порядку відбування покарання; 2) організувати та проводити інформаційні години із засудженими відділення; 3) порушувати питання про життя персоналом установи заходів, спрямованих на забезпечення законних прав та інтересів засуджених; 4) брати участь у засіданнях комісії з питань переведення засуджених до інших структурних дільниць або інших установ, застосування до засуджених заохочувальних норм, амністії або помилування та інших комісій, висловлювати свої пропозиції щодо доцільності прийняття тих чи інших рішень стосовно засуджених; 5) вносити керівництву установи пропозиції щодо застосування до засуджених заходів заохочення та стягнення. Начальник відділення виправного центру може застосовувати заходи заохочення і стягнення у випадках, визначених кримінально-виконавчим законодавством; 6) закріплювати за засудженими індивідуальні спальні місця та місця для збереження особистих речей і продуктів харчування; 7) отримувати від структурних підрозділів установи інформацію про

засуджених відділення, яка має значення для їх виправлення та безпеки; 8) порушувати перед керівництвом установи питання про створення належних умов утримання засуджених та зміцнення матеріально-технічної бази для проведення соціально-виховної роботи у відділенні; 9) звертатися до членів методично-виховної ради установи, педагогічної ради виховної колонії за наданням методичної та практичної допомоги в організації роботи із засудженими; 10) вносити корективи в індивідуальні програми роботи із засудженими з урахуванням досягнутих результатів або змін у поведінці засуджених; 11) звертатися до керівництва виправної колонії з клопотанням щодо переведення до дільниці ресоціалізації засуджених, які утримуються у дільниці посиленого контролю, після виконання такими засудженими спеціальної індивідуальної програми [9].

Отже, вищезазначені права обумовлюють прийняття рішень, які пов'язані з діяльністю відділення, та ініціюють звернення несубординаційного характеру до інших підрозділів.

Таким чином, ознаками, які характеризують управлінські рішення, є:

1. Управлінське рішення спрямоване на реалізацію завдань, що стоять перед установою, органом виконання покарань або їх підрозділами. Однак це не є кінцевою метою. Передусім треба сформулювати умови, за яких досягнення необхідного результату стане дійсно можливим, організувати діяльність виконавців, визначити їхні права, обов'язки і відповідальність. Тобто основною функцією управлінського рішення є регулювання процесу реалізації завдання, відносин, що виникають при цьому. Аналогічна мета – регулювання суспільних відносин – властива нормативним правовим актам.

2. Управлінські рішення в системі виконання покарань обумовлені

процесом виконання покарань і призначені для забезпечення процедур реалізації покарань у вигляді позбавлення волі на певний строк та довічного позбавлення волі.

3. Управлінське рішення приймається відповідним суб'єктом управління, тобто керівником установи або органу (структурного підрозділу), колегіальним органом управління, наділений відповідною компетенцією. Повноваженнями обмежене коло питань, за якими той або інший суб'єкт має право приймати управлінські рішення.

4. Управлінські рішення окремих посадових осіб установ виконання покарань спрямовуються виключно на засуджених осіб, деякі рішення стосуються персоналу та засуджених.

5. Управлінське рішення має директивний, владний характер і обов'язкове для тих, кому адресоване. До виконавця рішення можуть застосовуватися заходи матеріального, дисциплінарного, а в деяких випадках – адміністративного і кримінального характеру, в разі ухилення від реалізації, несвоєчасного або неякісного виконання через суб'єктивні причини.

6. В окремих випадках (коли це стосується оперативної «повсякденної» діяльності підрозділів установи виконання покарань) управлінське рішення має ініціативний характер, а у випадках, передбачених нормативно-правовими актами, є обов'язковим.

7. Управлінське рішення приймається в установленому порядку, який регламентується відповідними нормативними актами. В межах кримінально-виконавчої служби ця процедура встановлена тільки щодо рішень колегій та оперативних нарад, інших колегіальних органів й ухвалення планів роботи.

8. Прийняття рішень є складним процесом, який складається з послідовних стадій.

9. Управлінське рішення має бути виражене в установленій формі. Вона

може бути письмовою, що припускає дотримання певних вимог.

Висновки. Враховуючи вищевикладене, доходимо висновку, що управлінські рішення в установах виконання покарань – це керівний вплив, який спрямовується на суб'єктів реалізації (якими здебільшого є персонал відповідних функціональних підрозділів, в окремих випадках – засуджені особи), має спрямовальний характер щодо вирішення конкретних завдань або проблем, що виникають під час організації процедур виконання кримінальних покарань, і формалізується в управлінських актах керівників установ виконання покарань.

Ієрархія суб'єктів прийняття управлінських рішень конкретної установи пов'язується з її функціональною будовою. Найбільшим спектром повноважень у цій сфері наділений начальник установи. Особливістю його рішень є те, що вони можуть впливати і на персонал установ, і на засуджених осіб. Усі інші категорії персоналу обмежені своїми посадовими обов'язками та чинять відповідний вплив, тільки реалізуючи власну компетенцію. В установах виконання покарань є категорії

персоналу, які наділені управлінськими повноваженнями тільки стосовно засуджених осіб (начальники відділень соціально-психологічної служби).

Особливостями управлінських рішень в установах виконання покарань можна вважати: 1) те, що керівник відповідного рівня має усвідомлювати, що він приймає управлінське рішення, яке повинно відповідати певним критеріям управлінського процесу; 2) досить екстремальні умови роботи з персоналом (їдеться про низький рівень виконавців та приховану нестачу персоналу тощо); 3) спонтанність рішень, що зумовлено частою зміною ситуації в установі; 4) слабку формалізацію рішень; 5) недостатній контроль за реалізацією рішень.

Для покращення розуміння процесів, пов'язаних із прийняттям та реалізацією управлінських рішень в установах виконання покарань, потрібно розробити Методичні рекомендації організації управлінської діяльності в установах виконання покарань, де одним із розділів передбачити питання розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень керівниками підрозділів різного рівня.

Список використаних джерел

1. Конопльов В.В. Організаційно-правовий механізм підготовки та прийняття управлінських рішень в адміністративній діяльності органів внутрішніх справ : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Харків, 2006. 413 с.
2. Тихомиров Ю.А. Право: национальное, международное, сравнительное. *Государство и право*. 1999. № 8. С. 5–12.
3. Плішкін В.М. Теорія управління органами внутрішніх справ : підручник / за ред. Ю.Ф. Кравченка. Київ : Національна академія внутрішніх справ України, 1999. 702 с.
4. Аппарат государственного управления: интересы и деятельность / В.Ф. Сиренко и др. ; отв. ред. В.Ф. Сиренко. Киев : Наукова думка, 1993. 165 с.
5. Воронов А.М. Общественная безопасность: административные и информационно-правовые проблемы обеспечения и организации управления : монография. Москва : Всероссийский научно-исследовательский институт Министерства внутренних дел России, 2004. 206 с.
6. Гречанюк С.К. Теорія і практика взаємодії органів та установ Державної пенітенціарної служби України з державними та неурядовими інституціями : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2011. 520 с.
7. Водополов А.И. Понятие управленческого решения в уголовно-исполнительной системе: правовой аспект. *Актуальные вопросы экономики, управления и технологий*. Вестник Института Федеральной службы исполнения наказаний. 2012. № 20. С. 71–74.

8. Зливко С.В. Адміністративно-правове забезпечення діяльності керівників органів та установ виконання покарань в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.07. Ірпінь, 2019. 40 с.

9. Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими : Наказ Міністерства юстиції України від 4 листопада 2013 р. № 2300/5. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z1863-13> (дата звернення: 29.10.2021).

Пузырный В. Ф. Управлінські рішення в установах виконання покарань

Стаття присвячена дослідженню проблематики та особливостей прийняття управлінських рішень в установах виконання покарань. До основних завдань, які були поставлені автором, можна віднести такі: визначення змісту та сутності поняття «управлінське рішення в установах виконання покарань»; визначення особливостей процесу формування управлінського рішення в установах виконання покарань; визначення особливостей під час прийняття управлінських рішень в установах виконання покарань. Досліджено поняття «управлінське рішення» та сучасні підходи до його визначення у сфері виконання покарань.

З'ясовано, що, на відміну від керівника (начальника) установи виконання покарань, інші посадові особи можуть приймати рішення виключно щодо тієї функціональної сфери, яка визначена сферою їхньої відповідальності. На основі Положення «Про організацію соціально-виховної та психологічної роботи із засудженими» проаналізовані повноваження начальника відділення соціально-психологічної служби, що обумовлюють прийняття рішень, які пов'язані з діяльністю відділення, та ініціюють звернення несубординаційного характеру до інших підрозділів.

Виокремлені та охарактеризовані ознаки управлінських рішень в установах виконання покарань. Автор визначає управлінське рішення в установах виконання покарань як керівний вплив, що спрямовується на суб'єктів реалізації (якими здебільшого є персонал відповідних функціональних підрозділів, в окремих випадках – засуджені особи), має спрямувальний характер щодо вирішення конкретних завдань або проблем, які виникають під час організації процедур виконання кримінальних покарань, і формалізується в управлінських актах керівників установ виконання покарань. Запропоновано розробити Методичні рекомендації організації управлінської діяльності в установах виконання покарань, де одним із розділів передбачити питання розробки, прийняття та реалізації управлінських рішень керівниками підрозділів різного рівня.

Ключові слова: управлінське рішення, установа виконання покарань, керівник установи виконання покарань, персонал установи виконання покарань, засуджені особи.

Пузырный В. Ф. Управленческие решения в учреждениях исполнения наказаний

Статья посвящена исследованию проблематики и особенностей принятия управленческих решений в учреждениях исполнения наказаний. К основным задачам, которые были поставлены автором, можно отнести следующие: определение сущности понятия «управленческое решение в учреждениях исполнения наказаний»; определение особенностей процесса формирования управленческого решения в учреждениях исполнения наказаний; определение особенностей при принятии управленческих решений в учреждениях исполнения наказаний. Рассмотрен термин «управленческое решение» и современные подходы к этому понятию в сфере исполнения наказаний.

Установлено, что, в отличие от руководителя (начальника) учреждения исполнения наказания, другие должностные лица могут принимать решения исключительно в той функциональной сфере, которая определена сферой их ответственности. На основе Положения «Об организации социально-воспитательной и психологической работы с осужденными» проанализированы полномочия начальника отделения социально-психологической службы, которые обуславливают принятие решений, связанных с деятельностью отделения, и инициируют обращение несубординационного характера в другие подразделения.

Дана характеристика признакам управленческих решений в учреждениях исполнения наказаний. Автор определяет управленческое решение в учреждениях исполнения наказаний как руководящее воздействие, направленное на субъекта реализации (которым в основном является персонал соответствующих функциональных подразделений, в отдельных случаях – осужденные лица), которое носит направляющий характер по решению конкретных задач или проблем, возникающих при организации процедур исполнения уголовных наказаний, и формализуется в управленческих актах руководителей учреждений исполнения наказаний. Предложено разработать Методические рекомендации организации управленческой деятельности в учреждениях исполнения наказаний, где одним из разделов предусмотреть вопросы разработки, принятия и реализации управленческих решений руководителями подразделений различного уровня.

Ключевые слова: управленческое решение, учреждение исполнения наказаний, руководитель учреждения исполнения наказаний, персонал учреждения исполнения наказаний, осужденные лица.

Puzyrnyi V. Managerial decisions in penal institutions

The article is devoted to the issue of making managerial decisions in penal institutions and its peculiarities. The main tasks that were set are the following: to define the content and essence of the concept of “managerial decision in penal institutions”; to determine the peculiarities of the process of making managerial decision in penal institutions; to identify the peculiarities in the process of making managerial decisions in penal institutions and the significance of managerial decision. The concept of the term “managerial decision” in general and the modern approaches to view the concept of “managerial decision” in the field of execution of punishments are studied.

It is found out that, unlike a head (manager) of a penal institution, other officials may make decisions only in relation to the functional field defined as the field of their responsibility. Based on the Regulation “On the Organization of Socio-Educational and Psychological Work with Convicts”, the powers of the head of the department of social and psychological services, which determine the decisions related to the activities of the department and initiate non-subordinate appeals to other units are analyzed.

The peculiarities of managerial decisions in penal institutions are identified and characterized. The author’s definition of the managerial decision in penal institutions as a guiding influence, which is directed at the subjects of implementation (which are mostly the staff of the relevant functional units, in some cases – convicts), has a guiding nature to address specific tasks or problems that arise while organizing the procedures of execution of criminal punishments, and is formalized in administrative acts of heads of penal institutions. Methodical recommendations of organizing administrative activity in penal institutions where one of the sections should be devoted to the issue of developing, acceptance and exercising of administrative decisions by the heads of the divisions at various levels are offered to be developed.

Key words: administrative decision, penal institution, head of a penal institution, staff of a penal institution, convicts.

ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Петро Пацурківський,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-5081-7842

Руслана Гаврилюк,
докторка юридичних наук, доцентка,
завідувачка кафедри публічного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0001-6750-4340

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-4

УДК 347.73

Дискусійні питання правової природи інституту одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету

Постановка проблеми. Феномен податків і податкового права належить до найдавніших та найунікальніших явищ людської цивілізації. Ставши природним наслідком, продуктом певного рівня її зрілості, в подальшому вони трансформувалися

в найважливіші засади суспільного розвитку. Історичний досвід переко­нує, що способом існування податків і податкового права є їхня перманентна змінюваність. На цю їхню особливість ще на початку ХХ ст. звернув увагу відомий вчений, юрист-фінансист

І.Х. Озеров, зазначивши, що «історія оподаткування – це історія боротьби уряду та суспільства. Держава створює податки, суспільство вишукує способи їх уникнути; і доти, поки цей спосіб ще не знайдений, уряд користується створеною ним формою оподаткування; проте щойно скрута підкаже народу вихід, уряд знову повинен шукати новий спосіб розкладки» [1, с. 303].

Вже з другої половини ХХ ст. і до сьогодні держави стали ще більш винахідливими у створенні найрізноманітніших форм акумуляції коштів у публічні фонди фінансових ресурсів. Поряд з іншими чинниками до цього їх спонукала втрата монополії держави на правотворчість, що суттєво ускладнило боротьбу держав за виживання. На цей феномен одним із перших звернув увагу відомий італійський вчений-правознавець Ф. Галгану, зазначивши, що «державна монополія на правотворчість поступилася місцем іншій системі, яка допускає за межами закону інші, недержавні джерела права, джерела права подвійного глобального характеру: за сферою його застосування, оскільки воно повинно застосовуватися поза будь-якими територіальними кордонами, та за способом його утворення, оскільки воно може створюватися в найрізноманітніших куточках планети» [2, с. 31].

В останній третині ХХ ст. держави втратили і монопольне право на оподаткування, на що резонно звернув увагу Д.О. Гетманцев. Зокрема, наразі йдеться передусім про міжнародне екологічне оподаткування, але сфера конкурентного з іншими суб'єктами права оподаткування має очевидну тенденцію до розширення. За цих умов, резюмує Д.О. Гетманцев, «деякі держави вже стали на правильний шлях розвитку податкових відносин шляхом запровадження нового формату взаємин між державою і платником податків...» [3, с. 466]. Суттю цих інновацій, за словами дослідника,

є «зміщення акцентів з узвичаєних взаємин «влада – підпорядкування» на відносини, які передбачають якщо не рівність сторін, то хоча б правильний баланс правовідносин» [3, с. 466].

Парадигмально змінені умови функціонування субстанційних держав, поява та утвердження інструментальних держав призводять до появи нетрадиційних форм акумулювання грошових коштів у державні фонди фінансових ресурсів, правова природа яких нерідко суттєво відрізняється від класично податкової природи. Незмінною залишається тільки основоположна мета оподаткування, яка чи не найбільш відверто була сформульована ще творцями Конституції США. Зокрема, у п. 1 розділу 8 цієї Конституції йдеться про таке: «Конгрес має право вводити і справляти податки, мита, збори й акцизи для того, щоб сплачувати борг і забезпечувати спільну оборону та загальне благополуччя Сполучених Штатів» [4, с. 809]. Інакше кажучи, йдеться про акумуляцію коштів у публічні фонди фінансових ресурсів.

Однією з найновіших нетрадиційних форм акумулювання грошових коштів у державні фонди фінансових ресурсів в Україні вже стало одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів та сплата ними одноразового збору до бюджету, запроваджені Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» від 15 червня 2021 р. № 1539-ІХ [5].

Ще у процесі розробки та прийняття цього Закону вітчизняне експертне середовище, передусім

експерти-правознавці, частина правників-науковців, визначили таке одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів та сплату одноразового збору до бюджету (далі – новий інститут права) як податкову амністію. Законодавець надав суперечливе офіційне визначення цього інституту права: як «одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів» та як «одноразовий обов'язковий платіж, розмір якого самостійно розраховується декларантом із вартості належних йому активів, з урахуванням ставок такого збору державою» [5]. А метою цього нового правового інституту, відповідно до тлумачення законодавцем, є «стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян» [5]. То якою є істинна природа цього правового інституту?

Мета дослідження полягає у з'ясуванні правової природи вищезазначеної групи правових норм та їхнього місця в системі права України.

За основу пізнавального інструментарію авторами статті взято **формально-догматичний метод** позитивістської традиції правопізнання та **реалістичну феноменологію** як один із базисних методів антропосоціокультурного підходу до пізнання права. Така строкатість, більше того, протилежність методологічних підходів до пізнання правової природи вищезазначеного інституту права України зумовлена як інноваційним характером цього інституту, так і відсутністю в нього достатньої кількості апріорних ознак, які б заздалегідь недвозначно вказували на його ймовірну правову природу.

Виклад основного матеріалу. Як виходить із назви вищезазначеного Закону України, вітчизняний законодавець відніс групу юридичних норм, що лягли в основу цього нового інституту права, до інститутів податкового

права. Природно з'ясувати, чи не запроваджується цією групою норм новий податок в Україні? Адже, як резонно зауважує М.П. Кучерявенко, «характеристика змісту податку, його правової природи дуже часто припускає не тільки якусь закінчену й коротку дефініцію, але й з'ясування, дослідження ознак, що виражають зміст цього поняття» [6, с. 119].

До аксіом податкового права належить твердження, що «податок являє собою вид платежу, закріплений актом державної влади» [6, с. 119]. Група правових норм, що досліджується нами, безперечно, має таку ознаку. Проте ще однієї атрибутивної ознаки податку – його обов'язкового характеру – новий інститут права не має у класичній формі, адже одноразове (спеціальне) декларування фізичними особами належних їм активів віднесено законодавцем до правочинів, що здійснюються на добровільних засадах, а обов'язковим є лише «збір з одноразового (спеціального) добровільного декларування» [5]. Згідно з юридичною конструкцією цього збору, визначеною законодавцем України, його розмір «самостійно розраховується декларантом із вартості належних йому активів з урахуванням ставок такого збору... та відображається ним в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації» [5]. Проте законодавець передбачив, що подана фізичною особою «одноразова (спеціальна) добровільна декларація підлягає... камеральній перевірці, яку центральний орган виконавчої влади, що реалізує державну податкову політику, проводить впродовж 60 календарних днів, що настають за днем подання йому відповідної декларації» [5].

У Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження

одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» від 15 червня 2021 р. № 1539-IX встановлено не тільки суб'єкта цього декларування – фізичну особу, але й цілу низку інших елементів, зазвичай властивих податку: об'єкт збору; базу для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування; ставку та суму збору тощо.

Зокрема, Верховною Радою України до об'єктів одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичною особою віднесено «її активи, розміщені на території України та/або за її межами, якщо такі активи фізичної особи були одержані (набуті) такою фізичною особою за рахунок доходів, що підлягали в момент їх нарахування (отримання) оподаткуванню в Україні та з яких не були сплачені або сплачені не в повному обсязі податки і збори, відповідно до вимог законодавства з питань оподаткування та/або міжнародних договорів, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та/або які не були задекларовані в порушення податкового та валютного законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, впродовж будь-якого з податкових періодів, що мали місце до 1 січня 2021 р.» [5].

Базу для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування, як передбачено законодавцем, фізична особа-декларант визначає самостійно в національній валюті, відповідно до методики, що міститься у ст. 7 вищезазначеного Закону України. Також істотними особливостями визначення бази для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування є те, що фізична особа-декларант *зобов'язана* додати до одноразової (спеціальної) добровільної декларації

копії документів, які підтверджують вартість об'єктів декларування, якщо місцезнаходження (реєстрація) активу фізичної особи розташоване за межами України та/або в разі декларування валютних цінностей, розміщених на рахунках у банках України. В разі місцезнаходження (реєстрації) об'єктів декларування активів фізичної особи в Україні декларант *може* додати копії документів, що підтверджують вартість об'єктів декларування [5]. Порівняльний аналіз бази для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичною особою належних їй активів та бази для нарахування податку в класичному оподаткуванні переконує у кардинальних відмінностях між ними.

Ставки одноразового збору до бюджету, які належить сплатити фізичній особі-декларанту в разі декларування нею належних їй активів, визначені законодавцем України для кожної групи об'єктів одноразового (спеціального) добровільного декларування активів фізичних осіб: 5% щодо валютних цінностей, розміщених на рахунках у банках в Україні з дотриманням чинного законодавства, та щодо права грошової вимоги до резидентів України; 9% щодо валютних цінностей, розміщених на рахунках в іноземних банках або які зберігаються в іноземних фінансових установах, та щодо права грошової вимоги до нерезидентів України. «Як альтернативу, – зазначено у цьому Законі, – платник податків (але чи це дійсно платник податків? – П. П. та Р. Г.) може обрати ставку 11,5% зі сплатою податкового зобов'язання (чи це дійсно податкове зобов'язання? – П. П. та Р. Г.) трьома рівними частинами щорічно; 2,5% щодо номінальної вартості державних облігацій України з терміном обігу понад 365 днів без права дострокового погашення, придбаних декларантом у період з 1 вересня 2021 р. до 31 серпня 2022 р. до подання одноразової (спеціальної)

добровільної декларації». В якості альтернативи у цьому випадку платник податків може обрати ставку 3% відсотки зі сплатою «податкового зобов'язання» трьома рівними частинами щорічно [5].

Сума збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування щодо задекларованих об'єктів визначається фізичною особою-декларантом самостійно шляхом застосування до бази для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування методики, розробленої законодавцем, і вищезазначених ставок. Ці параметри одноразового збору до бюджету на підставі одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів також кардинально відрізняють його від аналогічних елементів класичного податку.

Цей одноразовий збір до бюджету не має нецільового характеру чи ознаку індивідуальної безвідплатності. Адже, відповідно до вищезазначеного Закону України, «сплата декларантом у повному обсязі суми збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування, у тому числі донарахування грошового зобов'язання, у випадках, передбачених цим Законом, звільняє такого декларанта від відповідальності за порушення податкового та валютного законодавства, контроль за дотриманням якого покладено на контролюючі органи, та від обов'язку нарахування та сплати податків і зборів щодо доходів, які стали джерелом одержання (набуття) активів, зазначених таким декларантом в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації (у межах складу і вартості активів, зазначених в одноразовій (спеціальній) добровільній декларації) як об'єкт і база для нарахування збору з одноразового (спеціального) добровільного декларування, що мали місце в будь-якому з податкових періодів до 1 січня 2021 р.» [5].

І хоча ще деякі елементи одноразового збору із задекларованих фізичними особами належних їм активів до бюджету мають спільні якості з аналогічними елементами податку в класичному оподаткуванні, зокрема платіж вноситься у грошовій формі; він надходить до бюджету відповідного рівня, вищевикладеного достатньо для обґрунтування висновку про те, що одноразовий збір із задекларованих фізичними особами належних їм активів до бюджету за його правовою природою не може бути віднесений до класичних податків. Окрім вищевикладеного, цей платіж не відповідає атрибутивній вимозі п. 6.1 ст. 6 «Поняття податку і збору» Податкового кодексу України, згідно з яким «податком є обов'язковий, безумовний платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників податку відповідно до цього Кодексу» [7]. Запроваджені Законом України від 15 червня 2021 р. № 1539-IX одноразове (спеціальне) декларування фізичними особами належних їм активів та сплата одноразового збору до бюджету суперечать також ст. 7, 8, 9 Податкового кодексу України. Тому неодноразова кваліфікація платежу як «податкового зобов'язання», а його платника – як «платника податку» в Законі України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету» є помилковою та не відповідає дійсній правовій природі цього платежу.

Водночас охарактеризовані нами вище властивості одноразового збору за наслідками одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм

активів формально не суперечать п. 6.2 ст. 6 Податкового кодексу України: «Збором (платою, внеском) є обов'язковий платіж до відповідного бюджету або на єдиний рахунок, що справляється з платників зборів, з **умовою отримання ними спеціальної вигоди**, у тому числі внаслідок вчинення на користь таких осіб державними органами, органами місцевого самоврядування, іншими уповноваженими органами та особами юридично значимих дій» [7], проте суперечить змістовно ст. 8 і 9 Податкового кодексу України.

Звільнення фізичних осіб-декларантів за родовою ознакою від кримінальної та адміністративної відповідальності за несплату чи неповну сплату податків та інших обов'язкових платежів, звільнення їх від цих платежів, безумовно, належить до «юридично значимих дій». Але чи відповідає це задекларованій меті Закону – «стимулюванню детінізації доходів та підвищенню податкової культури громадян»? Адже фактично стимулюються протилежні цінності: тінізація доходів та нехтування податковою культурою як правовим феноменом. Чи намагався вітчизняний законодавець під час розробки та ухвалення вищезазначеного закону забезпечити розумний баланс між публічним інтересом суспільства та приватним інтересом неплатників податків і зборів? Прийняття ним Закону саме у чинній його редакції схиляє до негативної відповіді на це питання.

Чи правомірно розцінювати новий правовий інститут, який зводиться до запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету, як інститут податкової амністії? Згідно з Законом України «Про застосування амністії в Україні» амністія – це «повне або часткове звільнення від відбування покарання **осіб, визнаних винними** у вчиненні

кримінального правопорушення, або кримінальні справи стосовно яких розглянуті судами, але вироки стосовно цих осіб не набули законної сили» [8].

Податкова амністія, за аналогією, не може бути чимось іншим, ніж також повним або частковим звільненням від відбування покарання осіб, визнаних винними у вчиненні податкових правопорушень, або судові справи стосовно яких розглянуті судами, проте вироки чи інші рішення судів стосовно цих осіб не набрали законної сили. Чи є умовою одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати ними одноразового збору до бюджету попереднє визнання цих осіб винними у скоєнні податкових правопорушень? Законодавець України дав негативну відповідь на це питання.

Загальновідомо, що однією з аксіом права є презумпція невинуватості особи. Відповідно до ст. 62 Конституції України «особа вважається невинуватою у вчиненні злочину (як, до речі, й іншого правопорушення – П. П. та Р. Г.) і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Всі сумніви щодо доведеності вини особи тлумачаться на її користь» [9]. А відповідно до ч. 2 ст. 61 Конституції України «юридична відповідальність особи має індивідуальний характер» [9].

Виходячи з вищевикладеного, неправомірно застосовувати родове поняття «податкова амністія» до осіб, які не тільки не були визнані винними у вчиненні кримінального чи іншого правопорушення, але й не були віднесені в законному порядку до підозрюваних у вчиненні такого правопорушення.

Тому поняття «податкова амністія» може бути обґрунтовано віднесене до поширених і навіть укорінених юридичних химер, але не реальних інститутів права України.

Отже, з пізнавальних позицій формально-догматичного підходу, якій лежить в основі всієї юридичної конструкції Податкового кодексу України, відсутні достатні підстави для віднесення одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету до податкової системи України в її тлумаченні п. 6.3 Податкового кодексу України. Ймовірніше, навпаки, вищезазначений інститут права України претендує на роль «троянського коня» податкового права України, оскільки за більшістю своїх основних властивостей спрямований на підрив зсередини панівної в Україні парадигми податкових правовідносин як відносин ієрархічних, в основі яких лежить метод імперативних приписів. Основним недоліком формально-догматичного методу як інструменту з'ясування природи одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету є те, що він виявився неспроможним забезпечити пізнання правової природи цього інституту в його цілісності та динаміці.

Такі можливості потенційно містить у собі феноменологічний метод. За визначенням відомого наукознавця Н.В. Мотрошилової, феноменологія як напрям філософії є вченням про феномени. Водночас вона являє собою суворо науковий метод безпосереднього угляду сутностей (природи) речей об'єктивного світу [10, с. 175, 177]. Наприклад, німецький феноменолог початку ХХ ст. А. Райнах за допомогою реалістичної феноменології відкрив апріорні засади цивільного права. Вони виявились атрибутивно

пов'язаними з індивідом як суб'єктом соціальної дії, творцем соціальних актів [11, с. 26].

Одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів та сплата ними в разі такого декларування одноразового збору до бюджету також належать до роду соціальних актів, а їх творцями є фізичні особи, котрі діють на власний розсуд. Водночас між соціальними актами, які досліджував А. Райнах, та вищезазначеними соціальними актами існує принципова відмінність, оскільки перші належали до предмета цивільно-правового регулювання, яке передбачає необмежений перелік варіантів можливої поведінки суб'єкта права, а другі регулюються фінансово-правовими нормами з їх вичерпним переліком варіантів можливої поведінки суб'єкта права.

Один із видів соціальних актів другого типу першим у науці фінансового права України всебічно дослідив ще 10 років тому Д.О. Гетманцев. Мова йде про фінансово-правове зобов'язання. Він переконливо довів, що юридична конструкція фінансово-правового зобов'язання є взаємозв'язком суб'єктивних прав та юридичних обов'язків його сторін. Ця конструкція щоразу відзначається індивідуальним характером, а її реалізація спирається на силу державного примусу. Суб'єктами фінансово-правового зобов'язання, як показав Д.О. Гетманцев, можуть бути: держава безпосередньо чи в особі уповноважених органів, територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування або органів місцевої влади, колективні суб'єкти та індивідуальні суб'єкти, в тому числі і фізичні особи [12, с. 287].

Д.О. Гетманцев у своєму монографічному дослідженні резюмував, що характерною рисою всього інституту фінансово-правового зобов'язання є не юридична рівність його суб'єктів між собою (про таку рівність не може

бути й мови), а публічно-правова природа їх взаємозв'язку. Держава, закріплюючи в межах юридичної конструкції фінансово-правового зобов'язання взаємоузгоджені права та обов'язки його сторін, водночас позбавляє всі суб'єкти права самостійно змінювати волю держави, виходити за межі цієї юридичної конструкції [12, с. 288]. Не змінив Д.О. Гетманцев своїх поглядів на природу фінансово-правового зобов'язання і в подальших своїх дослідженнях [3, с. 497–498].

Саме такі властивості, як було продемонстровано вище, притаманні і групі якісно виокремлених норм, якими законодавець України врегулював одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів та сплати ними одноразового збору до бюджету. Отже, за своєю природою цей інститут є фінансово-правовим зобов'язанням фізичних осіб у сфері одноразового (спеціального) добровільного декларування ними належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету.

Висновки. Одноразовий збір до бюджету, що вноситься фізичними особами за наслідками одноразового (спеціального) добровільного декларування ними належних їм активів, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету», не є ні податком, ні збором в їх тлумаченні Податковим кодексом України, а відповідні фізичні особи не є платниками ні податку, ні збору в їх вищезначеному розумінні. За своєю природою відповідна група юридичних норм (інститут права) є фінансово-правовим зобов'язанням фізичних осіб у сфері одноразового (спеціального) добровільного декларування належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету.

Список використаних джерел

1. Озеров И.Х. Основы финансовой науки. Вып. 1. Москва, 1909. 544 с.
2. Галгано Ф. Объявленная революция. *Правоведение*. 2013. № 3. С. 11–33.
3. Гетманцев Д.А. Очерки философии налога. Харьков : Фолио, 2019. 526 с.
4. Конституции государств Америки / под ред. Т.Я. Хабриевой. Москва, 2006. Т. 1. Северная и Центральная Америка. 832 с.
5. Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету : Закон України від 15 червня 2021 р. № 1539-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2021. № 34. Ст. 274.
6. Кучерявенко М.П. Податкове право України. Академічний курс : підручник. Київ : Правова єдність, 2008. 701 с.
7. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 р. № 2755-VI. Дата оновлення: 1 серпня 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2755-17#n10752>.
8. Про застосування амністії в Україні : Закон України від 1 жовтня 1996 р. № 392/96-ВР. Дата оновлення: 3 липня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/392/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
9. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 1 січня 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.

10. Мотрошилова Н.В. Феноменология. *Новая философская энциклопедия*. Том четвертый. Т–Я. Москва : Мысль, 2010. 744 с.
11. Райнах А. Собрание сочинений. Москва : Дом интеллектуальной книги, 2001. 484 с.
12. Гетманцев Д.О. Фінансово-правове зобов'язання як окрема категорія фінансового права : монографія. Київ : Юрінком Інтер, 2011. 368 с.

Пацурківський П. С., Гаврилюк Р. О. Дискусійні питання правової природи інституту одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету

У статті за допомогою формально-догматичного методу позитивістської традиції правопізнання та методу реалістичної феноменології як інструменту антропосоціокультурного підходу до пізнання права досліджуються деякі дискусійні питання правової природи інституту одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати ними одноразового збору до бюджету. Авторами статті така строкатість, більше того, навіть протилежність застосованих методологічних підходів до пізнання правової природи вищезазначеного інституту пояснюється як інноваційний характер цього інституту права, відсутність у нього достатньої кількості апріорних ознак, які б заздалегідь недвозначно вказували на його ймовірну правову природу. Обґрунтовано висновок, що одноразовий збір до бюджету, що вноситься фізичними особами в результаті одноразового (спеціального) добровільного декларування ними належних їм активів, відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законів України щодо стимулювання детінізації доходів та підвищення податкової культури громадян шляхом запровадження одноразового (спеціального) добровільного декларування фізичними особами належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету», не є ні податком, ні збором в їх тлумаченні Податковим кодексом України, а відповідні фізичні особи не є платниками ні податку, ні збору в їх вищезазначеному розумінні. Доведено, що хоч вищезазначений інститут права формально і не суперечить визначенню збору в його тлумаченні п. 6.2 ст. 6 Податкового кодексу України, він також не відповідає системному тлумаченню збору цим Кодексом. Не відповідає цей інститут права й юридичному феномену «амністія» в її тлумаченні законодавцем України. Автори статті резюмують, що вищезазначена група юридичних норм (інститут права) за своєю природою є фінансово-правовим зобов'язанням фізичних осіб у сфері одноразового (спеціального) добровільного декларування належних їм активів та сплати одноразового збору до бюджету.

Ключові слова: податок, збір, одноразове (спеціальне) добровільне декларування фізичними особами належних їм активів та сплата одноразового збору до бюджету, Податковий кодекс України, фінансово-правове зобов'язання.

Пацуркивский П. С., Гаврилюк Р. А. Дискуссионные вопросы правовой природы института однократного (специального) добровольного декларирования физическими лицами принадлежащих им активов и уплаты одноразового сбора в бюджет

В статье при помощи формально-догматического метода позитивистской традиции правопознания и метода реалистической феноменологии как инструмента антропосоциокультурного подхода к познанию права исследуются некоторые дискуссионные вопросы правовой природы института однократного (специального) добровольного декларирования физическими лицами принадлежащих им активов и уплаты ими одноразового сбора в бюджет. Авторами статьи такая неоднородность, более того, даже противоположность примененных методологических подходов к познанию правовой природы вышеупомянутого института объясняется как инновационный характер этого института права, как отсутствие у него достаточного количества апріорных признаков, которые бы заблаговременно недвусмысленно указывали на его вероятную правовую

природу. Обосновано, что одноразовый сбор в бюджет, который вносится физическими лицами по результатам однократного (специального) добровольного декларирования ими своих активов в соответствии с Законом Украины «О внесении изменений в Налоговый кодекс Украины и другие законы Украины относительно стимулирования детенизации доходов и повышения налоговой культуры граждан путем введения одноразового (специального) добровольного декларирования физическими лицами принадлежащих им активов и уплаты одноразового сбора в бюджет», не является ни налогом, ни сбором в их понимании Налоговым кодексом Украины, а соответствующие физические лица не являются плательщиками ни налога, ни сбора в их вышеуказанном понимании. Доказано, что хотя вышеупомянутый институт права формально не противоречит определению сбора в его толковании п. 6.2 ст. 6 Налогового кодекса Украины, тем не менее, он также не соответствует системному толкованию сбора настоящим Кодексом. Не соответствует этот институт права и юридическому феномену «амнистия» в его толковании законодателем Украины. Авторы статьи резюмируют, что вышеупомянутая группа юридических норм (институт права) по своей природе является финансово-правовым обязательством физических лиц в сфере однократного (специального) добровольного декларирования принадлежащих им активов и уплаты одноразового сбора в бюджет.

Ключевые слова: налог, сбор, однократное (специальное) добровольное декларирование физическими лицами принадлежащих им активов и уплата одноразового сбора в бюджет, Налоговый кодекс Украины, финансово-правовое обязательство.

Patsurkivskyy P., Havrylyuk R. Discussion issues of the legal nature of the institution of one-time (special) voluntary declaration by individuals of their assets and payment of a one-time fee to the budget

The article uses the formal-dogmatic method of the positivist tradition of legal knowledge and the method of realistic phenomenology as a tool of anthroposociocultural approach to knowledge of law to examine some discussion issues of the legal nature of the institution of one-time (special) voluntary declaration of assets and payment by individuals. The authors of this article explain such diversity, moreover, even the opposite of their methodological approaches to understanding the legal nature of the above-mentioned institute, both by the innovative nature of this institute of law and its lack of sufficient a priori features that would unequivocally indicate its probable legal nature. The conclusion is substantiated that a one-time fee to the budget, which is made by individuals as a result of a one-time (special) voluntary declaration of their assets by them in accordance with the Law of Ukraine “On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other laws of Ukraine regarding the stimulation of income detinization and an increase in the tax culture of citizens by introducing a one-time (special) voluntary declaration by individuals of their assets and paying a one-time fee to the budget” is neither a tax nor a fee in their understanding of the Tax Code of Ukraine, and the respective individuals are not payers of either tax or collection in their above sense. It has been proved that although the aforementioned institution of law does not formally contradict the definition of a levy as interpreted by paragraph 6.2 of Article 6 of the Tax Code of Ukraine, nevertheless, it also does not correspond to the systemic interpretation of levy by this Code. This institution of law does not correspond to the legal phenomenon of “amnesty” as interpreted by the Ukrainian legislator. The authors of the article summarize that the aforementioned group of legal norms (institution of law) is by its nature a financial and legal obligation of individuals in the field of one-time (special) voluntary declaration of their assets and payment of a one-time fee to the budget.

Key words: tax, collection, one-time (special) voluntary declaration by individuals of their assets and payment of a one-time fee to the budget, Tax Code of Ukraine, financial and legal obligation.

Юлія Мартова,

аспірантка кафедри міжнародного приватного права

Інституту міжнародних відносин

Київського національного університету

імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-8337-6879

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-5

УДК 349:336.7+339.7

Правове регулювання нових видів фінансових інструментів на фінансових ринках України та ЄС: оновлені підходи й актуальні аспекти

Постановка проблеми. Із прийняттям Закону України «Про віртуальні активи» в країні планується впровадження та розвиток актуального на сьогодні ринку віртуальних активів. Такий ринок віртуальних активів, що тільки зароджується в Україні, одразу отримав відповідне правове регулювання та поле для подальшого розвитку, окреслене законодавцем. Водночас із ринком фінансових інструментів, який, відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки», починає наразі свою трансформаційну перебудову, Україну попереду чекають нові виклики щодо подальшого регулювання фінансових інструментів, зокрема питання транскордонних правочинів із фінансовими інструментами та питання подальшого правового регулювання розвитку віртуальних активів. Оскільки питання фінансових інструментів і фінансових ринків не

може бути доцільно розглянуте лише виключно в аспекті України, необхідно проаналізувати і досвід ЄС як модельний та координаційно спрямовувальний для України. Більше того, наразі надзвичайно актуальним є питання впровадження нових технологій на фінансових ринках України, зокрема таких технологій, як блокчейн та інші FinTech. Таким чином, актуальними до розгляду є питання взаємозв'язку ринку капіталу й ринку віртуальних активів в Україні та ЄС, питання пошуку взаємозв'язку фінансових інструментів і віртуальних активів в Україні та ЄС, зокрема через аналіз регуляторів на зазначених ринках та їх відповідних повноважень.

Мета статті. Виходячи з вищезазначених актуальних проблем, метою статті є аналіз різних підходів до правового регулювання нових видів фінансових інструментів в Україні та ЄС. Дослідження і виявлення найбільш

оптимального підходу до правового регулювання фінансових ринків в Україні, з огляду на європейський курс держави, а отже, необхідність гармонізації законодавства України з правом ЄС є, відповідно, ключовим завданням дослідження. Також метою статті є пошук ефективної для України моделі правового регулювання ринку віртуальних активів, яка б відповідала стандартам ЄС та була адаптивною до них. Аналіз проблем і перспектив, які виникли наразі перед регуляторами щодо регулювання ринку капіталу та ринку віртуальних активів, також став метою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З огляду на те, що зазначена у статті тема є порівняно новою й актуальною, базою для наукової розвідки стали публікації і проведені дослідження міжнародних організацій, зокрема їх робочих груп та комітетів. Так, відповідні плани, робочі програми, доповіді і пропозиції є джерелами для дослідження теми. Також значну роль у розвитку та вивченні теми статті відіграють публікації українських і закордонних науковців, зокрема роботи таких авторів, як: І. Бурденко, Я. Дропа, І. Ковалевич, Й. Нгуен, М. Прохорова, Е. Рейнах, І. Спільник, І. Ярошук.

Виклад основного матеріалу. Нещодавно прийнятий в Україні Закон «Про віртуальні активи» визначає поняття самого віртуального активу. Віртуальний актив розглядається як «нематеріальне благо, що є об'єктом цивільних прав, має вартість та виражене сукупністю даних в електронній формі» (пп. 1 п. 1 ст. 1) [1]. Таким чином, законодавець уже визначив природу віртуального активу та заклав його основи саме як об'єкта цивільних прав. Згодом постає питання щодо того, коли виникає право власності на зазначений віртуальний актив. Відповідно до п. 6 ст. 4 існують саме фінансові віртуальні активи. Ними є емітовані резидентом України

активи, забезпечені: 1) валютними цінностями; 2) цінним папером або деривативним фінансовим інструментом [1]. Отже, фінансовим віртуальним активом може бути тільки забезпечений віртуальний актив, тобто такий актив, що посвідчує майнові права, зокрема права вимоги на інші об'єкти цивільних прав (п. 3 ст. 4) [1]. Відповідно до п. 3–4 ст. 5 Закону України «Про віртуальні активи» оборот на території України таких віртуальних активів, що забезпечені валютними цінностями, здійснюється в порядку, встановленому Національним банком України (далі – НБУ); оборот віртуальних активів, забезпечених фінансовим інструментом, здійснюється в порядку, встановленому Національною комісією з цінних паперів та фондового ринку України (далі – НКЦПФР) [1]. Важливо зазначити, що ключовим моментом у поділі віртуальних активів на забезпечені та незабезпечені є саме момент набуття права власності на безпосередньо віртуальний актив. Згідно з уже згаданим Законом України «Про віртуальні активи» Цивільний кодекс України (далі – ЦКУ) буде доповнений розділом III главою 15 прим. 1 «Віртуальні активи», де розкриватимуться відповідні питання правочинності щодо віртуального активу. До способів набуття права власності на віртуальний актив належать такі: вчинення правочину щодо віртуального активу; за фактом створення; на підставі норм закону або рішення суду [1, с. 28]. Цікаво, що вищевказаний Закон не містить дефініції «токенізація», що видається доречною в цьому аспекті. Саме токенізацію можна взяти за основу правового регулювання віртуальних активів як цифрових об'єктів цивільного права. Токенізацію варто розглядати як процес, за яким записується найбільш суттєва якість активу (його суть). Саме цей запис і є об'єктом цивільного права, котрий можна продати або купити на вторинному

ринку [2, с. 18]. У літературі цей запис розглядається як цифровий об'єкт цивільного права, або цифровий токен. Такому цифровому токenu властиві якості віртуального активу. Якщо аналізувати токенизацію як процес запису активу, то виникає чимало питань щодо того, чи є цифровий токен захищеним, відповідно до стандартів права власності на сьогоdnішній момент. Також постає питання стосовно того, чи не повинні в майбутньому бути розширені дефініції об'єкта права власності з метою включення у нього окремого об'єкта – цифрового [2, с. 20]. Очевидно, що найбільш органічним видається віднесення регулювання віртуальних активів, зокрема і криптоактивів, саме до сфери права власності та розгляд усіх правовідносин щодо них саме в контексті власності, зважаючи на відповідні особливості в регулюванні [2, с. 21]. Деякі вчені також наголошували на зазначеній проблемі та вказували на неможливість на цьому етапі законодавчого регулювання віднести криптовалюту до вже наявних видів об'єктів цивільних прав через її складну цифрову природу і платіжні характеристики [3, с. 86]. Варто зазначити, що науковці зосередили увагу саме на правовому статусі криптовалюти, а її не можна ототожнювати з віртуальним активом.

Аналізуючи суть та тлумачення віртуальних активів, доходимо висновку, що вони за своїм змістом є ширшими за поняття «криптоактиви» та охоплюють його [2, с. 13]. Криптоактиви постійно видозмінюються, наразі активно з'являються нові їх види. Найпоширеніша класифікація криптоактивів, яка лягла в основу поділу підходів до їх правового регулювання, це класифікація за трьома категоріями: 1) платіжні токени (криптовалюти); 2) інвестиційні токени; 3) продуктові, або утилітарні, токени [4, с. 26]. Саме ця класифікація віртуальних активів є найбільш поширеною у закордонній

літературі, проте вона не знайшла відображення в новому Законі України «Про віртуальні активи».

Актуальною проблемою, яка вимагає вирішення, є питання щодо регулятора на відповідному фінансовому ринку, зокрема питання з визначення регулятора на ринку віртуальних активів. Відповідно до Закону України «Про ринки капіталу та організовані товарні ринки» державне регулювання ринків капіталу здійснюють: 1) НКЦПФР і Національний Банк України (далі – НБУ); 2) інші державні органи в межах повноважень; 3) саморегульовані організації (ст. 139) [5]. Щодо питання про регулятора ринку віртуальних активів, то в Законі «Про віртуальні активи» зазначені такі регулятори: 1) Кабінет Міністрів України (далі – КМУ); 2) органи державної влади, відповідно до законодавства про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг; 3) НБУ та НКЦПФР, що регулюють фінансові віртуальні активи (ст. 14, ст. 16) [1]. Цікаво, що саме майбутній орган регулювання ринку віртуальних активів став предметом дискусій із приводу його ефективності та подальшої реалізації повноважень. Так, вето Президента України і спрямовані пропозиції Президента до Закону України «Про віртуальні активи» дають ключову відповідь на питання: чи буде створений окремий орган для регулювання ринку віртуальних активів. Президент України визначив: «Регулювання діяльності має бути віднесене до компетенції фінансових регуляторів, які вже функціонують в Україні, а саме: НКЦПФР та НБУ» [6, с. 2]. Очевидно, що закріплення регуляторних повноважень за одними органами державного регулювання всіх ринків матиме для України більшу ефективність, ніж створення нового органу державного регулювання. Таким чином, незабаром створений ринок віртуальних активів і ринок капіталу будуть регулюватися

та контролюватися спільним органом державного регулювання: НКЦФПР або НБУ, відповідно до виду фінансового інструмента чи віртуального активу.

Щодо правового регулювання ринку капіталу та ринку віртуальних активів в ЄС, можна простежити два напрями правового регулювання. Перший підхід до регулювання ринків фінансових інструментів – це регулювання відповідно до MiFID II (Директива Європейського Парламенту та Ради 2014/65/ЄС від 15 травня 2014 р. про ринки фінансових інструментів, що вносить зміни до Директиви 2002/92/ЄС і Директиви 2011/61/ЄС, далі – MiFID II). Другий підхід, який зараз активно розвивається, – це регулювання відповідно до пропозиції MiCA (Пропозиція Регламенту Європейського Парламенту та Ради про ринки криптоактивів та внесення змін до Директиви (ЄС) 2019/1937, далі – MiCA). Так, ринок криптоактивів зіткнувся з тим, що тільки криптоактиви, які підпадають під визначення фінансових інструментів, мають належне, хоч і недосконале правове регулювання, відповідно до MiFID II. Інша частина віртуальних активів в ЄС ще очікує на прийняття відповідного правового регулювання. Серед пропозицій щодо правового регулювання в ЄС поряд із MiCA винесена пропозиція Регламенту Європейського Парламенту та Ради про пілотний режим ринкової інфраструктури на основі технології розподільчого реєстру (від англ. distributed ledger technology, далі – DLT). Ця пропозиція заслуговує на подальше дослідження. В ній пропонується розширити дефініції фінансових інструментів за допомогою включення до їхнього переліку «фінансових інструментів, що засновані на DLT»; розкрито суть DLT як багатостороннього торговельного майданчика або системи розрахунків цінних паперів [7]. Сама дефініція «DLT»

розкривається у пропозиції як «технологія, що підтримує розподілений запис зашифрованих даних» (від англ. distributed recording of encrypted data) (ст. 2) [7].

Головним регулятором на ринку фінансових інструментів в ЄС є Європейська організація з цінних паперів та ринків (далі – ESMA). Саме цей регулятор на рівні ЄС вже активно залучений до регулювання криптоактивів. Так, наприклад, у 2019 р. ESMA випустила Поради щодо первинного розміщення монет та криптоактивів. Зокрема, в цьому документі зазначено, що, незважаючи на те, будуть криптоактиви розглядатись як фінансові інструменти за MiFID II чи ні, всі фінансові правила ЄС, зокрема Директиви щодо зловживання на ринку, MiFID II, Регламент щодо центральних депозитаріїв, інші правові документи, які створюють правове поле для роботи з фінансовими інструментами, будуть стосуватися та регулювати також і криптоактиви (п. 7) [8, с. 5]. Тож наразі завдання, яке ставиться перед регулятором (ESMA), – це покрити прогалини та усунути можливі перешкоди, що, ймовірно, виникнуть на шляху розвитку криптоактивів через недосконалість правового регулювання та непокриття їх наявними правовими межами (п. 7) [8, с. 5].

У щорічній робочій програмі на 2022 р. ESMA серед ключових пріоритетів поставила собі за мету адаптувати вже згадувану MiCA та розробити і вдосконалити регулювання інфраструктури фінансового ринку, в основі якої буде DLT. Типом такої технології є поширена у згадуваннях в літературі система блокчейн [9, с. 6].

Наразі актуальним є питання, що визначає, яке місце займає договір на ринку криптоактивів і чи можна саму транзакцію передачі криптоактиву назвати договором. Порушуючи питання договору, варто згадати і про смарт-контракти, або контракти, які

самовиконуються, що розроблені та функціонують на системі блокчейн. Зазначені смарт-контракти на мові блокчейн є комп'ютерним кодом, який зберігається за допомогою технології блокчейн [4, с. 22]. Одним із підвидів таких смарт-контрактів є юридичний смарт-контракт, найоптимальніший та ймовірно можливий до впровадження підтип якого вбачається в якості блокчейн реєстрів [4, с. 22]. М. Прохорова визначила у своїй роботі технологію блокчейн як один із трендів на фінансовому ринку світу поряд із big data, віддаленою ідентифікацією та економікою API [10, с. 55].

Висновки. Таким чином, варто підсумувати, що наразі перед законодавцями стоїть чимало викликів щодо правового регулювання окреслених у статті проблемних моментів. Очевидно, що гармонізація правового регулювання в Україні та ЄС матиме позитивний вплив на розвиток визначених правовідносин у нашій державі. Сьогодні не існує єдиного підходу до правового регулювання нових видів фінансових інструментів, відсутнє навіть спільне розуміння понятійно-категоріального апарата з визначеної теми. Це все значно ускладнює гармонізоване регулювання, тоді як саме вироблення спільної політики та пошук відповідей на актуальні питання повинні стати підвалинами

правового регулювання досліджуваних проблем. Через різні підходи до правового регулювання нових видів фінансових інструментів в Україні та ЄС було виявлено, що правового регулювання тільки ринку капіталу, не враховуючи особливості ринку віртуальних активів, замало для забезпечення розвитку обох ринків та їх гармонійного існування. Найбільш оптимальний підхід до правового регулювання фінансових ринків в Україні, з огляду на європейський курс держави, полягає в залученні європейської моделі регулювання та використанні однакового понятійно-категоріального апарата, що допоможе уникнути колізій і прогалин у правовому регулюванні України. Серед перспектив, що наразі виокремлюються в правовому регулюванні України та ЄС з окресленої теми, варто зазначити такі: розмежування видів віртуальних активів, визначення регулятора на ринку віртуальних активів, пропозиції щодо використання DLT на фінансових ринках тощо. Найбільшою ж проблемою є саме недосконалість правового регулювання ринку віртуальних активів, повільне впровадження нових технологій на фінансових ринках, занадто повільне правове регулювання зазначених відносин, яке не створює умови для розвитку, а, ймовірно, наздоганяє вже саморегульовані відносини.

Список використаних джерел

1. Про віртуальні активи : проект Закону України (доопрацьований) від 14 вересня 2020 р. № 3637. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 12.10.2021).
2. Allen J. et al. Legal and regulatory considerations for digital assets. Cambridge Centre for Alternative Finance. 54 p. URL: <https://www.jbs.cam.ac.uk/faculty-research/centres/alternative-finance/publications/legal-and-regulatory-considerations-for-digital-assets/> (дата звернення: 22.10.2021).
3. Спільник І., Ярошук О. Інституалізація криптовалюти: регулювання, правовий статус, облік та оподаткування. *Інститут бухгалтерського обліку, контроль та аналіз в умовах глобалізації*. 2020. Вип. 2. С. 81–92. URL: <http://ibo.wunu.edu.ua/index.php/ibo/article/view/481> (дата звернення: 22.10.2021).
4. Legal and regulatory framework of blockchains and smart contracts / Thematic Report by the EU blockchain observatory and forum, 2019. 38 p. URL: <https://www.researchgate.net/>

publication/344338974_LEGAL_AND_REGULATORY_FRAMEWORK_OF_BLOCKCHAINS_AND_SMART_CONTRACTS (дата звернення: 30.10.2021).

5. Про ринки капіталу та організовані товарні ринки : Закон України від 23 лютого 2006 р. № 3480-IV. *База даних «Законодавство України»*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3480-15#Text> (дата звернення: 12.10.2021).

6. Пропозиції до Закону України «Про віртуальні активи» від 5 жовтня 2021 р. / Президент України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69110 (дата звернення: 30.10.2021).

7. Proposal for a regulation of the European Parliament and of the Council on a pilot regime for market infrastructures based on distributed ledger technology. COM/2020/594 final. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52020PC0594> (дата звернення: 30.10.2021).

8. Advice Initial Coin Offerings and Crypto-Assets : Report. ESMA/50-157-1391. 2019. URL: <https://www.esma.europa.eu/document/advice-initial-coin-offerings-and-crypto-assets> (дата звернення: 30.10.2021).

9. 2022 Annual Work Programme : Report. ESMA20-95-1430. URL: <https://www.esma.europa.eu/document/2022-annual-work-programme> (дата звернення: 30.10.2021).

10. Прохорова М. Нові фінансові технології на сучасному фінансовому ринку. *Стратегія розвитку України*. 2019. № 1. С. 54–62. URL: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/SR/article/view/14012> (дата звернення: 30.10.2021).

Мартова Ю. О. Правове регулювання нових видів фінансових інструментів на фінансових ринках України та ЄС: оновлені підходи й актуальні аспекти

Стаття присвячена правовому регулюванню нових видів фінансових інструментів, що зумовили появу та розвиток ринку віртуальних активів в Україні та ЄС. Ринок віртуальних активів розглядається в своєму взаємозв'язку з ринком фінансових інструментів, а віртуальні активи – у взаємозв'язку з фінансовими інструментами. Визначено відмінності між дефініціями «фінансовий інструмент», «віртуальний актив», «криптоактив» та «токенізація». У статті наведені наявні на сьогодні підходи до правового регулювання нових фінансових інструментів та безпосередньо проблемні аспекти в регулюванні ринку віртуальних активів. Серед розглянутих підходів увагу зосереджено на підході ЄС як координаційно спрямовувальному для України. Правове регулювання криптоактивів та інших віртуальних активів в ЄС наразі на стадії свого активного створення і впровадження. Регулятор ESMA на рівні ЄС активно залучений до створення регулятивної рамки для ефективного обігу віртуальних активів. Так, ESMA є регулятором на ринку фінансових інструментів та ринку віртуальних активів ЄС. В Україні правове регулювання віртуальних активів уже має власний розвиток та є досить визначеним для того, щоб ринок віртуальних активів й операції на ньому перебували під контролем держави. У статті виокремлені проблеми і перспективи правового регулювання ринку фінансових інструментів та ринку віртуальних активів в ЄС й Україні. Зокрема, зосереджено увагу на значній ролі регулятора на ринку та його компетентностях у зазначеному регулюванні. Розкрито проблеми щодо визначення власного регулятора в українському правовому регулюванні.

Також у статті висвітлено регулювання нових технологій, що використовуються або використовуватимуться на ринках фінансових інструментів. Зокрема, зосереджено увагу на технології розподільчого реєстру (DLT) як основі інфраструктури для майбутнього ринку. Серед проблем правового регулювання в Україні можемо назвати недостатність, нечіткість та неповноту регулювання правовідносин, що мають місце на ринку віртуальних активів. Спільною проблемою правового регулювання ринку віртуальних активів в ЄС та Україні є його повільність та фрагментарність.

Ключові слова: віртуальні активи, ESMA, криптоактиви, регулятор ринку, ринок фінансових інструментів, правове регулювання, технологія розподільчого реєстру.

Мартова Ю. А. Правовое регулирование новых видов финансовых инструментов на финансовых рынках Украины и ЕС: обновленные подходы и актуальные аспекты

Статья посвящена правовому регулированию новых видов финансовых инструментов, которые обусловили появление и развитие рынка виртуальных активов в Украине и ЕС. Рынок виртуальных активов рассматривается во взаимосвязи с рынком финансовых инструментов, а виртуальные активы – во взаимосвязи с финансовыми инструментами. Разграничиваются дефиниции «финансовый инструмент», «виртуальный актив», «криптоактив» и «токенизация». В статье очерчены существующие на сегодняшний момент подходы к правовому регулированию новых финансовых инструментов и непосредственно проблемные аспекты регулирования рынка виртуальных активов. Среди рассмотренных подходов внимание сосредоточено на подходе ЕС как координационно направляющем для Украины. Правовое регулирование криптоактивов и других виртуальных активов в ЕС – на стадии своего активного создания и внедрения. Регулятор ESMA на уровне ЕС активно вовлечен в создание регулятивной рамки для эффективного обращения с виртуальными активами. Так, ESMA является регулятором на рынке финансовых инструментов и рынке виртуальных активов ЕС. В Украине правовое регулирование виртуальных активов уже имеет собственное развитие и достаточно определено для того, чтобы рынок виртуальных активов и операции на нем были под контролем государства. В статье определены проблемы и перспективы правового регулирования рынка финансовых инструментов и рынка виртуальных активов в ЕС и Украине. В частности, внимание сосредоточено на значительной роли регулятора на рынке и его компетентностях в указанном регулировании. Раскрыты проблемы в определении собственного регулятора в украинском правовом регулировании.

Также в статье отражено регулирование новых технологий, которые используются или будут использоваться на рынках финансовых инструментов. В частности, внимание сосредоточено на технологии распределенного реестра (DLT) как основе инфраструктуры для будущего рынка. Среди проблем правового регулирования Украины можно выделить недостаточность, нечеткость и неполноту в регулировании правоотношений, имеющих место на рынке виртуальных активов. Общей проблемой для правового регулирования в ЕС и Украине касательно рынка виртуальных активов является его медленность и фрагментарность.

Ключевые слова: виртуальные активы, ESMA, криптоактивы, регулятор рынка, рынок финансовых инструментов, правовое регулирование, технология распределенного реестра.

Martova Yu. Legal regulation of new types of financial instruments on financial markets of Ukraine and the EU: new approaches and trending aspects

The article covers the legal regulation of new types of financial instruments that led to the emergence and development of the virtual asset market in Ukraine and the EU. The market for virtual assets is considered in relation to the market for financial instruments; and virtual assets in relation to financial instruments. The distinction between the definitions of financial instrument, virtual asset, cryptoasset and tokenization is determined. The article outlines the current approaches to legal regulation of new financial instruments and problematic aspects of the regulation of the virtual assets market. Among the approaches considered, attention is focused on the EU's approach as a coordinating guide for Ukraine. Legal regulation of cryptoassets and other virtual assets in the EU at the stage of its active creation and implementation. The ESMA regulator at the EU level is actively involved in creating a regulatory framework for the efficient circulation of virtual assets. Thus, ESMA is the regulator in the EU financial instruments market and in the virtual asset market. In Ukraine, the legal regulation of virtual assets already has its own development and is sufficiently defined so that the virtual assets market and operations on it are under state control. The article identifies the problems and prospects of legal regulation of the market for financial instruments and virtual assets in the EU and Ukraine. In particular, attention is focused on the significant role of the

regulator in the market and its competencies in this regulation. The problems in the Ukrainian legal regulation in the definition of their own regulator have been identified. Another aspect of the article reflects the regulation of new technologies that are or will be used in the markets of financial instruments. In particular, the focus is on Distributed Ledger Technology (DLT) as an infrastructure foundation for the future market. Among the problems of legal regulation of Ukraine, the article defines the insufficiency, vagueness and incompleteness in the regulation of legal relations in the virtual asset market. A common problem for legal regulation in the EU and Ukraine regarding virtual assets and the market is its slowness and fragmentation.

Key words: virtual assets, ESMA, cryptoassets, market regulator, financial instruments market, legal regulation, distributed ledger technology.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС

Наталія Пустова,

аспірантка кафедри кримінального права
і кримінології

факультету № 1

Інституту з підготовки фахівців для підрозділів

Національної поліції

Львівського державного університету внутрішніх справ

ORCID: 0000-0002-9406-5790

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-6

УДК 343.21

Поняття та сутність декриміналізації

Правові поняття, залежно від їх реального місця і ролі у правовій науці та практиці, поділяють на дві великі і порівняно самостійні групи: «доктринальні» і «легальні». Доктринальні (теоретико-правові) – це правові поняття, які, будучи результатом пізнавальної діяльності, належать безпосередньо до сфери науки і за допомогою яких виражаються ті чи інші «наукові теорії», «вчення», «концепції» юридичної науки. Легальні (нормативно-правові) – це поняття (категорії), що здобули офіційне нормативне закріплення й фіксування у відповідних нормативно-правових актах: законах і підзаконних актах [1, с. 10–11]. Поняття «декриміналізація» активно використовується в науці кримінального права, однак воно не має легального (нормативного) визначення, тому ця дефініція є доктринальним (теоретичним) поняттям.

У кримінальному праві впродовж тривалого часу актуальним залишається питання визначення поняття «декриміналізація». Дефініція «декриміналізація» є однією з основних тем

досліджень у вітчизняній і зарубіжній юридичній доктрині. Поняття «декриміналізація» висвітлювалося у роботах таких вчених, як: Г. Аванесов, Б. Грек, О. Густова, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, О. Кос, В. Кудрявцев, О. Кузнецов, Л. Левицька, Н. Лопашенко, В. Матвійчук, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, Л. Тимофєєва, П. Фріс, О. Шеслер. До того ж питання декриміналізації діянь неодноразово ставало предметом дискусій у наукових осередках. Однак наразі не існує єдиного підходу до визначення цієї категорії.

Мета статті – визначити поняття і сутність декриміналізації на підставі напрацювань кримінально-правової науки, сформулювати інтегративне визначення поняття «декриміналізація».

У словнику юридичних термінів іншомовного походження «декриміналізація» (від лат. de... – префікс, що означає скасування, припинення, і ... criminalis – злочинний) – це визнання законодавцем раніше злочинного

діяння незлочинним. Цей процес тісно пов'язаний з кримінально-правовою політикою держави, яка має враховувати інтереси різних соціальних груп і забезпечувати найважливіші з них [2, с. 11]. Отже, декриміналізація – це явище, яке паралельне криміналізації та є не менш важливим для визначення змісту кримінально-правової політики. Оскільки законодавче визначення цього явища відсутнє, то для його розуміння необхідно звернутися до юридичної літератури.

Як зауважує В. Матвійчук, у наявній юридичній літературі можна зустріти різні визначення, що стосуються понять «криміналізація», «декриміналізація», їх змісту та ознак. Але ні в енциклопедіях, ні в різноманітних словниках і довідниках не міститься жодної статті про ці поняття [3, с. 328].

Саме різноманітність позицій багатьох авторів щодо цієї проблематики стала приводом для проведення аналізу підходів до розуміння сутності зазначеного явища.

Зокрема, В. Кудрявцев пропонує таке визначення: декриміналізація – обґрунтоване виключення з кримінального закону тих діянь, які не становлять суспільної небезпеки зараз. На його думку, такі діяння можуть бути переведені в адміністративні проступки, цивільні делікти чи взагалі не розглядатися як правопорушення [4, с. 103]. Проте, вважаємо, що подібне визначення не досить відображає специфічний зміст декриміналізації під час розгляду її в динаміці (тобто у вигляді процесу), а також у статистиці (як результат такого процесу).

О. Кузнецов також зазначає, що поняттю декриміналізації в кримінально-правовій теорії вчені дають різні визначення [5, с. 17]. Так, О. Коробєєв під декриміналізацією розуміє процес встановлення підстав втрати діяннями суспільної небезпеки, визнання

недоцільності кримінально-правової боротьби з ними і скасування їх кримінально-правової караності [6, с. 100]. Однак у цьому разі, вважаємо, відбувається підміна теоретичних понять – у цій дефініції описується, ймовірно, результат депеналізації, а не декриміналізації.

Н. Лопашенко пропонує трактувати декриміналізацію як метод кримінально-правової політики, який передбачає скасування кримінальної відповідальності за скоєні раніше злочинні й карані діяння [7, с. 55].

О. Наумов розглядає декриміналізацію як вилучення діяння з переліку кримінально-караних, тобто скасування кримінальної відповідальності за його вчинення [8, с. 161]. При цьому дослідник зазначає, що процес декриміналізації прямо пов'язаний із кримінальною протиправністю.

Найбільш повне визначення декриміналізації наводить Ю. Пономаренко. На думку вченого, декриміналізація – це скасування злочинності діяння, котре полягає в такій зміні кримінального закону, внаслідок якої дія або бездіяльність, що раніше визнавалася злочином, переводиться до категорії незлочинних, тобто визнається правомірною або правопорушенням іншого виду (адміністративним, цивільним тощо) [9, с. 119].

Отже, внаслідок декриміналізації з кримінального закону вилучається кримінально-правова норма, в якій було закріплено певне суспільно небезпечне діяння як злочин.

П. Фріс вважає, що декриміналізація – це процес визнання на державному рівні втрати криміналізованим діянням суспільної небезпечності, відсутність необхідності подальшої боротьби з ним за допомогою Кримінального кодексу України та виключення норм, що передбачають відповідальність за його вчинення, з чинного закону про кримінальну відповідальність [10, с. 27].

А. Митрофанов розглядає декриміналізацію як виключення діянь з категорії злочинних, скасування кримінальної відповідальності за них [11, с. 79].

Проте навряд чи ототожнення декриміналізації з поняттям «депеналізація» буде коректним.

На думку О. Кос, декриміналізація – виключення тих або інших діянь із категорії злочинів [12, с. 99].

Як вказує Л. Павлик, декриміналізація – це встановлення у кримінальному законі підстав для визнання певного посягання незлочинним за допомогою скасування певної кримінально-правової заборони або ж звуження кола випадків, що підпадають під ознаки певного злочину [13, с. 320].

На думку Ю. Митюкової, декриміналізація – це законодавчий метод виключення діяння з числа злочинних і караних, що включає також і виключення із закону окремих закріплених кваліфікуючих ознак діяння, яке визнається злочинним [14, с. 13–14].

О. Шеслер вважає, що декриміналізація – це прояв тих видів діянь, які кримінальним законом визнаються злочинними і кримінально караними, однак які з різних причин втратили свою суспільну безпеку або ж боротьба з якими засобами кримінального закону є неможливою чи недоцільною [15, с. 136].

Г. Аванесов зазначає, що декриміналізація як процес являє собою діяльність з визначення і виявлення у межах кримінального закону діянь, які визнаються злочинними і караними, але боротьба з якими неможлива, неефективна чи недоцільна через низьку суспільну безпеку і можливість або відсутність належних правових інструментів та інститутів [16, с. 97].

Г. Злобін та С. Келіна вважають, що «виключення діяння з числа кримінально караних, скасування його караності є декриміналізацією. По суті, декриміналізацію можна розглядати

як криміналізацію зі «зворотним знаком», оскільки підставою для декриміналізації значною мірою є відсутність (відпадання) підстав для криміналізації того ж діяння» [17, с. 104].

На думку Л. Левицької, декриміналізація як напрям кримінально-правової політики є за своїм змістом протилежною криміналізації і полягає в процесі виявлення передбачених кримінальним законом не суспільно небезпечних форм індивідуальної поведінки, визнанні недопустимості, неможливості й недоцільності їх кримінально-правової заборони шляхом їх фіксації у законі як злочинних і кримінально караних [18, с. 37].

Л. Прозументов під декриміналізацією розуміє визнання того, що діяння більше не є суспільно небезпечним і кримінально караним (виключення діяння з кримінального закону) [19, с. 211].

Б. Грек робить висновок, що декриміналізація – це певний процес, який полягає у з'ясуванні цілей, умов, підстав та можливості скасування кримінальної відповідальності за те або інше діяння. При цьому як результат такого процесу науковець наводить приклади, що декриміналізація діянь може здійснюватися за двома формами: виключення кримінальної караності діяння супроводжується або визнанням такої поведінки правомірною, соціально корисною чи соціально нейтральною, або переведенням її в розряд адміністративного, дисциплінарного чи цивільно-правового делікту [20, с. 94]. На нашу думку, це визначення найбільш вдале, бо науковець вказує на обґрунтовану діяльність, в результаті якої діяння перестає бути злочинним.

Окремо слід звернути увагу на думку таких науковців, як О. Густова та Л. Тимофеева. На наш погляд, О. Густова цілком невиправдано ототожнює поняття «декриміналізація» та «гуманізація», а також стверджує, що

«протилежним процесу криміналізації є процес декриміналізації. Ця форма реалізації кримінальної політики в зв'язку з обраною спрямованістю на гуманізацію та лібералізацію чинного законодавства є такою, що часто використовується на практиці» [21, с. 225].

Напротивагу цій ідеї, Л. Тимофєєва аргументує, що як декриміналізація не ототожнюється з реалізацією принципу гуманізму, так і криміналізація не ототожнюється з репресивністю. Обидва згадані методи кримінально-правового регулювання можуть сприяти реалізації політики гуманізації. І принципи, і методи кримінально-правового регулювання існують в єдиній системі згаданих засад кримінального права разом із метою, завданнями, функціями [22, с. 177].

Підсумовуючи вищеведене, вважаємо, що декриміналізація, дійсно, є одним із найдієвіших методів кримінально-правової політики поряд із криміналізацією та пеналізацією (депеналізацією), що і визначають межі злочинного та межі кримінально-правової репресії.

На жаль, не можемо погодитися з думкою Є. Веселова про те, що декриміналізація повинна охоплювати «випадки звільнення особи, яка скоїла формально злочинне діяння, від кримінальної відповідальності, зокрема шляхом визнання діяння незлочинним» [23, с. 13], тобто застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності і покарання, а також обставин, що виключають злочинність діяння, правила про малозначність діяння.

По-перше, звільнити від кримінальної відповідальності можна тільки особу, яка скоїла злочин, тому межі злочинного і незлочинного не змінюються, а лише виключається питання про кримінальну відповідальність такої особи.

По-друге, звільнити від відповідальності можна лише конкретну

особу за конкретне діяння, тобто питання кримінальної відповідальності вирішується на рівні індивідуального правового акта, при цьому встановлюються відповідні об'єктивні та суб'єктивні ознаки, водночас декриміналізація носить нормативний, а не індивідуальний характер.

Якщо вести мову про малозначні діяння, то варто зазначити, що вони містять ознаки будь-якого діяння, що передбачене Кримінальним кодексом України. Сама по собі заборона на нормативному рівні не усувається, і лише правозастосувач, встановлюючи щодо конкретного діяння його суспільну небезпеку, визначає, є малозначним діяння чи ні. Відповідно, зміна критеріїв малозначності законодавцем не здатна змістити межі між злочинним і незлочинним.

Проведений аналіз юридичної літератури показує, що наукові позиції провідних вчених щодо визначення поняття «декриміналізація», з одного боку, мають суттєві відмінності і в деяких аспектах не збігаються. Відмінності стосуються не лише характеру суттєвих ознак, що включають автори в зміст декриміналізації, а й того, чим зрештою є «декриміналізація»: «визнанням злочинного діяння незлочинним», «виключенням із кримінального закону не суспільно небезпечних діянь», «визнанням недоцільності кримінально-правової боротьби з ними», «скасуванням злочинності діяння», «виключенням норм, що передбачають відповідальність за вчинене діяння, із чинного закону про кримінальну відповідальність», «встановленням підстав для визнання певного посягання незлочинним», «законодавчим методом виключення діяння з числа злочинних», «проявом тих діянь, які втрапили свою суспільну небезпеку», «діяльністю з виявлення в межах кримінального закону тих діянь, в яких низька суспільна небезпека»,

«напрямом кримінально-правової політики», «процесом, який полягає у з'ясуванні підстав скасування кримінальної відповідальності та результатом якого є виключення кримінальної караності діяння».

Нам найбільш імпонує позиція вважати декриміналізацію процесом визнання злочинного діяння незлочинним, що завершується виключенням норми, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння, з чинного закону про кримінальну відповідальність.

З іншого боку, можна зробити висновок, що у поглядах науковців є і спільні ознаки:

1) діяння переводиться з категорії злочинних у категорію незлочинних (Г. Аванесов, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, О. Кос, Л. Левицька, Н. Лопашенко, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

2) скасування кримінальної відповідальності за вчинення діяння (Г. Аванесов, Б. Грек, Г. Злобін, С. Келіна, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, Л. Левицька, Н. Лопашенко, А. Митрофанов, Ю. Митюкова, О. Наумов, Л. Павлик, Ю. Пономаренко, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

3) діяння не становить суспільної небезпеки зараз (Г. Аванесов, О. Коробєєв, В. Кудрявцев, Л. Левицька, Л. Прокументов, П. Фріс, О. Шеслер);

4) недоцільність кримінально-правової заборони (Г. Аванесов, Б. Грек, О. Коробєєв, Л. Левицька, П. Фріс, О. Шеслер).

Отже, всі дослідники вказують на те, що діяння переводиться в категорію незлочинних, та підтримують думку про скасування кримінальної відповідальності за вчинене діяння. Позитивно, що більшість з них визнають, що це стається тому, що діяння не становить суспільної небезпеки зараз. Крім того, цікаво, що окремі науковці, натякаючи на кримінально-правову політику держави, звертають увагу на недоцільність кримінально-правової заборони.

Таким чином, узагальнивши всі визначення поняття «декриміналізація», які є в юридичній доктрині, на нашу думку, декриміналізацію можна визначити як процес встановлення втрати необхідності, допустимості й (або) доцільності кримінальної відповідальності за будь-яке діяння (дію або бездіяльність), що перестало мати достатній рівень суспільної небезпеки, і виключення подібного діяння з категорії кримінально караних (злочинних).

Список використаних джерел

1. Панов М. Проблеми методології формування категоріально-понятійного апарату юридичної науки. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 3–13.
2. Ситько О., Шаповаленко Н. Словник юридичних термінів іншомовного походження. Одеса, 2013. С. 11. URL: http://oduvs.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/slovnuk_jur_term.pdf.
3. Матвійчук В. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (проблеми законодавства, теорії та практики) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2008. 511 с.
4. Кудрявцев В., Эминов В. Криминология и проблемы декриминализации. *Журнал российского права*. 2005. № 4 (100). С. 103–107.
5. Кузнецов А. Криминализация – декриминализация, пенализация – депенализация как содержание уголовной политики. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2017. № 1 (35). С. 16–18.
6. Полный курс уголовного права. В 5 т. / под ред. А. Коробеева. Т. 1: Преступление и наказание. Санкт-Петербург : Юридический центр «Пресс», 2008. 1133 с.

7. Российское уголовное право. Общая и Особенная части : учебник в 3 т. / под ред. Н. Лопашенко. 2-е изд., испр. и доп. Т. 1: Общая часть. Москва : Юрлитинформ, 2014. 720 с.
8. Наумов А. Российское уголовное право : курс лекций в 2 т. Т. 1: Общая часть. Москва : Юридическая литература, 2004. 496 с.
9. Пономаренко Ю. Способи декриміналізації злочинів. *Сучасні проблеми юридичної науки і правозастосовчої діяльності* : тези доповідей та наук. повідомлень учасників наук. конф. молодих учених, м. Харків, 20–21 грудня 2001 р. Харків : Національна юридична академія України, 2002. С. 118–121.
10. Фріс П. Криміналізація і декриміналізація у кримінально-правовій політиці. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2014. № 1 (2). С. 19–28.
11. Митрофанов А. Основні напрями кримінально-правової політики в Україні: формування та реалізація : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Київ, 2005. 187 с.
12. Кос О. Напрями кримінально-правової політики у боротьбі зі злочинністю. *Право і суспільство*. 2009. № 4. С. 98–100.
13. Павлик Л. Співвідношення диференціації кримінальної відповідальності з індивідуалізацією, криміналізацією та пеналізацією. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2011. № 2. С. 316–326.
14. Митюкова Ю. Декриміналізація преступлений: теоретический и практический аспекты : автореф. дисс. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Москва, 2020. 27 с.
15. Шеслер А. Криміналізація і декриміналізація як напрямлення правотворческой политики. *Труды Академии управления МВД России*. 2018. № 2 (46). С. 136–141.
16. Аванесов Г. Криминология : учебник. 6-е изд., перераб. и доп. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, 2015. 576 с.
17. Злобин Г., Келина С. Некоторые теоретические вопросы криминализации общественно опасных деяний. *Проблемы правосудия и уголовного права*. Москва : Издательство ИГиП АН СССР, 1978. С. 102–119.
18. Левицька Л. Якість кримінального закону України як показник ефективності кодифікації законодавства. *Судова апеляція*. 2009. № 2 (15). С. 31–40.
19. Прокументов Л., Шеслер А. Криминология. Общая часть : учебник. Томск : ООО «ДиВо», 2007. 230 с.
20. Грек Б. Декриміналізація діянь як один із видів гуманізації кримінальної відповідальності: сутність та підстави. *Юридична Україна*. 2012. № 8. С. 90–95.
21. Густова Э. Криміналізація і пеналізація деянь як форми реалізації уголовной политики. *Вестник Воронежского института МВД России*. 2014. № 1. С. 224–228.
22. Тимофеева Л. Криміналізація і декриміналізація як проявление реализации принципа гуманизма в уголовном праве Украины. *Політика в сфері боротьби зі злочинністю*. Івано-Франківськ, 2014. С. 176–180. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/5231/Kriminalizacija%20i%20dekriminalizacija%20kak%20projavlenie%20realizacii%20principa%20gumanizma.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.
23. Веселов Е. Граница преступного и неприступного. *Уголовное право*. 2004. № 3. С. 12–14.

Пустова Н. О. Поняття та сутність декриміналізації

Дослідження присвячене розкриттю поняття декриміналізації та її сутності. У науковій статті сформульовано інтегративне визначення поняття «декриміналізація». Розкрито, що правові поняття у правовій науці та практиці поділяють на дві групи: «доктринальні» та «легальні». Вказано, що декриміналізація є результатом пізнавальної діяльності науковців та не має нормативного визначення. Проаналізовано як вітчизняну, так і зарубіжну юридичну доктрину, де декриміналізація виступає однією з основних тем для досліджень. Підтверджено, що це поняття неодноразово було предметом наукових дискусій, однак наразі не існує єдиного визначення декриміналізації.

Аргументовано висновок про те, що внаслідок декриміналізації з кримінального закону вилучається кримінально-правова норма, в якій було закріплено певне суспільно небезпечне діяння як злочин. Наголошено на тому, що отождоження декриміналізації з поняттями «депеналізація» та «гуманізація» не є коректним. Обґрунтовано, що декриміналізація не охоплює випадки звільнення особи, яка скоїла формально злочинне діяння, від кримінальної відповідальності, зокрема шляхом визнання діяння незлочинним. З'ясовано, що до таких випадків належать: застосування інститутів звільнення від кримінальної відповідальності та покарання, обставин, що виключають злочинність діяння, правила про малозначність діяння. Вказано, що декриміналізація є одним із найдієвіших методів кримінально-правової політики, також серед усіх підходів до визначення цього поняття автор виокремлює таке: процес визнання злочинного діяння незлочинним, що завершується виключенням норми, яка передбачає відповідальність за вчинене діяння, з чинного закону про кримінальну відповідальність. Зроблено висновок, що декриміналізація – це процес встановлення втрати необхідності, допустимості й (або) доцільності кримінальної відповідальності за будь-яке діяння (дію або бездіяльність), що перестало мати достатній рівень суспільної небезпеки, і виключення подібного діяння з категорії кримінально караних (злочинних).

Ключові слова: кримінально-правова політика, декриміналізація, суспільна небезпека, діяння, злочин, кримінальна відповідальність.

Пустовая Н. О. Понятие и сущность декриминализации

Исследование посвящено раскрытию понятия декриминализации и ее сущности. В научной статье сформулировано раскрывающее интегративное определение понятия «декриминализация». Рассмотрено, что правовые понятия в правовой науке и практике делятся на две группы: доктринальные и легальные. Указано, что декриминализация является результатом познавательной деятельности ученых и не имеет нормативного определения. Проанализирована как отечественная, так и зарубежная юридическая доктрина, где декриминализация выступает одной из основных тем для исследований. Подтверждено, что это понятие неоднократно было предметом научных дискуссий, однако на сегодняшний день не существует единого определения этого понятия. Аргументирован вывод о том, что в результате декриминализации из уголовного закона исключается уголовно-правовая норма, в которой было закреплено определенное общественно опасное деяние как преступление. Отмечено, что отождествление декриминализации с понятиями «депеналізація» и «гуманізація» не является корректным. Обосновано, что декриминализация не охватывает случаи освобождения лица, совершившего формально преступное деяние, от уголовной ответственности, в частности путем признания деяния непроступным. Выяснено, что к таким случаям относятся: применение институтов освобождения от уголовной ответственности и наказания, обстоятельств, исключающих преступность деяния, правила о малозначительности деяния. Указано, что декриминализация является одним из самых действенных методов уголовно-правовой политики, среди всех подходов к определению этого понятия автор выделяет следующее: процесс признания преступного деяния непроступным, что завершается исключением нормы, предусматривающей ответственность за совершенное деяние, из действующего закона об уголовной ответственности. Сделан вывод, что декриминализация – это процесс установления утраты необходимости, допустимости и (или) целесообразности уголовной ответственности за любое деяние (действие или бездействие), переставшее иметь достаточный уровень общественной опасности, и исключение подобного деяния из уголовно наказуемых (преступных).

Ключевые слова: уголовно-правовая политика, декриминализация, общественная опасность, деяние, преступление, уголовная ответственность.

Pustova N. The concept and essence of decriminalization

The paper deals with the study of the concept of decriminalization and its essence. An integrative definition of the concept of decriminalization is formulated in the article. It is considered that legal concepts in legal science and practice are divided into two groups: “doctrinal” and “legal”. It is stated that decriminalization is the result of cognitive activity of scientists and has no normative definition. Both domestic and foreign legal doctrine are analyzed, where decriminalization is one of the main topics for the research. It is confirmed that this concept has been repeatedly the subject of scientific discussions; however, today there is no single definition of this concept. The conclusion is argued that because of decriminalization, the criminal law norm, in which a certain socially dangerous act as a crime was enshrined, is removed from the criminal law norm. It is emphasized that the identification of decriminalization with other concepts such as “depenalization” and “humanization” is not correct. It is substantiated that decriminalization does not cover cases of release of a person who has committed a formally criminal act from criminal liability, in particular by recognizing the act as non-criminal. It is found out that such cases include the use of institutions of exemption from criminal liability and punishment, circumstances excluding the criminality of an act, the rules of insignificance of the act of crime. It is stated that decriminalization is one of the most effective methods of criminal law policy, and among all approaches to defining this concept the author singles out the following: the process of recognizing a criminal act as non-criminal, which ends with the exclusion of the norm providing for liability for the act from the current law on criminal liability. It is concluded that decriminalization is a process of establishing the loss of necessity, admissibility and (or) expediency of criminal liability for any act (action or omission) that has ceased to have a sufficient level of public danger, and the exclusion of such act from the category of criminal law.

Key words: criminal law policy, decriminalization, public danger, actions, crime, criminal liability.

Ірина Таран,

студентка третього курсу факультету права,
гуманітарних і соціальних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

ORCID: 0000-0002-9705-3840

Дмитро Сирота,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського

ORCID: 0000-0002-9940-3541

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-7

УДК 343.211

Принципи кримінального права України: система та характеристика

Постановка проблеми. Проблема принципів кримінального права є визначальною та досить актуальною. Важливе значення принципи мають тоді, коли йде мова про необхідність посилення ролі права в умовах правової держави. Вони, звичайно, є певним соціальним явищем, а їх виникнення насамперед спричинене потребами суспільного розвитку.

І саме вивчення та дослідження принципів кримінального права дає змогу визначити основний зміст цієї галузі права, з'ясувати її напрями

розвитку та зробити висновки про перспективи удосконалення.

Стан дослідження теми. Проблему визначення принципів кримінального права України, їх сутності та змісту в своїх наукових доробках вивчало чимало фахівців у галузі кримінального права, зокрема О.М. Джужа, Н.А. Орловська, М.І. Панов, П.С. Берзін, А.Х. Степанюк, В.О. Туляков, О.С. Фешенко, М.Й. Коржанський, Ю.С. Резнік, В.В. Сташис, В.Я. Тацій, І.М. Гнатів, О.О. Дудоров, Є.С. Назимко, О.М. Литвинов, Є.О. Письменський та інші.

Але все ж таки варто звернути увагу на те, що науковці вивчали проблему принципів кримінального права фрагментарно. Тому актуальним є питання розкриття нормативного змісту принципів кримінального права.

Метою статті є аналіз принципів кримінального права, висвітлення їхньої системи, характеристики та значення.

Виклад основного матеріалу. Будь-яка галузь права регулює певну сферу якісно однорідних суспільних відносин. Звичайно, що основою різних галузей права є принципи, які утворюють собою основне вихідне положення, те, на базі чого взагалі побудована та чи інша галузь права. Вони є первинними інструментами, що конкретизують та уточнюють застосування правових засобів організації суспільних відносин.

Кримінальне право – це галузь права, котра становить сукупність юридичних норм, що визначають, які суспільно небезпечні діяння є кримінальними правопорушеннями й які покарання застосовуються до осіб, що їх вчинили.

Принципи кримінального права можна поділити на:

- загальні;
- галузеві (спеціальні);
- міжгалузеві.

Загальні принципи притаманні не лише кримінальному праву, а й іншим галузям права (адміністративному, цивільному, господарському, земельному, фінансовому тощо). Отже, сюди слід віднести такі принципи: верховенства права, юридичної (правової) визначеності, законності, рівності громадян перед законом, справедливості, гуманізму.

Принцип верховенства права, перш за все, закріплений у ст. 8 Конституції України: «В Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші

нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Конституції України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини та громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [1].

Принцип юридичної (правової) визначеності є важливим елементом принципу верховенства права. Приводом для його визнання стало рішення Конституційного Суду України від 26 лютого 2019 р. у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України. У п. 3 йдеться про те, що одним із головних елементів принципу верховенства права, закріпленого ч. 1 ст. 8 Основного Закону України, є юридична визначеність [2].

Принцип законності виходить із положень ст. 3 Кримінального кодексу України: «Кримінальна протиправність діяння, а також його караність та інші кримінально-правові наслідки визначаються тільки цим Кодексом. Застосування закону про кримінальну відповідальність за аналогією заборонено. Закони України про кримінальну відповідальність повинні відповідати положенням, що містяться в чинних міжнародних договорах, згоду на обов'язковість яких надано Верховною Радою України» [3].

Принцип рівності громадян перед законом також закріплений на конституційному рівні. Він означає, що є рівні підстави для застосування кримінальної відповідальності та рівні критерії для визначення розмірів кримінальної відповідальності.

Принцип справедливості відображений у ст. 10 Загальної декларації прав людини: «Кожна людина для визначення її прав та обов'язків і для встановлення обґрунтованості

висунутого їй кримінального обвинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним та безстороннім судом» [4].

Принцип гуманізму також знайшов свою реалізацію у Кримінальному кодексі України. У ч. 3 ст. 50 ККУ визначено: «Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність»; у ч. 4 ст. 52 ККУ зазначено, що «за одне кримінальне правопорушення може бути призначено лише одне основне покарання, передбачене в санкції статті (санкції частини статті) Особливої частини цього Кодексу» [3].

Галузеві принципи – це ті принципи, які притаманні саме конкретній галузі права, вони є основою і визначають напрям розвитку відповідної галузі права. До них належать: відповідальність за вчинення суспільно небезпечного діяння, що визначено законом як кримінальне правопорушення, принцип винної відповідальності, особистий характер відповідальності, принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання.

Принцип відповідальності за вчинення суспільно небезпечного діяння, що визначено законом як кримінальне правопорушення, у римському праві був втілений у формулу «Nullum crimen sine lege», що дослівно означає «Немає злочину без вказівки на те в законі». Отже, тільки кримінальний закон визначає, яке суспільно небезпечне діяння є кримінальним правопорушенням. У ч. 1 ст. 2 ККУ передбачено, що «підставою для кримінальної відповідальності є вчинення особою суспільно небезпечного діяння, яке містить склад кримінального правопорушення, передбаченого цим Кодексом» [3].

Принцип відповідальності тільки за наявності вини конституційно закріплений. У ч. 1 ст. 62 ККУ визначено:

«Особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду» [1].

Особистий характер відповідальності – значення цього принципу полягає в тому, що лише та особа, яка вчинила кримінальне правопорушення, повинна нести за нього кримінальну відповідальність і покарання. А тому інші особи, наприклад близькі чи родичі обвинуваченого, не можуть за нього нести кримінальну відповідальність.

Принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання визначає, що кримінальна відповідальність і покарання повинні бути чітко конкретизованими, індивідуалізованими, з огляду на конкретні обставини вчиненого кримінального правопорушення з урахуванням особи винного. Призначення покарання – це обрання судом на підставі положень кримінального закону і в порядку, передбаченому КПК України, виду і міри покарання, що визначається з урахуванням ступеня тяжкості вчиненого кримінального правопорушення та обставин, що його пом'якшують чи обтяжують [5, с. 176].

Міжгалузеві принципи кримінального права притаманні не лише кримінальному, а й іншим галузям права. До таких можна віднести: принцип презумпції невинуватості, принцип винної відповідальності, принцип здійснення правосуддя лише судом.

Принцип презумпції невинуватості – це гарантія забезпечення і захисту прав та законних інтересів людини. Цей принцип закріплений у багатьох міжнародно-правових документах, що визначають права людини, наприклад у ст. 11 Загальної декларації прав людини, ст. 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права людини, ст. 6 Конвенції про захист

прав людини та основоположних свобод тощо.

Висновок про винуватість особи може бути сформульовано у вирокі суду тільки тоді, коли судом досліджено всі докази.

Принцип винної відповідальності розглядається крізь призму норм «Розділу V. Вина та її форми» Загальної частини Кримінального кодексу України. Він означає, що доки вину особи не буде доведено у визначеному законом порядку і встановлено обвинувальним вирокі суду, доти особа вважається невинуватою у вчиненні кримінального правопорушення і не підлягає кримінальній відповідальності.

Принцип здійснення правосуддя лише судом визначений у ст. 124 Конституції України, де сказано, що «правосуддя в Україні здійснюють виключно суди. Делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускається. Юрисдикція судів поширюється на будь-яку юридичну суперечку та будь-яке кримінальне обвинувачення. У передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи. Законом може бути визначений обов'язковий досудовий порядок урегулювання спору. Народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через присяжних. Україна може визнати юрисдикцію Міжнародного кримінального суду на умовах, визначених Римським статуті Міжнародного кримінального суду [1].

Основний зміст цього принципу ґрунтується на тому, що:

- повноваження судової влади належать виключно суду;
- ухвалені судом рішення можуть змінюватися чи скасовуватися лише органом вищої судової інстанції;
- судова влада характеризується особливим порядком формування

суддівського корпусу, притягнення суддів до відповідальності;

– судова влада функціонує в режимі дотримання процесуальних гарантій статусу учасників судового процесу тощо [6, с. 24–25].

Отже, підбиваючи підсумки дослідження, можна сказати, що загальноправові, галузеві (спеціальні) та міжгалузеві принципи кримінального права є взаємообумовленою системою, яка утворює єдине ціле, вони доповнюють один одного, виступають інтегративним елементом у самій системі права.

Роль кримінально-правових принципів полягає в тому, що вони:

- є першопочатком, вихідними положеннями кримінального права;
- мають для кримінального законодавства наскрізний характер;
- здійснюють безпосередній вплив на правотворчу та правозастосовну діяльність;
- носять стійкий характер;
- є обов'язковими для законодавця, правозастосовних органів і громадян.

Таким чином, принципи кримінального права повинні існувати і працювати тільки в єдиній системі, мати нормативний характер, бути обумовленими, відповідно до людської діяльності, тощо.

Звичайно, можна стверджувати, що система принципів кримінального права повною мірою так і залишається нерозкритою законодавцем. А тому відсутність окремих норм з приводу зазначеного питання у Кримінальному кодексі України негативно позначається на його структурі, а також змісті статей не лише Загальної, а й Особливої частини ККУ.

Тому, виходячи з цього, перш за все, необхідно вносити відповідні зміни до Кримінального кодексу України для того, щоб закріпити принципи, належним чином розкрити їх зміст.

Список використаних джерел

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 59 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) ст. 368-2 Кримінального кодексу України від 26 лютого 2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v001p710-19>.
3. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
4. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015?lang=uk.
5. Музика А.А., Горох О.П. Інститут призначення покарання: поняття і загальна характеристика. *Право України*. 2011. № 9. С. 176.
6. Організація судових та правоохоронних органів : підручник / І.Є. Марочкін та ін. ; за ред. І.Є. Марочкіна, Н.В. Сібільової. Харків : Одиссей, 2007. 528 с.

Таран І. О., Сирота Д. І. Принципи кримінального права України: система та характеристика

Статтю присвячено дослідженню принципів кримінального права України, визначенню їх системи та розкриттю характеристики. Проведено аналіз ознак і сутності цих принципів, визначено їхнє значення для застосування актів кримінального законодавства.

З'ясовано, що наразі питання принципів кримінального права у Законі про кримінальну відповідальність не регламентовано, окрім ч. 1 ст. 3 Кримінального кодексу України, де зазначено, що «законодавство України про кримінальну відповідальність становить Кримінальний кодекс України, який ґрунтується на Конституції України та загальновизнаних принципах і нормах міжнародного права». Також у сучасній юридичній літературі немає чіткого наукового дослідження, яке б стосувалося кримінально-правових принципів.

Визначено, що кримінально-правові принципи поділяються на:

- загальні: верховенства права, юридичної (правової) визначеності, законності, рівності громадян перед законом, справедливості, гуманізму;
- галузеві (спеціальні): відповідальність за вчинення суспільно небезпечного діяння, що визначено законом як кримінальне правопорушення, принцип винної відповідальності, особистий характер відповідальності, принцип індивідуалізації кримінальної відповідальності та покарання;
- міжгалузеві: принцип презумпції невинуватості, принцип винної відповідальності, принцип здійснення правосуддя лише судом.

Вони у своїй сукупності і становлять єдину систему, надають певної узгодженості та плановості механізму правового регулювання суспільних відносин, а також загалом розкривають місце права у суспільному житті. Принципи кримінального права мають певні ознаки, які їм притаманні. До них можна віднести: імперативність, універсальність, внутрішню єдність, узгодженість, регулятивність, значущість тощо.

За результатами дослідження зроблено висновок, що важливою умовою існування кримінального права як галузі є принципи. Це фундаментальні, керівні ідеї, провідні засади, на яких і базується ця галузь права. Їх зміст полягає в тому, що вони є основою будь-якого явища, його першопочатком. І насамперед принципи повинні бути юридично закріплені, має бути нормативно визначений їхній зміст для того, щоб вони не втратили свою єдність. Лише у такий спосіб кримінально-правові принципи зможуть належним чином сприяти розвитку правового регулювання відповідних суспільних відносин.

Ключові слова: право, принципи кримінального права, нормативність, основоположні ідеї, механізм кримінально-правового регулювання, взаємодія.

Таран І. О., Сирота Д. І. Принципы уголовного права Украины: система и характеристика

Статья посвящена исследованию принципов уголовного права Украины, определению их системы и раскрытию характеристики. Проведен анализ признаков и сути этих принципов, определено их значение для применения в актах уголовного законодательства.

Установлено, что на сегодняшний день вопрос принципов уголовного права в Законе об уголовной ответственности не регламентирован, кроме ч. 1 ст. 3 Уголовного кодекса Украины, где сказано, что «законодательство Украины об уголовной ответственности составляет Уголовный кодекс Украины, который основывается на Конституции Украины, общепризнанных принципах и нормах международного права». Также в современной юридической литературе нет четкого научного исследования, касающегося уголовно-правовых принципов.

Определено, что уголовно-правовые принципы делятся на:

- общие: верховенства права, юридической (правовой) определенности, законности, равенства граждан перед законом, справедливости, гуманизма;
- отраслевые (специальные): ответственность за совершение общественно опасного деяния, определенного законом как уголовное правонарушение, принцип виновной ответственности, личный характер ответственности, принцип индивидуализации уголовной ответственности и наказания;
- межотраслевые: принцип презумпции невиновности, принцип виновной ответственности, принцип осуществления правосудия только судом.

Они в своей совокупности и составляют единую систему, придают определенную согласованность и плановость механизму правового регулирования общественных отношений, а также раскрывают место права в общественной жизни. Принципы уголовного права имеют некоторые присущие им признаки: императивность, универсальность, внутреннее единство, согласованность, регулятивность, значимость и т.д.

По результатам исследования сделан вывод, что важным условием существования уголовного права как отрасли есть принципы. Это фундаментальные, руководящие идеи, ведущие устои, на которых и базируется данная отрасль права. Их смысл заключается в том, что они служат основой любого явления, его первоначалом. И прежде всего они должны быть юридически закреплены, должно быть нормативно определено их содержание для того, чтобы они не утратили свое единство. Только так уголовно-правовые принципы смогут должным образом способствовать развитию правового регулирования соответствующих общественных отношений.

Ключевые слова: право, принципы уголовного права, нормативность, основополагающие идеи, механизм уголовно-правового регулирования, взаимодействие.

Taran I., Syrota D. Principles of criminal law of Ukraine: system and characteristics

The article is devoted to the study of the principles of criminal law of Ukraine, the definition of their system and the disclosure of characteristics. The analysis of signs and essence of these principles is carried out, their value for application of acts of the criminal legislation is defined.

It is established that today the issue of principles of criminal law is not regulated in the Law on Criminal Liability, except for part 1 of Article 3 of the Criminal Code, which states that “Ukrainian legislation on criminal liability is the Criminal Code of Ukraine based on the Constitution of Ukraine and generally accepted principles and norms of international law”. Also, in the modern legal literature there is no clear scientific study that would relate to criminal law principles.

It is determined that criminal law principles are divided into:

- general: the rule of law, legal certainty, legality, equality of citizens before the law, justice, humanism;

– sectoral (special): liability for committing a socially dangerous act, defined by law as a criminal offense, the principle of culpable liability, personal nature of liability, the principle of individualization of criminal liability and punishment;

– intersectoral: the principle of presumption of innocence, the principle of culpable liability, the principle of administration of justice only by the court.

Together, they constitute a single system, provide a certain coherence and planning of the mechanism of legal regulation of social relations, as well as, in general, reveal the place of law in public life. The principles of criminal law have certain features that are inherent in them. These include: imperativeness, universality, internal unity, coherence, regulation, significance, and so on.

According to the results of the study, it is concluded that an important condition for the existence of criminal law as a branch of law are the principles. These are fundamental, guiding ideas, guiding principles on which this branch of law is based. Their meaning is that they are the basis of any phenomenon, its origin. First of all, they must be legally enshrined and their content must be normatively defined so that they do not lose their unity. Therefore, only in this way will criminal law principles be able to properly promote the development of legal regulation of relevant social relations.

Key words: law, principles of criminal law, normativeness, basic ideas, mechanism of criminal law regulation, interaction.

ТРУДОВЕ ПРАВО І ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Людмила Вакарюк,
доктор юридичних наук,
доцент кафедри приватного права
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича
ORCID: 0000-0003-0263-7665

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-8

УДК 349.2

Охорона праці жінок у режимі дистанційної роботи під час пандемії COVID-19

Вступ. Криза, викликана пандемією COVID-19, створила надзвичайну ситуацію не тільки у сфері охорони здоров'я, а й зумовила стан, що безпосередньо впливає на ринки і попит, виробництво та пропозицію товарів і послуг та, звичайно, на сферу праці. Криза загрожує не лише безробіттям і неповною зайнятістю, вона також суттєво позначається на умовах й оплаті праці, особливо згубно впливаючи на деякі категорії населення, посилюючи таким чином нерівність певних категорій працівників. Зокрема, жінок, які з огляду на свою професію перебувають на передовій боротьби з пандемією або працюють дистанційно і беруть на свої плечі величезний тягар обов'язків із догляду за дітьми та іншими членами родини в разі закриття навчальних, дитячих установ, самоізоляції. У зв'язку з цим питання охорони та захисту їх здоров'я, раціональної

організації робочого часу та часу відпочинку в умовах дистанційної роботи набувають особливої актуальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти правового регулювання дистанційної праці ставали предметом наукових досліджень таких вчених, як В.Д. Авескулов, І.О. Беззуб, Н.М. Вапнярчук, Л.П. Гаращенко, О.В. Демченко, В.В. Жернаков, М.І. Іншин, І.Я. Кисельов, М.Ю. Кузнєцова, О.Ю. Минюк, П.Є. Морозов, М.І. Наньєва, Я.В. Свічкарьова, С.С. Сільченко, О.М. Ярошенко.

Метою статті є аналіз особливостей правового регулювання дистанційної праці, виявлення недоліків і проблем роботи жінок у дистанційному режимі в умовах пандемії COVID-19, пошук можливих шляхів удосконалення правового регулювання умов та організації дистанційної праці з урахуванням гендерного складника.

Виклад основного матеріалу. Правове регулювання дистанційної (надомної) роботи було ґрунтовно оновлене національним законодавцем після початку світової пандемії, а саме у 2020 р. В Україні до 17 березня 2020 р., згідно з формально ще чинним «Положенням про умови праці надомників 1981 р.», існувало лише поняття надомної роботи [1]. По суті, зазначене Положення регулює саме надомну, а не дистанційну роботу, тобто роботу виключно у помешканні працівника, адже в 1981 р. йшлося про робітничі професії та «ручну» роботу, а не роботу за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Після оголошення карантину в Україні стало очевидно, що необхідно терміново переглянути законодавство в частині дистанційної роботи, що і було зроблено у березні 2020 р. Легальне визначення дистанційної праці вперше з'явилося у змінах, внесених до КЗпП України Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19)» від 30 березня 2020 р. № 540-ІХ [2]. Зокрема, дистанційна (надомна) робота визначалась як «форма організації праці, за якої робота виконується працівником за місцем його проживання чи в іншому місці за його вибором, у тому числі за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій, але поза приміщенням роботодавця». Зазначені зміни вносилися вітчизняним законодавцем поспіхом і навряд чи їх можна назвати вдалимими, оскільки положення про дистанційну роботу поєднали з надомною роботою та гнучким режимом робочого часу в одній статті 60 КЗпП України.

Внесені зміни не були сприйняті й у наукових колах. З цього приводу окремі науковці справедливо відзначали, що «дистанційна робота не може визнаватися особливою формою

організації праці в межах гнучкого режиму робочого часу. Вона є самостійним комплексом взаємопов'язаної трудової діяльності, що об'єднує працівників зі специфічним характером праці. У цьому аспекті законодавцем явно порушується принцип єдності й диференціації правового регулювання трудових відносин» [3, с. 101]. Згодом законодавче визначення «дистанційної (надомної) роботи» було переглянуто, а саме 4 лютого 2021 р. Верховна Рада України прийняла довгоочікувані зміни до КЗпП та Закону України «Про охорону праці» в аспекті регулювання питань дистанційної, надомної роботи та гнучкого режиму робочого часу [4]. Відповідно до внесених змін дистанційна робота наразі визначається як «форма організації праці, за якої робота виконується працівником поза робочими приміщеннями чи територією власника або уповноваженого ним органу, в будь-якому місці за вибором працівника та з використанням інформаційно-комунікаційних технологій». Закон не лише усунув недоліки попередньої спроби «узаконити» дистанційну роботу, а й осучаснив відповідне правове регулювання.

Звичайно, дистанційний режим роботи створює нові можливості, дозволяючи працівникам продовжувати працювати, а роботодавцям – забезпечувати функціонування підприємств, установ, організацій у період кризи, викликаній світовою пандемією. Водночас, на думку Дж. Райдера, «у працівників повинна бути можливість домовитися про те, щоб, як і раніше, поєднувати цей режим робочого часу з іншими обов'язками, такими як догляд за дітьми, хворими чи особами похилого віку і, зрозуміло, за самими собою» [5]. А для цього потрібно переглянути і доповнити правове регулювання умов та організації дистанційної праці особливо вразливих категорій працівників, насамперед жінок,

враховуючи відповідні рекомендації та антикризові заходи у сфері охорони праці в період спалаху пандемії, напрацьовані міжнародними організаціями.

Зокрема, Конвенція 1981 р. «Про безпеку і гігієну праці та виробниче середовище» № 155 і Рекомендація № 164 (що її супроводжує), ратифіковані Україною, передбачають прийняття погодженої державної (правової) політики у сфері безпеки і здоров'я на роботі, а також вжиття урядами й підприємствами заходів зі сприяння безпеці та здоров'ю і з покращення умов праці. У них також визначені основні права й обов'язки працівників та роботодавців у сфері безпеки і здоров'я на роботі, які мають важливе значення для попередження та ослаблення несприятливих наслідків таких пандемій, як пандемія COVID-19 [6]. У статті 8 Рекомендації МОП 2017 р. «Про зайнятість і гідну працю з метою забезпечення миру і потенціалу протидії» № 205 зазначається: «Визнаючи, що криза по-різному впливає на чоловіків і жінок, закликаємо держави-члени застосовувати гендерний підхід до всіх дій антикризового характеру, пов'язаних із розробкою, здійсненням, моніторингом та оцінкою заходів реагування. Антикризові заходи, що вживаються для ліквідації наслідків будь-якого конфлікту або кризи, повинні передбачати скоординовану і всеосяжну оцінку потреб із чітко окресленою гендерною спрямованістю (ст. 9 (а))» [7, ст. 8, 9 (а)]. Для підтримки працюючих жінок Агентством «ООН-Жінки» розроблено пам'ятку, що стосується заходів протидії COVID-19, «з метою сприяння включенню гендерних аспектів у прийняті рішення та заходи» [8].

Проаналізуємо, як в Україні регулюється це питання та з якими проблемами стикаються українські жінки під час роботи у дистанційному режимі. Відповідно до проведеного Аналітичним центром ЮРФЕМ

опитування 37% працюючих жінок в Україні перейшли на дистанційну роботу, 11% – на гнучкий графік роботи, а для 41% респонденток режим роботи не змінився [9]. Отже, виходячи з зазначених показників, приблизно третина жінок відчула і змогла оцінити не лише переваги, а й недоліки роботи в дистанційному режимі, зіштовхнулася з проблемами різного характеру, вирішення яких потребує скоординованих дій державних органів і роботодавців. Адже в умовах дистанційної роботи жінкам доволі важко відокремити оплачувану професійну роботу від особистого життя, оскільки жінки зазвичай беруть на себе тягар виконання більшої частини неоплачуваної домашньої роботи, догляд за членами сім'ї. Тож зупинимось на них детальніше.

Згідно з даними спільного дослідження агентства Eurofound і МОП, проведеного в 15 країнах, унаслідок збільшення робочого навантаження «41% працюючих на дому відчувають підвищений стрес, порівняно з 25% працюючих поза домом. Дистанційна (надомна) робота може викликати відчуття ізоляції, подовжувати робочий час і стирати межі між роботою і сімейним життям». ВООЗ своєю чергою застерігає: «можливість визначати час роботи може перетворитися на нескінченну роботу без перерви навіть на ніч, що тягне за собою ризик безсоння» [10].

Із аналогічною проблемою щодо організації робочого часу зіткнулися і працюючі жінки в Україні. Наприклад, «56% опитаних працюючих жінок відзначили, що домашні обов'язки вплинули на роботу під час карантину і дистанційної праці. Ще 10% довелося працювати вночі через завантаженість хатньою роботою впродовж дня» [9]. Виконання домашніх обов'язків, таких як приготування та організація прийому їжі, прибирання, допомога в навчанні дітям, організація

їхнього дозвілля в разі самоізоляції, у поєднанні зі здійсненням професійних обов'язків у дистанційному режимі – все це повноцінна робота, яка потребує великих затрат робочого часу. Труднощів у виконанні трудових обов'язків під час пандемії зазнають і матері-одиначки, які виховують дітей самотійно, а це «приблизно 23% серед батьків-одиначок у країнах світу (середній показник для 26 країн ОЕСР)» [11]. Становище матерів-одиначок, які повинні виконувати безліч функцій, ускладнюється ще й тим, що в період пандемії вони змушені «приймати багато безпрецедентних рішень, які викликають стрес, оскільки їм доводиться щодня вирішувати питання, що стосуються їхніх дітей, і виконувати роботу, що зачіпає безпеку і здоров'я їхніх близьких та інших людей» [12]. Внаслідок вищезазначених змін в організації й умовах праці, спричинених пандемією, виникають такі небезпечні психологічні чинники, як занепокоєння, тривожність, депресивні думки, стрес тощо, які викликають у працівників негативні наслідки для їхнього психічного здоров'я і, відповідно, знижують мотивацію до праці та її продуктивність. Працюючи в таких несприятливих умовах, працівники витрачають багато енергії не на безпосереднє виконання роботи, а на пристосування до цих умов та їх подолання. Відповідно, відбуваються безпосередні втрати робочого часу, частіші перерви для відпочинку, зниження темпу роботи через передчасну стомлюваність і зниження загальної працездатності.

Отже, очевидно, що репродуктивна праця та велике навантаження в умовах режиму дистанційної роботи погіршують становище жінок, дискримінують їх, зменшуючи їхні можливості, порівняно з іншими суб'єктами трудових відносин. Також за цих обставин особливого значення набуває питання запровадження раціонального режиму робочого часу і часу

відпочинку. Беззаперечним є той факт, що умови праці, а особливо організаційно-технічні (режими праці та відпочинку, організація й оснащеність робочого місця, особливості техніки і технологій, що використовуються, тощо), впливають на продуктивність роботи. За сприятливих умов вона підвищується, тому що підвищується ефективність використання робочого часу. Крім того, науково обґрунтовано, що раціональний комплекс заходів, спрямований на поліпшення організаційно-технологічних умов праці, зокрема, і завдяки правильній організації робочого часу, може забезпечити приріст продуктивності праці на 21%.

Тому з метою протидії дискримінації жінок та попередження таких випадків, захисту фізичного та психічного здоров'я дистанційних працівниць потрібно вживати різні заходи (на державному та локальному рівнях) у сфері охорони праці цієї категорії робітників, дотримуючись рекомендацій провідних міжнародних організацій у сфері праці та охорони здоров'я та спираючись на позитивний досвід правового регулювання режиму дистанційної роботи окремих зарубіжних країн. Пандемія COVID-19 підкреслила необхідність правової бази у сфері охорони праці, яка повинна мати всеосяжний характер, охоплювати та визначати основні права й обов'язки всіх категорій працівників, зокрема і соціально вразливих. Крім того, вона має бути досить гнучкою, дозволяючи оперативно вживати належні заходи реагування у непередбачених умовах і, відповідно, зменшувати ризики у сфері здоров'я та безпеки працівників. В основу подальшого розвитку національного законодавства про працю та розробки антикризових заходів і стратегій протидії COVID-19 має лягти застосування гендерного підходу та забезпечення рівних можливостей жінок у сфері трудових відносин.

На рівні підприємств, установ, організацій працівники та їхні представники повинні відігравати важливу роль у процесах прийняття рішень та активно взаємодіяти з роботодавцями щодо реалізації заходів захисту своїх трудових прав у період пандемії. На нашу думку, важливо налагодити алгоритм взаємодії вищих керівників – керівників виробничих підрозділів – представників профспілки – служби охорони праці та її фахівців щодо організації робочого часу працівників, зокрема адаптувати робочий час працівників із урахуванням специфіки діяльності підприємства з метою скорочення ризиків втрат робочого часу та зниження продуктивності праці.

У всіх сторін трудового договору повинно бути не тільки чітке уявлення про те, які результати роботи очікуються від працівників, які їхні функції й умови зайнятості, але і про те, скільки часу вони повинні залишатися на зв'язку з роботодавцем та яким чином буде проводитися контроль результатів за визначений період звітності, для того, щоб уникнути надмірно обтяжливої звітності та втоми від роботи з використанням ІКТ. Наразі, відповідно до статті 60-2 КЗпП України, «працівнику, який виконує дистанційну роботу, гарантується період вільного часу для відпочинку (період відключення), під час якого працівник може переривати будь-який інформаційно-телекомунікаційний зв'язок із власником або уповноваженим ним органом... Період вільного часу для відпочинку (період відключення) визначається у трудовому договорі про дистанційну роботу»

[13, ст. 60-2]. Пропонуємо доповнити статтю 60-2 КЗпП України встановленням фіксованого часу періоду відключення впродовж доби (впродовж якого працівник має право не підтримувати зв'язок із роботодавцем, тобто у цей період, а також у вихідні та святкові дні роботодавець не може вимагати від працівника реагувати на повідомлення, дзвінки, розпорядження тощо).

Висновки. В цифрову епоху охорона праці залишається головним активом, покликаним захищати здоров'я працівників, зокрема, в умовах дистанційної роботи. Як наголошується у Декларації століття МОП «Про майбутнє сфери праці» 2019 р. [14], «безпечні та здорові умови праці є основним фактором забезпечення гідної праці». Нагальність практичного здійснення цієї мети очевидна в світлі нинішньої ситуації в країні. Для того щоб попередити та успішно долати наслідки кризи, викликані поширенням COVID-19, державі потрібно разом із заходами з підтримки національної економіки також вживати ефективні заходи з охорони праці та здоров'я працівників. Під час розробки національного законодавства про працю та національної (правової) політики в межах заходів протидії COVID-19 необхідно враховувати, що пильної уваги потребують питання, пов'язані з умовами та охороною праці особливо вразливих категорій працівників, зокрема жінок. Окрім усього іншого, вони включають і питання організації періодів робочого часу та часу відпочинку в умовах дистанційної роботи з урахуванням гендерного складника.

Список використаних джерел

1. Об утверждении Положения об условиях труда надомников : Постановление от 29 сентября 1981 г. № 275/17-99 / Государственный комитет СССР по труду и социальным вопросам. Секретариат ВЦСПС. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0275400-81#Text>.

2. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України, спрямованих на забезпечення додаткових соціальних та економічних гарантій у зв'язку з поширенням

коронавірусної хвороби (COVID-19) : Закон України від 30 березня 2020 р. № 540-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/540-20#Text>.

3. Новіков Д.О., Лук'янчиков О.М. Цивілістичний характер змін у Кодексі законів про працю України, пов'язаних із впровадженням правового регулювання дистанційної роботи. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 100–103. URL: http://www.lsej.org.ua/4_2020/25.pdf.

4. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо удосконалення правового регулювання дистанційної, надомної роботи та роботи із застосуванням гнучкого режиму робочого часу : Закон України від 4 лютого 2021 р. 1213-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1213-20#Text>.

5. Ryder, G. (2020) COVID-19 has exposed the fragility of our economies. International Labour Organization. URL: https://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_739961/lang--en/index.htm.

6. Про безпеку і гігієну праці та виробниче середовище : Конвенція № 155 від 1981 р., ратифікована 2 листопада 2011 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_050#Text.

7. Рекомендация МОТ о занятости и достойном труде в целях обеспечения мира и потенциала противодействия. 2017. № 205. Ст. 8, 9 (а). URL: https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:R205.

8. Checklist for COVID-19 response by UN Women Deputy. URL: <https://www.unwomen.org/en/news/stories/2020/3/news-checklist-for-Covid-19-response-by-ded-regner>.

9. Вплив COVID-19 на права жінок в Україні (звіт дослідження) / Аналітичний центр «ЮРФЕМ». URL: <http://jurfem.com.ua/vplyv-covid19-na-prava-zhinok-v-ukraini-doslidzennya>.

10. WHO. (2019) Middle East respiratory syndrome coronavirus (MERS-CoV). URL: [https://www.who.int/newsroom/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-\(mers-cov\)](https://www.who.int/newsroom/fact-sheets/detail/middle-east-respiratory-syndrome-coronavirus-(mers-cov)).

11. База данных ОЭСР о семьях. URL: <http://www.oecd.org/els/family/database.htm>.

12. Lufkin, B. (2020) How to avoid burnout amid a pandemic. *BBC*. URL: <https://www.bbc.com/worklife/article/20200330-covid-19-how-to-learn-a-new-skill-in-coronavirus-quarantine>.

13. Кодекс законів про працю : Закон УРСР від 10 грудня 1971 р. № 322-VIII / Верховна Рада України. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1971. Додаток до № 50. Ст. 375. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

14. Декларация столетия МОТ «О будущем сферы труда», принятая на 108 сессии Международной конференции труда, 2019 г. URL: https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_norm/---relconf/documents/meetingdocument/wcms_715175.pdf.

Вакарюк Л. В. Охорона праці жінок у режимі дистанційної роботи під час пандемії COVID-19

У статті досліджується правове регулювання дистанційної праці, аналізуються недоліки та проблеми, з якими стикаються жінки під час роботи в дистанційному режимі в умовах пандемії COVID-19, і пропонуються можливі шляхи їх вирішення з урахуванням гендерного складника. Зазначається, що питання охорони та захисту здоров'я працівників, особливо жінок, раціональної організації робочого часу і часу відпочинку в умовах дистанційної роботи набувають особливої актуальності. Адже здійснення домашніх обов'язків, таких як приготування та організація прийому їжі, прибирання, допомога в навчанні дітям, організація їхнього дозвілля в разі самоізоляції, в поєднанні з виконанням професійних обов'язків у дистанційному режимі є повноцінною роботою, яка потребує великих затрат робочого часу.

Наголошується, що репродуктивна праця та велике навантаження в умовах режиму дистанційної роботи погіршують становище жінок, дискримінують їх, зменшуючи їхні

можливості, порівняно з іншими суб'єктами трудових відносин. Для протидії дискримінації жінок, попередження таких випадків, захисту фізичного та психічного здоров'я дистанційних працівниць потрібно вживати різні заходи на державному і локальному рівнях у сфері охорони праці цієї категорії робітників, дотримуючись рекомендацій провідних міжнародних організацій у сфері праці та охорони здоров'я і спираючись на позитивний досвід правового регулювання режиму дистанційної роботи окремих зарубіжних країн.

Увагу акцентовано на тому, що пандемія COVID-19 підкреслила необхідність правової бази у сфері охорони праці, яка повинна мати всеосяжний характер, охоплювати та визначати основні права й обов'язки всіх категорій працівників, зокрема і соціально вразливих. Крім того, вона має бути досить гнучкою, дозволяючи оперативно вживати належні заходи реагування у непередбачених умовах і, відповідно, зменшувати ризики у сфері здоров'я і безпеки працівників. В основу подальшого розвитку національного законодавства про працю та розробки антикризових заходів і стратегій протидії COVID-19 має лягти застосування гендерного підходу та забезпечення рівних можливостей жінок у сфері трудових відносин.

Ключові слова: охорона праці жінок, COVID-19, дистанційна робота, дискримінація, здоров'я працівників, гендерний підхід.

Вакарюк Л. В. Охрана труда женщин в режиме дистанционной работы во время пандемии COVID-19

В статье исследуется правовое регулирование дистанционного труда, анализируются недостатки и проблемы, с которыми сталкиваются женщины при работе в дистанционном режиме в условиях пандемии COVID-19, и предлагаются возможные пути их решения с учетом гендерной составляющей. Отмечается, что вопросы охраны и защиты здоровья работников, особенно женщин, рациональной организации рабочего времени и времени отдыха в условиях дистанционной работы приобретают особую актуальность. Ведь осуществление домашних обязанностей, таких как приготовление и организация приема пищи, уборка, помощь в обучении детям, организация их досуга в случае самоизоляции, в сочетании с исполнением профессиональных обязанностей в дистанционном режиме является полноценной работой, которая требует больших затрат рабочего времени.

Отмечается, что репродуктивный труд и большая нагрузка в условиях режима дистанционной работы ухудшает положение женщин, дискриминирует их, уменьшая их возможности, по сравнению с другими субъектами трудовых отношений. С целью противодействия дискриминации женщин, предупреждения таких случаев, защиты физического и психического здоровья на государственном и локальном уровнях в сфере охраны труда этой категории работников, придерживаясь рекомендаций ведущих международных организаций в сфере труда и здравоохранения и опираясь на положительный опыт правового регулирования режима дистанционной работы отдельных зарубежных стран.

Внимание акцентируется на том, что пандемия COVID-19 подчеркнула необходимость такой правовой базы в сфере охраны труда, которая должна носить всеобъемлющий характер, охватывать и определять основные права и обязанности всех категорий работников, в том числе и социально уязвимых. Кроме того, она должна быть достаточно гибкой, позволяя оперативно принимать надлежащие меры реагирования в непредвиденных условиях и, соответственно, уменьшать риски в сфере здоровья и безопасности работников. В основу дальнейшего развития национального законодательства о труде и разработки антикризисных мер и стратегий противодействия COVID-19 должно лечь применение гендерного подхода и обеспечение равных возможностей женщин в сфере трудовых отношений.

Ключевые слова: охрана труда женщин, COVID-19, дистанционная работа, дискриминация, здоровье работников, гендерный подход.

Vakariuk L. Occupational health and safety of women during the COVID-19 pandemic

The article examines the legal regulation of telework, analyzes the shortcomings and problems faced by women when working remotely in a COVID-19 pandemic and suggests possible solutions, taking into account the gender component. It is noted that the issues of protection and protection of the health of workers, especially women, the rational organization of working time and leisure time in the conditions of telework become especially relevant. After all, doing household chores, such as cooking and organizing meals, cleaning, helping children learn, organizing their leisure time in the case of self-isolation in combination with the performance of professional duties remotely – all this is a full-fledged job that requires high costs labor and working time.

It is emphasized that reproductive work and heavy workload in the conditions of remote work worsens the situation of women, discriminates against them, reducing their opportunities, compared to other subjects of labor relations. In order to combat discrimination against women, prevent such cases, protect the physical and mental health of remote workers, various measures should be taken at both the state and local levels in the field of labor protection of this category of workers, following the recommendations of leading international organizations in the field of labor and health and based on the positive experience of legal regulation of the regime of remote work of some foreign countries.

It is emphasized that the COVID-19 pandemic has emphasized the need for a comprehensive legal framework in the field of labor protection, covering and defining the basic rights and responsibilities of all categories of workers, including the socially vulnerable. In addition, it must be flexible enough to allow for prompt response to unforeseen conditions and to reduce health and safety risks accordingly. The further development of national labor legislation and the development of anti-crisis measures and strategies to counter COVID-19 should be based on the application of a gender approach and ensuring equal opportunities for women in the field of labor relations.

Key words: labor protection for women, COVID-19, remote work, discrimination, worker health, gender mainstreaming.

Володимир Скрипник,
доктор юридичних наук
завідувач кафедри фундаментальних
і галузевих юридичних наук
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0001-8618-1807

Анастасія Василенко,
студентка третього курсу факультету права
Кременчуцького національного університету
імені Михайла Остроградського
ORCID: 0000-0002-1212-4057

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-9

УДК 349.2+331.5

Проблема зайнятості та безробіття в умовах карантину і шляхи її подолання

Постановка проблеми. У статті розкривається проблема зайнятості та безробіття населення, а також їх зв'язок із важливими науковими і практичними завданнями.

Зазначені питання вивчалися різними науковцями і практиками. Так, проблеми зайнятості і безробіття висвітлювали у своїх роботах В.В. Близнюк, Е.М. Лібанова, Ю.М. Маршавіна, К.Д. Семенова, І.С. Зайцева та інші.

Метою статті є аналіз стану сучасного ринку праці, дослідження проблем безробіття та зайнятості населення в умовах COVID-19.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом увесь світ стикається з несприятливою пандемією під назвою COVID-19. Вона розпочалася в грудні 2019 р. у китайському місті Ухань і поширила свої негативні наслідки по всьому світі [1].

За даними ВООЗ, кількість підтверджених випадків коронавірусної інфекції у березні 2020 р. становила більше 350 тис., згодом вона сягла позначки у понад 2 млн випадків на момент здійснення дослідження [2]. Крім того, до списку ВООЗ увійшли 235 країн, де було підтверджено

наявність вірусу. Правила соціального дистанціювання, карантинні обмеження – це заходи, що вживаються для запобігання поширенню вірусу; незважаючи на те, що багато країн намагаються боротися з цим явищем, інші залишаються пасивними. В інтернаціоналізованому світі майже всі аспекти глобальної економіки постраждали від пандемії; офісні працівники працюють вдома, забороняються збори, спортивні заходи, урочистості, подорожі. Крім того, обвал фондового ринку в березні 2020 р. показав, що COVID-19 не оминув жоден бізнес-сектор. Захист від зараження вимагав закриття компаній, цілі галузі теж були закриті.

Страждають не тільки підприємці, страждають від цього і працівники. Пандемія COVID-19 призвела і до широкомасштабного скорочення робочих місць, Україні та жодній країні світу не вдалось уникнути зростання безробіття.

Безробіття вже тривалий час було проблемним питанням, але особливо гостро постало в період пандемії. Це явище небезпечне для суспільства. По-перше, воно негативно позначається на всій економіці країни. Крім того, безробіття завдає людям, які втратили роботу, психологічну

травму, оскільки вони почувають себе непотрібними у суспільстві. Часто люди не можуть знайти роботу за фахом та працевлаштуватися, що призводить до масової трудової еміграції, яку ми бачимо в сучасних реаліях. По-друге, безробіття небезпечне і серед молоді, яка закінчує середні навчальні заклади. Відсутність професійної підготовки, спеціальності робить для молодих людей досить складною проблему працевлаштування. По-третє, зростання безробіття скорочує попит на товари. У такий спосіб безробіття загострює економічні проблеми країни та служить поштовхом для подальшого скорочення зайнятості.

Більшість українців вважають безробіття однією з основних проблем в Україні. Про це свідчать результати опитування «Рейтинг», проведеного 24–28 березня 2021 р. у всіх областях, крім тимчасово окупованих територій Криму та Донбасу, участь в якому взяли 2 тис. українців віком від 18 років. Відзначається, що 37% респондентів вважають безробіття проблемою [3].

Розглянемо динаміку кількості безробітних та рівень безробіття в Україні впродовж 2012–2020 рр. (табл. 1) [4].

Таблиця 1

Динаміка кількості безробітних та рівень безробіття в Україні впродовж 2012–2020 рр.

Рік	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття, %
2012	45553,0	20393,5	18736,9	1656,6	8,1
2013	45426,2	20478,2	18901,8	1576,4	7,7
2014	42928,9	19035,2	17188,1	1847,1	9,7
2015	42760,5	17396,0	15742,0	1654,0	9,5
2016	42584,5	17303,6	15626,1	1677,5	9,7
2017	42386,4	17193,2	15495,9	1697,3	9,9
2018	42153,2	17296,2	15718,6	1577,6	9,1
2019	41902,4	17381,8	15894,9	1486,9	8,6
2020	41588,4	16917,8	15244,5	1673,3	9,9

Аналізуючи дані табл. 1, можна зробити такі висновки: з 2014 р. по 2017 р. рівень безробіття зростав, з 2018 р. по 2019 р. рівень зменшувався, а у 2020 р. знову почав зростати, коронакриза посилила проблему безробіття.

Безробітними стали сотні тисяч громадян: представники як інтелектуальної праці, так і найпростіших професій. На 20 серпня 2020 р. статус безробітного мали майже 480 тис. українців (порівняно з 276 тис. осіб у 2019 р.) (рис. 1) [5].

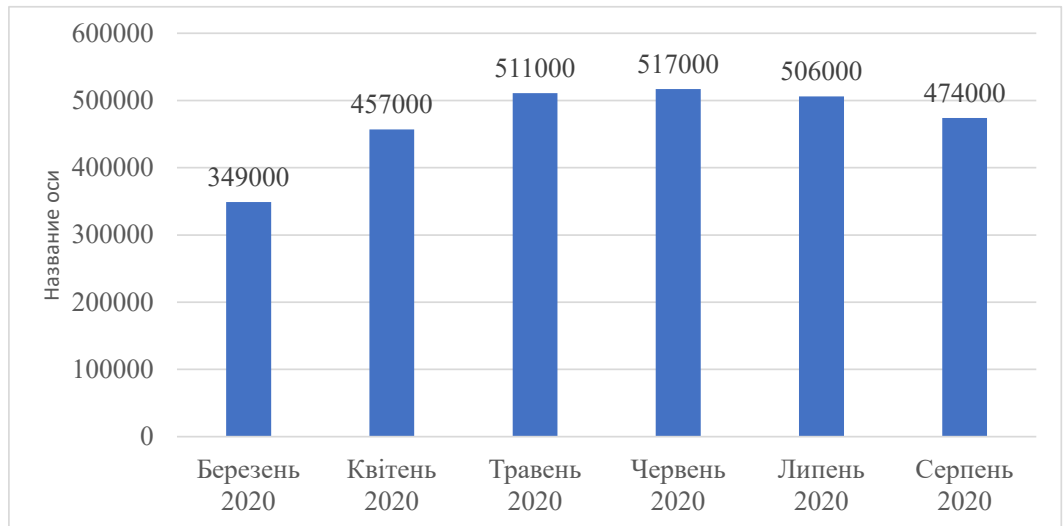

Рис. 1. Діаграма тенденцій безробіття в Україні в умовах карантину

Кількість безробітного населення (за методологією МОП) віком 15–70 років у середньому за I квартал 2021 р., порівняно з I кварталом 2020 р., зросла на 257 тис. осіб та становила 1,8 млн осіб [6].

Рівень безробіття населення (за методологією МОП) у 2021 р. зріс до 10,9% робочої сили (табл. 2).

Зростання рівня безробіття відбулось як серед жінок, так і серед чоловіків. Кількість безробітних жінок зросла на 118 тис. осіб

(до 874 тис. осіб), а рівень безробіття збільшився з 8,7% до 10,6% робочої сили. Кількість безробітних чоловіків зросла на 139 тис. осіб (до 932 тис. осіб), а рівень безробіття виріс з 8,5% до 10,4%. Зростання рівня безробіття відбулось серед громадян усіх вікових груп. Найвищий рівень безробіття спостерігався серед молоді віком до 25 років – 19,7% (у I кварталі 2020 р. – 15,5%), найнижчий – серед громадян віком 30–34 роки – 8,2% (у I кварталі 2020 р. – 7,6%) [6].

Таблиця 2

Рівень безробіття за I та II квартали 2021 р.

Квартал 2021 р.	Всього населення	Економічно активне населення	Зайняте населення	Безробітне населення	Рівень безробіття, %
I квартал	41488,0	16617,2	14813,7	1803,5	10,9
II квартал	41383,2	16646,2	14935,6	1710,6	10,3

Але ця статистика включає тих, хто втратив роботу та зареєструвався у службі зайнятості. Реальне безробіття значно більше. Центр економічної стратегії досліджував безробіття під час весняного карантину: згідно з його даними у стані прихованого безробіття перебували до 3,1 млн українців, або 17% всього працездатного населення України.

Пандемія серйозно вплинула на ринок праці. Складно оцінити і весь масштаб наслідків для українського бізнесу від карантинних заходів із протидії поширенню COVID-19 [7]. Постраждав насамперед бізнес. Локдаун вдарив по сегменту HoReCa (готелі, ресторани та кафе). За карантинний минулий рік в Україні зачинилися 4 тис. закладів громадського харчування – це 22% усіх закладів. Ресторатори недоотримали 6 млрд грн, ринок здувся майже на 40%. Власники кафе та ресторанів креативно виборювали право працювати. Але ні флешмоби під стінами Кабміну з кухонним приладдям, ні відеозвернення львівських рестораторів особливо не допомогли. Й якщо великий бізнес мав певний запас міцності і зміг втриматися на ногах, то малий із перших днів дії обмежень був відправлений у нокаут. У 2020 р. закрилося на 16% більше ФОП – 232 тис., порівняно з 199,8 тис. у 2019 р. Близько 10% всіх закритих ФОП припали на Київ [8].

Пандемія та карантин змінили і звичне офісне життя – у квітні майже 40% українців повністю чи частково працювали віддалено. Після послаблення далеко не всі повернулися до офісів, що позначилося на ринку офісної нерухомості.

З огляду на це автори запропонували найбільш дієві шляхи вирішення глобальної проблеми:

1. Допомога і розвиток малому та середньому бізнесу з боку держави.

Низька купівельна спроможність та закриття бізнесу демонструють

важливість стабілізації цих відносин і появи розуміння у влади, що вона є лише розпорядником тих грошових надходжень у вигляді податків, які генерує реальний сектор економіки. Слід звернути увагу на внутрішнього виробника, внутрішнього постачальника, внутрішній бізнес та забезпечити їх державними замовленнями, роботою, доступними кредитами на будівництво виробництв, підприємств, створення робочих місць. У майбутньому це допоможе їм генерувати податкові засоби. Також необхідно ще більше лібералізувати податкове поле.

2. Боротьба з «тіньовим» сектором економіки і «тіньовою» зайнятістю.

Для подолання цього негативного явища потрібно створити умови для розвитку малого та середнього бізнесу, усунути обмеження щодо нього; встановити на законодавчому рівні мінімальний обсяг статутного капіталу та суму, яка має бути сплачена у грошовій формі, для компаній; підвищити оплату праці; створити державний орган, що буде контролювати цю сферу; потрібно встановити особисту фінансову відповідальність керівників і головних бухгалтерів підприємств за незаконне використання коштів; варто поширити безготівкові розрахунки, це дасть змогу краще контролювати джерела доходів, оперативно виявляти факти витрачання коштів у розмірах, що перевищують доходи.

3. Розробка програм сприяння зайнятості.

Метою є забезпечення регулювання процесів на ринку праці за допомогою системи правових та організаційно-економічних заходів, спрямованих на створення умов забезпечення зайнятості населення міста, його соціального захисту від безробіття та підвищення рівня життя населення завдяки трудовій діяльності, зокрема, в умовах поширення COVID-19. Для досягнення цієї мети зусилля

виконавчих органів повинні бути спрямовані на реалізацію таких основних завдань, як: стимулювання зацікавленості роботодавців у створенні нових робочих місць; забезпечення створення гідних умов праці та детінізація відносин у сфері зайнятості населення; збалансованість попиту та пропозиції на ринку праці.

4. Проактивна державна політика.

Залучення інвестицій, зниження оподаткування, розвиток тих чи інших видів діяльності, які доповнюються заходами проактивної державної

політики з метою стимулювання зайнятості як серед поширених категорій працівників (наприклад, через професійне навчання та перепідготовку), так і серед соціально вразливих груп (насамперед молоді, осіб із обмеженими можливостями, осіб передпенсійного та пенсійного віку).

COVID-19 створив нову кризу і змінив список затребуваних професій. Проаналізувавши ситуацію на світовому ринку праці та в Україні, можна виокремити найпопулярніші професії сучасності (рис. 2).

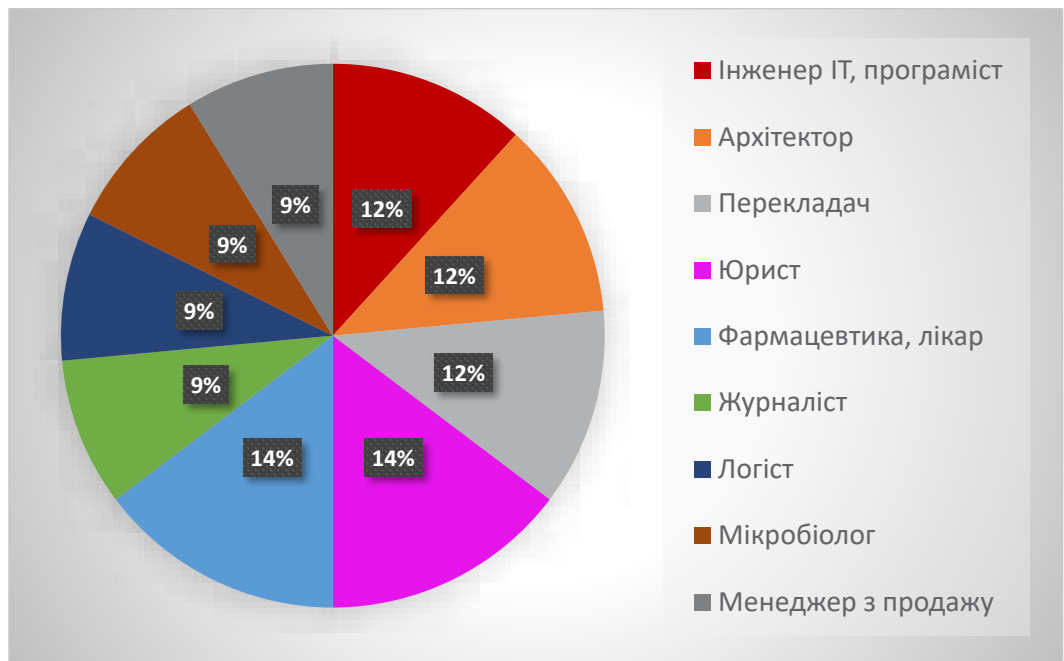

Рис. 2. Найпопулярніші в Україні спеціальності

Висновки. Безробіття є однією з найбільших проблем у ринковій економіці, без вирішення якої неможливо налагодити ефективну економічну діяльність. Безробіття має виключно негативні соціальні наслідки для суспільства загалом, окремих його груп і прошарків, для сімей, для кожної людини.

Метою боротьби з безробіттям є досягнення повної й ефективної

зайнятості. Під повною зайнятістю розуміється такий стан економіки, за якого всі бажаючі працювати могли б мати роботу з визначеним рівнем зарплати.

Запропоновані способи зниження рівня безробіття в Україні можуть сприяти посиленню наявних позитивних тенденцій наближення до повної зайнятості населення.

Список використаних джерел

1. Коронавірус COVID-19. URL: <https://phc.org.ua/kontrol-zakhvoryuvan/inshi-infekciyni-zakhvoryuvannya/koronavirusna-infekciya-covid-19>.
2. Хроніки коронавірусу. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-52001266>.
3. Результати опитування. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/ocenska_medicinskoj_sfery_v_ukraine_24-28_marta_2021.html.
4. Рівень безробіття в Україні. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/unemploy/2020/>.
5. Держслужба зайнятості про ринок праці в Україні за період карантину. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhsluzhba-zajnyatosti-pro-rinok-praci-v-ukrayini-za-period-karantinu>.
6. Ситуація на ринку праці та діяльність Державної служби зайнятості 2021 р. URL: <https://www.dcz.gov.ua/analytics/all>.
7. Денков Д. Вплив COVID-19 та карантинних обмежень на економіку України. 2020. Ст. 12.
8. Динаміка реєстрації і закриття ФОП. URL: <https://zn.ua/ukr/ECONOMICS/u-2020-rotsi-zakrilosja-20-pidprijemstv-najbilshe-u-cherвні.html>.

Скрипник В. Л., Василенко А. А. Проблема зайнятості та безробіття в умовах карантину і шляхи її подолання

Україна входила в 2020 р. в ослабленому стані. На превеликий жаль, останніми роками економічна динаміка так і не набула усталеного позитивного характеру, а соціально-економічні негаразди продовжували поглиблюватися. Тому коронавірусна криза, перша хвиля якої накрила країну в березні 2020 р., завдала ослабленій економіці нищівний удар, особливо це позначилося на ринку праці. Дотепер неможливість цілеспрямованої ізоляції інфікованих індивідів і груп призвела до політики соціального дистанціювання, яка тягне за собою непропорційно високі економічні та соціальні витрати. Поєднання таких заходів, як соціальне дистанціювання, ізоляція, карантин, призводить до уповільнення або навіть повної зупинки виробництва і споживання на невизначений період часу, обрешуючи ринки і потенційно спричинюючи закриття підприємств, відправляючи мільйони працівників додому.

Праця – ключовий фактор виробництва, була зачинена на карантин. Більшість досліджень показують скорочення рівня зайнятості та зростання рівня безробіття в Україні. Загалом кількість зайнятих скоротилася на 1,2 млн осіб. Багато людей не просто втратили роботу, а й припинили її пошуки через відсутність транспорту, щоб дістатися до роботи, або через закриття освітніх установ. Сюди ж можна віднести ту частину заробітчан, які, повернувшись до України в березні, чекали відкриття кордонів з ЄС після локдауну.

За тривалого безробіття працівник втрачає кваліфікацію, а здобуття ним нової кваліфікації та адаптація до нових умов праці часто проходять болісно. Безробіття веде до прямого зниження раніше досягнутого рівня життя. Допомога із безробіття завжди менша, ніж заробітна плата, і має тимчасовий характер. Зростання рівня безробіття знижує купівельний, інвестиційний попит, скорочує обсяги заощаджень у населення. Сам факт безробіття завдає людині важку психологічну травму. Тому вивчення проблеми безробіття і пошук шляхів її вирішення є не просто важливим, але й дуже актуальним питанням. У статті послідовно проаналізовано рівні зайнятості та безробіття в Україні впродовж 2012–2021 рр., причини, а також шляхи подолання безробіття.

Ключові слова: безробіття, зайнятість, COVID-19, ринок праці, соціальний захист, рівень безробіття.

Скрипник В. Л., Василенко А. А. Проблема занятости и безработицы в условиях карантина и пути ее преодоления

Украина входила в 2020 г. в ослабленном состоянии. К большому сожалению, в последние годы экономическая динамика так и не приобрела устойчивый положительный характер, а социально-экономические неурядицы продолжили усугубляться. Поэтому коронавирусный кризис, первая волна которого накрыла страну в марте 2020 г., нанес ослабленной экономике сокрушительный удар, особенно это сказалось на рынке труда. В настоящее время невозможность целенаправленной изоляции инфицированных индивидов и групп привела к политике социального дистанцирования, влекущей непропорционально высокие экономические и социальные расходы. Сочетание таких мер, как социальное дистанцирование, изоляция и карантин, подразумевает замедление или даже полную остановку производства и потребления на неопределенный период времени, обрушивая рынки и потенциально приводя к закрытию предприятий, отправляя миллионы работников домой.

Труд – ключевой фактор производства, был ограничен в период карантина. Статистика показывает сокращение уровня занятости и рост уровня безработицы в Украине. В общей сложности количество занятого населения сократилось на 1,2 млн человек. Многие люди не просто потеряли работу, но и прекратили ее поиски в силу таких факторов, как отсутствие транспорта, чтобы до нее добраться, или закрытие учреждений сферы образования. Сюда же можно отнести ту часть гастарбайтеров, которые, вернувшись в Украину в марте, ждали открытия границ с ЕС после локдауна.

При продолжительной безработице работник теряет квалификацию, а получение новой квалификации и адаптация к новым условиям труда часто протекают для него болезненно. Безработица ведет к прямому падению ранее достигнутого уровня жизни. Пособие по безработице всегда меньше, чем заработная плата, и носит временный характер. Рост безработицы снижает покупательский, инвестиционный спрос, сокращает объемы сбережений у населения. Сам факт безработицы наносит человеку тяжелую психологическую травму. Поэтому изучение проблемы безработицы и поиск путей ее решения – чрезвычайно важный и очень актуальный сейчас вопрос. В статье последовательно проанализирован уровень занятости и безработицы в Украине за 2012–2021 гг., причины и пути преодоления безработицы.

Ключевые слова: безработица, занятость, COVID-19, рынок труда, социальная защита, уровень безработицы.

Skrypnyk V., Vasylenko A. The problem of employment and unemployment under quarantine and ways to overcome it

Ukraine entered 2020 in a weakened state. During the tenure of the Zelensky-led team in power, the economic momentum was never sustainably positive and socio-economic problems continued to deepen. The coronavirus crisis, the first wave of which hit the country in March 2020, was therefore a devastating blow to the weakened economy, particularly in the labour market. By now, the impossibility of targeting the isolation of infected individuals and groups has led to policies of social distancing that impose disproportionate economic and social costs. The combination of social distancing, isolation, and quarantines has meant a slowdown or even a complete halt to production and consumption for an indefinite period of time, collapsing markets and potentially leading to the closure of businesses, sending millions of workers home. Jobs, a key factor in production, have been quarantined. Most estimates show declining employment and rising unemployment in Ukraine. Overall, the number of employed people has fallen by 1,200,000. Many people have not only lost their jobs, but have given up looking for them because of factors such as lack of transport to get to them, or problems due to the closure of educational institutions. This includes those workers who have returned to Ukraine in March to await the opening of the borders with the EU after the lockdown. Severe and social consequences of unemployment. With long-term unemployment, workers lose their qualifications and it is often painful for them to acquire new qualifications and adapt to the

Проблема зайнятості та безробіття в умовах карантину і шляхи її подолання

new environment. Unemployment leads to a direct drop in the standard of living previously achieved. Unemployment benefits are always lower than wages and are temporary in nature. An increase in unemployment reduces purchasing power and investment demand, and reduces the amount of savings available to the population. The very fact of unemployment causes severe psychological trauma to a person, comparable to the most unpleasant circumstances. Therefore, studying the problem of unemployment and finding ways to solve it is not only important, but also very relevant right now. In this article I will consider successively the analysis of employment and unemployment in Ukraine through 2012–2021, its causes as well as ways of its solution.

Key words: unemployment, employment, COVID-19, labor market, social protection, unemployment rate.

ТЕОРІЯ, ІСТОРІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ПУБЛІЧНОГО ПРАВА

Олег Ганьба,
доктор юридичних наук,
начальник кафедри теорії права
та кримінально-процесуальної діяльності
Національної академії Державної прикордонної
служби України імені Богдана Хмельницького
ORCID: 0000-0002-8391-8284

DOI 10.32782/2306-9082/2021-44-10

УДК 328.185

Державна антикорупційна політика: поняття, сутність та загальні ознаки

Постановка проблеми. У списку CPI (Corruption Perceptions Index) у 2020 р. Україна з 33 балами (показники зросли на 3 бали) посіла 117 місце зі 180 країн. Аналіз Індексу сприйняття корупції держав, з якими межує Україна, продемонстрував такі показники: Польща з 56 балами (втратила 2 бали) зайняла 45 місце, Словаччина з 49 балами (втратила 1 бал) посіла 60 місце, Угорщина з 44 балами (не змінила за рік показники) здобула 69 місце, Румунія з 44 балами (не змінила за рік показники) посіла 69 місце, Молдова з 34 балами (показники зросли на 2 бали) отримала 115 місце, Білорусь з 47 балами (показники зросли на 2 бали) зайняла 63 місце, Росія з 30 балами (показники зросли на 2 бали) отримала 129 місце. Узагальнюючи викладене, варто зазначити, що показники України в Індексі сприйняття корупції загалом виросли з 30 до 33 балів зі 100 можливих, що

відображає певну позитивну тенденцію, однак Україна і надалі належить до держав із найбільшим поширенням корупційних діянь [1].

Актуальність проблематики також підтверджує опитування, проведене на початку 2020 р., яке засвідчило, що необхідність розв'язання проблеми корупції залишається на одному рівні з питанням вирішення кризи на Донбасі. А найбільш пріоритетним напрямом боротьби з корупцією, згідно з даними соціологічного опитування щодо рівня корупції, для населення України (52% респондентів) є очищення від корупції судової системи, сфери охорони здоров'я (38%), поліції і прокуратури (37%), державного сектора економіки (27%), податкової і митної сфери (25%), а також фінансування партій і передвиборчих кампаній (21%) [2].

Характеризуючи корупцію в Україні, варто також зазначити, що вона

належить до кризового типу, що зумовлено соціальною, політичною, економічною кризою в державі, а в умовах військового протистояння на Сході країни та прагнення України до євроатлантичної інтеграції корупція становить реальну загрозу національній безпеці держави, оскільки серед інших факторів корупція стоїть на заваді ефективному функціонуванню правоохоронних органів як основних суб'єктів сектора безпеки й оборони країни.

Отже, важливим стратегічним кроком у боротьбі з корупцією є формування продуманої державної антикорупційної політики, а також створення механізму якісної реалізації заходів такої політики.

Оцінка стану літератури. Вітчизняними і зарубіжними вченими, які присвятили свої праці проблематиці запобігання корупції, зокрема розв'язанню проблем формування та реалізації антикорупційної політики держави, є: Л.В. Багрій-Шахматов, Є.Ю. Бараш, Я.О. Берназюк, В.І. Борисов, О.Ю. Бусол, П.І. Гаман, М.Л. Грібов, Д.Г. Заброда, О.О. Кваша, О.Г. Колб, С.Ф. Константінов, І.В. Кушнарьов, А.Г. Лоскутовс, В.Ф. Нестерович, І.В. Опришко, Н.А. Орловська, І.М. Охріменко, В.В. Плекан, Е.В. Расюк, І.В. Рогатюк, А.О. Сафоненко, Є.Д. Скулиш, В.Л. Федоренко, А.М. Черняк, В.І. Шакун та інші.

Водночас питання, що вже знайшли своє висвітлення у наукових працях, потребують певного переосмислення та подальшої розробки з урахуванням удосконалення стратегічних нормативних підходів до формування та реалізації державної антикорупційної політики впродовж 2020–2021 рр.

Метою статті є окреслення поняття, сутності, загальних ознак, а також визначення авторської дефініції державної антикорупційної політики.

Виклад основного матеріалу. Україна як держава-учасниця Конвенції

ООН проти корупції, відповідно до ст. 5 зазначеного документа, зобов'язана розробляти та реалізовувати ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства в належному управлінні державними справами й державним майном, а також відображає принципи правопорядку, забезпечення чесності й невідкупності, прозорості й відповідальності тощо [3, ст. 5; 4].

Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII як основний законодавчий нормативно-правовий акт, що окреслює засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, визначення антикорупційної політики не передбачає. Натомість законодавець наголосив, що засади антикорупційної політики визначаються Верховною Радою України, а центральним органом виконавчої влади зі спеціальним статусом, який забезпечує формування та реалізацію державної антикорупційної політики, є Національне агентство з питань запобігання корупції (далі – НАЗК) [5, ст. 4, 18].

Аналіз низки дисертаційних, монографічних та інших наукових праць надав можливість виокремити декілька підходів до визначення та сутності антикорупційної політики, які пропонуються вітчизняними і зарубіжними вченими впродовж останніх 20 років.

Так, А.О. Сафоненко у власному дисертаційному дослідженні наголошує, що антикорупційна політика є елементом формування та запорукою існування системи доброчесності, процес становлення якої набуває в Україні особливого значення. А ефективність такої політики значною мірою залежить від успіху державно-правових перетворень, запровадження демократичних принципів управління суспільними справами, координованості в діях органів державної влади, приватного сектора, громадських,

професійних та політичних організацій, втілення дієвого механізму соціального контролю за структурами влади. Автор також зазначає, що антикорупційна політика має спиратися на політичну волю вищого керівництва держави реально протидіяти корупції, досконале антикорупційне законодавство та вдалу практику його застосування, відкритість, підзвітність і відповідальність владних структур, рівність корупціонерів усіх рангів перед законом, моральне вдосконалення посадових осіб, контроль за діяльністю державних структур з боку громадськості та засобів масової інформації, підвищення престижу державної служби, матеріальне забезпечення та соціальний захист держслужбовців, формування довгострокового партнерства в питаннях антикорупційної діяльності між державним і недержавним секторами [6].

Є.Д. Скулиш дотримується позиції, що антикорупційною політикою держави є сукупність послідовних заходів держави та суспільства, через які реалізуються суспільні інтереси щодо обмеження корупції та споріднених із нею злочинів. Така політика знаходить своє відображення в законодавстві, виробленні й застосуванні спільних принципів та механізмів протидії корупції, узагальненні досвіду антикорупційної діяльності й науковому підході до вирішення проблеми та спрямована на обмеження корупції, забезпечення захисту суспільних інтересів від владних зловживань в економічній, політичній і соціальній сферах [7, с. 23].

Під антикорупційною політикою, на думку авторського колективу монографії «Актуальні проблеми протидії корупції», розуміється сукупність законодавчих, політичних, економічних, інформаційних, організаційних засобів, спрямованих на державне регулювання у сфері протидії корупції. При цьому антикорупційна політика

виступає одним зі складників кримінально-правової політики держави, що обумовлена сферою суспільних відносин, охоронюваних певною групою кримінально-правових норм [8, с. 186]. На нашу думку, такий підхід є досить однобічним, оскільки відображає лише одну з багатьох сторін досліджуваного явища, таким чином звужуючи зміст антикорупційної політики до охорони суспільних відносин виключно кримінально-правовими нормами.

Д.Г. Заброра окреслює державну антикорупційну політику як передбачений законами та підзаконними нормативно-правовими актами комплекс правових, економічних, освітніх, виховних, організаційних та інших заходів, що формуються і реалізуються органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю з метою виявлення, припинення фактів корупції, усунення детермінант, що її опосередковують, відновлення порушених прав і законних інтересів фізичних, юридичних осіб та держави [9, с. 103].

Е.В. Расюк пропонує більш розширене визначення антикорупційної політики, зазначаючи, що це постійно здійснювана, систематична, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства, що полягає в розробці, удосконаленні та реалізації стратегічних засад і тактичних заходів, спрямованих на усунення або блокування причин та умов корупції, вдосконалення юридичної відповідальності за корупційні правопорушення і формування антикорупційної культури. Антикорупційна політика України, на його думку, охоплює такі напрями, як: стратегія протидії корупції, законодавство, громадська участь, антикорупційна діяльність органів влади, антикорупційна діяльність структур громадянського суспільства тощо [10, с. 17].

Отже, з аналізу запропонованих визначень вбачається, що кожен автор

демонструє своє розуміння державної антикорупційної політики, акцентуючи увагу на конкретних її особливостях.

Аналізуючи проблеми та перспективи розвитку державної антикорупційної політики, П.І. Гаман дійшов висновку, що метою антикорупційної політики в Україні має стати зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави від загроз, пов'язаних із корупцією, за допомогою реалізації таких завдань, як: попередження корупційних правопорушень; створення правового механізму, який перешкоджає підкупу осіб, котрі мають публічний статус; забезпечення відповідальності за корупційні правопорушення в усіх випадках, прямо передбачених нормативно-правовими актами; відшкодування збитків, заподіяних корупційними правопорушеннями; моніторинг корупційних факторів та ефективності заходів антикорупційної політики; формування антикорупційної суспільної свідомості; сприяння реалізації прав громадян та організацій на доступ до інформації про факти корупції, а також на їх вільне висвітлення в засобах масової інформації; створення стимулів до заміщення державних посад, посад державної і муніципальної служб непідкупними особами [11].

У монографії «Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація» І.В. Кушнар'єв акцентує увагу на тому, що успішна антикорупційна політика, попри значну кількість стратегій, концепцій, доктрин, неможлива без фундаментальних зрушень у суспільній та індивідуальній свідомості, істотних позитивних корективів у нормах, правилах і поведінці не лише цільових груп (політиків, державних службовців тощо), а й пересічних громадян як важливих політичних акторів [12, с. 365–366].

Вищевикладене дає нам можливість окреслити загальні ознаки державної антикорупційної політики:

– це постійно здійснювана діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства щодо розробки стратегічних засад запобігання корупції;

– це сукупність послідовних законодавчих, політичних, економічних, інформаційних, організаційних, освітніх, виховних та інших заходів держави і суспільства з метою виявлення та припинення фактів корупції, а також усунення причин й умов, які її викликають;

– її основною метою є реалізація суспільних інтересів щодо зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, суспільства і держави від загроз, пов'язаних із корупцією;

– вона реалізується органами державної влади, місцевого самоврядування та громадськістю;

– її базовою основою повинна бути політична воля вищого керівництва держави реально протидіяти корупції, досконале антикорупційне законодавство та результативна практика його застосування;

– ефективна антикорупційна політика держави неможлива без фундаментальних зрушень у суспільній та індивідуальній свідомості не лише політиків, правоохоронців, а й пересічних громадян;

– відповідно, така політика зосереджена на формуванні антикорупційної культури та виступає запорукою існування цілісної системи доброчесності в Україні.

Нерозкритим у межах нашого дослідження залишається питання з'ясування сутності антикорупційної політики в умовах сьогодення, а також перспектив її реалізації в майбутньому з урахуванням того, що Закон України «Про засади державної антикорупційної політики на 2020–2024 рр.» ще не

прийнятий. Тому пропонуємо звернутися до Національної економічної стратегії на період до 2030 р., затвердженої Постановою Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179, зокрема до розділу II «Стратегічний курс економічної політики до 2030 р.», в якому однією зі стратегічних цілей за напрямом «Верховенство права» визначено «забезпечення ефективної роботи антикорупційної системи для запобігання, виявлення та покарання за корупцію».

Так, Кабінет Міністрів України, узагальнюючи виконану за 7 років роботу у сфері антикорупційної діяльності, дійшов висновку, що завдяки послідовній законодавчій роботі, підтримці громадянського суспільства та міжнародних партнерів за останні 7 років було сформовано антикорупційну архітектуру: Національне антикорупційне бюро, Спеціалізовану антикорупційну прокуратуру, НАЗК, Агентство з розшуку та менеджменту активів, утворено Вищий антикорупційний суд та ухвалено відповідну антикорупційну політику.

Однак на заваді досягненню стратегічної мети щодо забезпечення ефективної роботи антикорупційної системи для запобігання, виявлення та покарання за прояви корупції стоять такі виклики і бар'єри, як: низький рівень довіри суспільства до антикорупційних органів; конституційні провадження, які перебувають на розгляді Конституційного Суду України, стосовно відповідності Конституції України (конституційності) окремих положень антикорупційного законодавства, що визначають правові та організаційні засади функціонування системи запобігання корупції та спеціально уповноважених антикорупційних органів; неналежне відстежування чинників корупційних ризиків у нормативно-правових актах органів державної влади і місцевого самоврядування, державних

підприємств; зовнішній тиск на викривачів потенційних корупційних правопорушень і злочинів, відсутність дієвої системи захисту викривачів; недосконалість механізмів щодо запобігання політичній корупції; низька культура доброчесності та високий рівень тіньової економіки, що стимулює корупційні загрози і терпимість до корупції, тощо.

З урахуванням вищевикладеного Кабінетом Міністрів України шляхами досягнення окресленої стратегічної цілі визначено: удосконалення функціонування Національного антикорупційного бюро, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, НАЗК, Агентства з розшуку та менеджменту активів; мінімізацію в нормативно-правових актах положень, що призводять або можуть призвести до вчинення корупційних правопорушень; удосконалення законодавства щодо правового захисту викривачів; удосконалення законодавства щодо підвищення ефективності верифікації бенефіціарних власників, а також інших механізмів протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом; удосконалення законодавства щодо фінансування політичних партій [13; 14].

Висновки і перспективи подальших досліджень. Отже, проаналізувавши й узагальнивши поняття, сутність, загальні ознаки державної антикорупційної політики, а також нормативні стратегічні підходи до неї, окреслені Національною економічною стратегією на період до 2030 р., пропонуємо таке її визначення:

державна антикорупційна політика – це систематична, послідовна, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з органами місцевого самоврядування та суб'єктами громадянського суспільства, що полягає у формуванні стратегічних положень і шляхів їх реалізації з метою

запобігання корупції, ефективної превентивних антикорупційних механізмів, а також формування антикорупційних органів, дієвого застосування антикорупційної культури в Україні.

Список використаних джерел

1. Індекс сприйняття корупції-2020. URL: <https://ti-ukraine.org/research/indeks-sprujnyattya-koruptsiyi-2020/>.
2. Засади державної антикорупційної політики в Україні (Антикорупційна стратегія) на 2020–2024 рр. (проект за результатами публічного обговорення). Київ : НАЗК, 2020. URL: <https://nazk.gov.ua/wp-content/uploads/2020/09/Antykoruptsiyna-strategiya-na-2020-2024-roky-za-rezultatamy-publichnyh-obgovoren-16.09.2020.pdf>.
3. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31 жовтня 2003 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2007. № 49. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text.
4. Антикорупційна політика. / Національне агентство з питань запобігання корупції. URL: <https://nazk.gov.ua/uk/antikoruptsiyna-polityka/>.
5. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України*. 2014. № 49. Ст. 2056. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
6. Сафоненко А.О. Антикорупційна політика в умовах трансформації українського суспільства : дис. ... канд. політ. наук : 23.00.02. Київ, 2004. 186 с.
7. Скулиш Є.Д. Антикорупційна політика держави та її вплив на розвиток суспільства. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2011. № 2. С. 22–28.
8. Актуальні проблеми протидії корупції : монографія / за заг. ред. В.І. Борисова. Харків, 2012. 221 с.
9. Заброра Д.Г. Поняття державної антикорупційної політики. *Право і Безпека*. 2012. № 2 (44). С. 98–105.
10. Державна антикорупційна політика і запобігання та протидія корупції на публічній службі в органах державної влади й органах місцевого самоврядування : монографія / В.В. Василевич та ін. ; за ред. Ю.В. Ковбасюка, В.Л. Федоренка. Київ : Ліра-К, 2016. 524 с.
11. Гаман П.І. Антикорупційна державна політика: проблеми та перспективи розвитку. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2018. № 10. URL: http://www.du.nauka.com.ua/pdf/10_2018/3.pdf.
12. Кушнар'єв І.В. Політична корупція: порівняльно-політологічна концептуалізація : монографія. Київ : Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України ; Юридична думка, 2018. 408 с.
13. Вектори економічного розвитку 2030 : матеріали для обговорення / Кабінет Міністрів України. 415 с. URL: <https://nes2030.org.ua/docs/doc-vector.pdf>.
14. Про затвердження Національної економічної стратегії на період до 2030 р. : Постанова Кабінету Міністрів України від 3 березня 2021 р. № 179. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-zatverdzhennya-nacionalnoyi-eko-a179>.

Ганьба О. Б. Державна антикорупційна політика: поняття, сутність та загальні ознаки

У статті аналізуються поняття, сутність та загальні ознаки державної антикорупційної політики.

Наголошується, що Закон України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII як основний законодавчий нормативно-правовий акт, що окреслює засади функціонування системи запобігання корупції в Україні, визначення антикорупційної політики не передбачає. Водночас законодавець наголосив, що засади антикорупційної політики визначаються Верховною Радою України.

Аналіз низки дисертаційних, монографічних та інших наукових праць надав можливість виокремити декілька підходів до визначення і сутності державної антикорупційної політики, які пропонуються вітчизняними та зарубіжними вченими впродовж останніх 20 років.

Окреслено загальні ознаки державної антикорупційної політики, зокрема: це постійно здійснювана діяльність держави у тісній співпраці з інститутами громадянського суспільства щодо розробки стратегічних засад запобігання корупції; це сукупність послідовних законодавчих, політичних, економічних, інформаційних, організаційних, освітніх, виховних та інших заходів держави і суспільства з метою виявлення та припинення фактів корупції, а також усунення причин й умов, які її викликають; метою антикорупційної політики є реалізація суспільних інтересів щодо зниження рівня корупції та забезпечення захисту прав і законних інтересів громадян, суспільства та держави від загроз, пов'язаних із корупцією; антикорупційна політика реалізується органами державної влади, місцевого самоврядування та суб'єктами громадянського суспільства.

Державною антикорупційною політикою, на думку автора, є систематична, послідовна, цілеспрямована діяльність держави у тісній співпраці з органами місцевого самоврядування та суб'єктами громадянського суспільства, що полягає у формуванні стратегічних положень і шляхів їх реалізації з метою запобігання корупції, ефективної діяльності спеціалізованих антикорупційних органів, дієвого застосування превентивних антикорупційних механізмів, а також формування антикорупційної культури в Україні.

Ключові слова: корупція, запобігання корупції, антикорупційна політика, антикорупційна система, Індекс сприйняття корупції.

Ганьба О. Б. Государственная антикоррупционная политика: понятие, сущность и общие признаки

В статье анализируются понятие, сущность и общие признаки государственной антикоррупционной политики.

Отмечается, что Закон Украины «О предотвращении коррупции» от 14 октября 2014 г. № 1700-VII как основной законодательный нормативно-правовой акт, определяющий основы функционирования системы предотвращения коррупции в Украине, определение антикоррупционной политики не предусматривает. В то же время законодатель подчеркнул, что принципы антикоррупционной политики определяются Верховной Радой Украины.

Анализ ряда диссертационных, монографических и других научных работ позволил выделить несколько подходов к определению и сущности государственной антикоррупционной политики, которые предлагаются отечественными и зарубежными учеными за последние 20 лет.

Выделены общие признаки государственной антикоррупционной политики, в частности: это постоянно осуществляемая деятельность государства в тесном сотрудничестве с институтами гражданского общества по разработке стратегических основ предотвращения коррупции; это совокупность последовательных законодательных, политических, экономических, информационных, организационных, образовательных, воспитательных и других мер государства и общества с целью выявления и пресечения фактов коррупции, а также устранения причин и условий, порождающих ее; целью антикоррупционной политики является реализация общественных интересов по снижению уровня коррупции и обеспечению защиты прав и законных интересов граждан, общества и государства от угроз, связанных с коррупцией; антикоррупционная политика реализуется органами государственной власти, местного самоуправления и субъектами гражданского общества.

Государственной антикоррупционной политикой, по мнению автора, является систематическая, последовательная, целенаправленная деятельность государства в тесном сотрудничестве с органами местного самоуправления и субъектами гражданского

общества, которая заключается в формировании стратегических положений и путей их реализации с целью предотвращения коррупции, эффективной деятельности специализированных антикоррупционных органов, действенного применения превентивных антикоррупционных механизмов, а также формирования антикоррупционной культуры в Украине.

Ключевые слова: коррупция, предотвращение коррупции, антикоррупционная политика, антикоррупционная система, Индекс восприятия коррупции.

Hanba O. State anti-corruption policy: concept, essence and general signs

The article analyzes the concepts, essence and general features of the state anti-corruption policy.

It is noted that the Law of Ukraine of October 14, 2014 № 1700-VII “On Prevention of Corruption” as the main legislative act outlining the principles of functioning of the system of prevention of corruption in Ukraine, does not provide for the definition of anti-corruption policy. At the same time, the legislator stressed that the principles of anti-corruption policy are determined by the Verkhovna Rada of Ukraine.

The analysis of a number of dissertations, monographs and other scientific works provided an opportunity to identify several approaches to the definition and essence of state anti-corruption policy, which are offered by domestic and foreign scholars over the past 20 years.

The general features of the state anti-corruption policy are outlined, in particular: it is the constant activity of the state in close cooperation with civil society institutions to develop strategic principles for preventing corruption; it is a set of consistent legislative, political, economic, informational, organizational, educational, upbringing and other measures of the state and society in order to identify and stop the facts of corruption, as well as eliminate the causes and conditions that give rise to it; the purpose of anti-corruption policy is to realize the public interest in reducing the level of corruption and ensuring the protection of the rights and legitimate interests of citizens, society and the state from threats related to corruption; anti-corruption policy is implemented by public authorities, local governments and civil society actors.

According to the author, the state anti-corruption policy is a systematic, consistent, purposeful activity of the state in close cooperation with local governments and civil society, which consists in the formation of strategic provisions and ways to implement them to prevent corruption, effective specialized anti-corruption bodies, effective application of preventive anti-corruption mechanisms, as well as the formation of anti-corruption culture in Ukraine.

Key words: corruption, prevention of corruption, anti-corruption policy, anti-corruption system, Corruption Perceptions Index.

Науково-практичний юридичний журнал

Публічне право

4 (44) / 2021

Редактор – *Петренко В. С.*
Комп'ютерна верстка – *Кузнєцова Н. С.*

Підписано до друку 22.12.2021 р. Формат 70x108/16. Папір офсетний.
Гарнітура Petersburg. Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 8,4.
Наклад 500 прим. Зам. № 1221/485.

Видавництво та друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1.
Тел. +38 (048) 709 38 69, +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08
E-mail: mailbox@helvetica.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.